

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Η ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗ
ΣΕ ΣΥΝΑΡΤΗΣΗ ΜΕ ΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ
ΣΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

ΓΟΥΡΓΟΥΛΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ
A.M.1151

ΡΕΘΥΜΝΟ 2005

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<u>Πρόλογος</u>	<u>3</u>
<u>Εισαγωγή</u>	<u>5</u>
<u>Μέρος Α:</u>	
<u>1,1 Εννοιολογικός Προσδιορισμός</u>	<u>7</u>
<u>1.1 Εαυτός-Προσωπικότητα</u>	<u>11</u>
<u>1.2 Εαυτός-Εγώ</u>	<u>14</u>
<u>1.3 Αυτοαντίληψη-Αυτοαξιολόγηση-Αυτοεκτίμηση</u>	<u>17</u>
<u>1.4 Ψυχική Υγεία και αυτοεκτίμηση</u>	<u>21</u>
<u>1.2 Θεωρητικές Αναφορές για την Αυτοεκτίμηση</u>	
<u>1.2.1 Η Θεωρία του James</u>	<u>26</u>
<u>1.2.2 Η Θεωρία της Συμβολικής Αλληλεπίδρασης</u>	<u>29</u>
<u>1.2.3 Η Ψυχαναλυτική Προσέγγιση</u>	<u>32</u>
<u>1.2.4 Η Φαινομενολογική Προσέγγιση</u>	<u>38</u>
<u>1.2.5 Η Συμπεριφοριστική Προσέγγιση</u>	<u>42</u>
<u>1.2.6 Η Κοινωνικογνωστική Προσέγγιση</u>	<u>45</u>
<u>Μερος:Β</u>	
<u>2. Συμβολή των σχέσεων του παιδιού για τη διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης του</u>	
<u>2.1Εξελικτική Προσέγγιση</u>	<u>49</u>
<u>2.2 Σχέση με την Οικογένεια</u>	<u>54</u>
<u>2.3 Σχέση με τους Γονείς</u>	<u>59</u>
<u>2.4 Σχέση με τη Μητέρα</u>	<u>63</u>
<u>2.5 Σχέση με τον Πατέρα</u>	<u>70</u>
<u>2.6 Σχέση με τους Συνομηλίκους</u>	<u>78</u>
<u>Συμπερασματικά Σχόλια</u>	<u>82</u>
<u>Βιβλιογραφία</u>	<u>85</u>

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Είναι γεγονός αναμφισβήτητο ότι ο σύγχρονος τρόπος ζωής της δυτικής κοινωνίας επιβάλλει τον ανταγωνισμό και την ατομικιστική ιδεολογία με απόρροια το άτομο να εμφανίζεται ευαίσθητο και εκτεθειμένο στα προβλήματα εκείνα που σχετίζονται με την αυτοεκτίμηση του. Οι κοινωνικές παράμετροι καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τη μελέτη των χαρακτηριστικών της συμπεριφοράς και της προσωπικότητας του ατόμου. Για το λόγο αυτό η μελέτη της έννοιας του εαυτού και της αυτοεκτίμησης του ατόμου από διαφορετικές θεωρητικές κατευθύνσεις δεν είναι απορίας άξια, καθώς καθίσταται αναγκαία μια πολύπλευρη προσέγγιση του ατόμου από τη σκοπιά της ψυχολογίας.

Τόσο τα αποτελέσματα των εμπειρικών ερευνών όσο και οι κλινικές παρατηρήσεις συνάδουν στο συμπέρασμα πως η σημασία της αυτοεκτίμησης έγκειται στην αναγνώρισή της ως απαραίτητης προϋπόθεσης για την ψυχική ισορροπία του ατόμου. Θα πρέπει να τονιστεί βέβαια πως η οριοθέτηση της έννοιας αυτής από τις πολύπλευρες προσεγγίσεις που αναγνωρίζουν τη χρησιμότητα της για την κατανόηση της προσωπικότητας αποτελεί πεδίο αντιθέσεων.

Θα πραγματοποιηθεί μια προσπάθεια βιβλιογραφικής ανασκόπησης της έννοιας «αυτοεκτίμηση» όπως και κάποιων συγγενικών εννοιών προκειμένου να αποσαφηνιστούν και να οριοθετηθούν μέσα στα διαφορετικά θεωρητικά πλαίσια.

Η πεποίθηση ότι η συμβολή της οικογένειας είναι πρωταρχικής σημασίας στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού επιτάσσει τη βιβλιογραφική ανασκόπηση των θεωριών που επικεντρώνονται στις σχέσεις του παιδιού μέσα στην οικογένεια καθώς η αυτοεκτίμηση συγκροτείται από πολύ μικρή ηλικία με βάση την εικόνα που προβάλλουν οι άλλοι για το παιδί και κυρίως οι γονείς. Η αξία που προσδίδεται στον εαυτό επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες όπως οι γενικότερες εμπειρίες για την ικανότητα του ατόμου να διευθετεί καταστάσεις.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Στα πλαίσια της ολοκλήρωσης των σπουδών στο τμήμα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης εκπονείται η πτυχιακή εργασία με τίτλο : «Η διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης σε συνάρτηση με τις σχέσεις του παιδιού στην παιδική ηλικία». Επόπτρια της εργασίας υπήρξε η κυρία Καλλιόπη Χατήρα, η οποία υποστήριξε την προσπάθεια αυτή επιδεικνύοντας ενδιαφέρον κάθε φορά που της ζητήθηκε.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Διαφορετικές θεωρητικές τάσεις προβάλλουν την ανάγκη για μελέτη εννοιών (όπως π.χ. αυτοεκτίμηση, αυτοαντίληψη, αυτοπεποίθηση) οι οποίες και αναφέρονται στον εαυτό. Αν και οι διάφορες ερμηνείες και σημασίες που προσδίδονται στους όρους αυτούς διαφέρουν , η αυτοεκτίμηση είναι κοινώς αποδεκτή ως μια σημαντική παράμετρος της προσωπικότητας. Όπως επισημαίνεται και από τον Kohut η ψυχική ισορροπία του ατόμου συναρτάται σε μεγάλο βαθμό από την αυτοεκτίμηση του . Επιπλέον στο χώρο της εκπαίδευσης η αυτοεκτίμηση εμφανίζεται ως η παράμετρος εκείνη που καθορίζει τα κίνητρα και κατά συνέπεια την απόδοση και την επίδοση των μαθητών. Αν και υπάρχουν αρκετές θεωρητικές και ερευνητικές προσεγγίσεις που ασχολούνται με την διερεύνηση της έννοιας αυτής δεν έχουν εξίσου μελετηθεί οι παράγοντες που συμβάλλουν στη διαμόρφωση της.

Εφ' όσον η αυτοεκτίμηση είναι τόσο σημαντική είναι απαραίτητο να αναρωτηθούμε πως δημιουργείται και πως ενισχύεται. Είναι δυνατό να υποστηριχθεί ότι όσον αφορά στις διομαδικές διαφορές το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον είναι εκείνο που συμβάλλει στο μεγαλύτερο βαθμό. Ανάμεσα στους πολλούς παράγοντες που επηρεάζουν τη διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης είναι το άμεσο οικογενειακό περιβάλλον εκείνο το οποίο και ευθύνεται για τις διατομικές διαφορές.,

Η εξέλιξη του ατόμου ιδωμένη από την ψυχοδυναμική οπτική θεωρεί πως η αυτοεκτίμηση διαμορφώνεται σε συνάρτηση με το σύνολο της προσωπικότητας. Τόσο για τη συνολική διαμόρφωση της προσωπικότητας όσο και για την ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης συγκεκριμένα, ο ρόλος της οικογένειας είναι καθοριστικής σημασίας. Μεγάλη έμφαση πρέπει να δοθεί στις σχέσεις του παιδιού με τους γονείς καθώς και με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας. Η εικόνα που σχηματίζουν τα παιδιά για τον εαυτό τους από τις αντιδράσεις των άλλων, κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας, ιδιαίτερα από τους πολύ κοντινούς τους ανθρώπους συμβάλλει στο να αποκτήσουν ή όχι θετική εικόνα για τον εαυτό τους μεγαλώνοντας. Μεταδίδοντας στα παιδιά το μήνυμα ότι αγαπιούνται από την οικογένεια ακόμα και αν τους ασκείται κριτική ή τιμωρούνται αποκτούν την ασφαλή βάση που τους επιτρέπει να μαθαίνουν , να αλλάζουν και να εξελίσσονται χωρίς να χάνουν την αίσθηση της ασφάλειας τους.

Η βασική πεποίθηση που αποτελεί την κινητήρια δύναμη για την πραγματοποίηση της εργασίας αυτής είναι πως οι σχέσεις του παιδιού κατά την

παιδική ηλικία συναρτώνται με την αυτοεκτίμηση του ατόμου και στην ενήλικη ζωή, καθώς οι εικόνες που εσωτερικεύει το άτομο στην παιδική ηλικία παραμένουν σταθερές και αλλάζουν δύσκολα. Θεωρήθηκε ενδιαφέρον να γίνει μια βιβλιογραφική ανασκόπηση που θα εστιάζει τόσο στον καθορισμό της έννοιας της αυτοεκτίμησης όσο και στις σχέσεις εκείνες του παιδιού που είναι καθοριστικές για την ανάπτυξή της.

Στο πρώτο μέρος της εργασίας αυτής θα γίνει μια προσπάθεια εννοιολογικού προσδιορισμού της έννοιας της αυτοεκτίμησης σε σχέση με τον εαυτό και την προσωπικότητα. Στη συνέχεια θα συσχετιστεί η αυτοεκτίμηση με παρεμφερείς έννοιες και τέλος θα τονιστεί η σημασία της για την ψυχική υγεία του ανθρώπου σύμφωνα με διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις.

Στο δεύτερο μέρος θα παρουσιαστεί η συμβολή διαφόρων παραγόντων στη διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης αλλά και θα δοθεί έμφαση στο ρόλο της οικογένειας, στις σχέσεις με τους γονείς, στις σχέσεις με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας καθώς και στις σχέσεις του παιδιού με τους συνομηλίκους.

Στο τρίτο και τελευταίο μέρος της εργασίας θα παρατεθούν κάποια συμπερασματικά σχόλια όπως έχουν προκύψει από σχετικές έρευνες.

Σύμφωνα με τον Bowlby τα λειτουργικά πρότυπα έχουν σχέση με τις αναπαραστάσεις που σχηματίζουν για τον εαυτό του και τον άλλο, αλλά και με τα πρότυπα σχέσεων που αναπτύσσουν τα άτομα μεταξύ τους. (relatedness, Fonagy et al., 1995) Η ποιότητα των σχέσεων με τα βασικά πρόσωπα καθορίζει τα πρότυπα του παιδιού από μικρή ηλικία. Το νήπιο μέσω της μίμησης εσωτερικεύει όλες εκείνες τις συμπεριφορές που αναφέρονται στο πρόσωπό του και τις μετατρέπει σε στοιχεία του χαρακτήρα του τα οποία αποτελούν δείκτες για τις μελλοντικές συναναστροφές και τους μελλοντικούς τρόπους προσέγγισης των άλλων.

Από την άλλη πλευρά θα ήταν λάθος να δοθεί τόσο μεγάλη έμφαση στην επιρροή των εικόνων που εσωτερικεύονται κατά την παιδική ηλικία και κάνουν την ενήλικη ζωή να μοιάζει προκαθορισμένη και χωρίς ελπίδα αλλαγής. Δε θα μπορούσαμε να υπάρξουμε κατηγορηματικοί και να υποστηρίξουμε πως κάποιος ο οποίος κατά την παιδική του ηλικία σχημάτισε την εικόνα ότι δεν είναι αγαπητός δεν μπορεί να αλλάξει, ούτε ότι κάποιος που αντίθετα σχημάτισε μια θετική εικόνα εαυτού, δε θα αντιμετωπίσει προβλήματα στη μετέπειτα ζωή του.

ΜΕΡΟΣ Α

1. ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ

Στις «κοινωνικές» ή «ανθρωπιστικές» επιστήμες οι θεωρητικοί προκειμένου να περιγράψουν ή να αναφερθούν σε κάποιο φαινόμενο ή χαρακτηριστικό κάνουν χρήση κάποιων εννοιών οι οποίες είναι υποθετικές εννοιολογικές κατασκευές που έχουν επινοηθεί αλλά δεν έχουν ανακαλυφθεί. Το πρόβλημα έγκειται στο γεγονός ότι οι έννοιες αυτές υπονοούν κάποιο θεωρητικό ορισμό ο οποίος δε γίνεται πλήρως αποδεκτός από όλους τους μελετητές που ασχολούνται με το συγκεκριμένο ζήτημα. Έτσι λοιπόν είναι σύνηθες μια έννοια να χρησιμοποιείται για να υποστηρίξει μια θεωρία ορίζοντας κάτι διαφορετικό από εκείνο που εννοεί κάποιος άλλος μελετητής όταν ασχολείται με το ίδιο θέμα.

Η έννοια του εαυτού (self-concept) είναι από τους πιο δημοφιλείς αλλά και από τους πιο συγκεχυμένους τομείς της ψυχολογικής έρευνας, αφού μέχρι και τα τέλη της

Δεκαετίας του 1980 επικρατούσε ασάφεια, τόσο σε επίπεδο ορολογίας όσο και σε επίπεδο ορισμού και μέτρησης. (Blascovich & Tomaka, 1991. Byrne, 1996a. Harter, 1983. Hattie, 1992. Wylie, 1979, 1989).

Η Byrne (1996^a) θεωρεί πως η σύγχυση που επικράτησε στην περιοχή της έννοιας του εαυτού οφείλεται σε τέσσερις παράγοντες :

- Δεν υπάρχει ένας ορισμός της έννοιας ο οποίος να είναι παραδεκτός από όλους.
- Γενικά χρησιμοποιούνται πολλά συνώνυμα με την έννοια του εαυτού και το πρόθεμα των όρων είναι η λέξη εαυτός (self).
- Δεν είναι ξεκάθαρες οι συνιστώσες της έννοιας εαυτού.
- Υπάρχουν αρκετοί ερευνητές οι οποίοι αντί να χρησιμοποιούν αυστηρά επιστημονικούς όρους προτιμούν να χρησιμοποιούν όρους κοινής λογικής όταν αναφέρονται στην έννοια του εαυτού (Blascovich & Tomako, 1991).

Ο Marsch (1998) έχει ισχυριστεί πως όπως συμβαίνει και με άλλες ψυχολογικές κατασκευές, η έννοια του εαυτού εκλαμβάνεται ως κάτι δεδομένο με αποτέλεσμα να μην υπάρχει ενδιαφέρον από την πλευρά των ερευνητών για διατύπωση ενός αυστηρού εννοιολογικού και λειτουργικού ορισμού της. Όπως συμβαίνει και με τις σχετικές έννοιες του «εαυτού» και της «αυτοαντίληψης», έτσι και η «αυτοεκτίμηση» δεν ορίζεται με σαφήνεια. Οι προσπάθειες ορισμού αυτών των

εννοιών εξαρτώνται από την θεωρητική προσέγγιση που υιοθετεί ο κάθε ερευνητής ως σημείο αναφοράς με άμεση συνέπεια το διαφορετικό περιεχόμενο.

Σύμφωνα με τον Coopersmith η έννοια του εαυτού εκλαμβάνεται ως μία γενική – αδιαφοροποίητη εννοιολογική κατασκευή. Ο Coopersmith προτείνει ένα ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε τόσο στην έρευνα όσο και στην κλινική πρακτική, το οποίο περιλαμβάνει ερωτήσεις που αφορούν το σχολείο, τους συνομήλικους, την οικογένεια και τον εαυτό. Ο δείκτης της αυτοεκτίμησης ορίζεται από το άθροισμα των τιμών όλων των ερωτήσεων του ερωτηματολογίου, γεγονός που αποκαλύπτει τη μονοδιάστατη θεώρηση της έννοιας του εαυτού από την πλευρά του Coopersmith . Μία αθροιστική γενική έννοια του εαυτού προϋποθέτει πως οι διαφορετικές όψεις που δημιουργούν το άθροισμα συμβάλλουν στον ίδιο βαθμό στη διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης. Μια τέτοια προσέγγιση δεν αφήνει περιθώρια για τις διακρίσεις και τη διαφορετική βαρύτητα που δίνουν οι άνθρωποι σε διάφορους τομείς της ζωής τους.

Ο Rosenberg (1965,1986) υποστήριξε πως, αναφερόμενος στην αυτοεκτίμηση, θα πρέπει κανείς να λαμβάνει υπόψιν του την σφαιρική φύση της, Αμφισβήτησε τα μονοδιάστατα – αθροιστικά μοντέλα της έννοιας του εαυτού εφόσον θεωρεί πως ακόμα και αν δεν έχει επίγνωση το άτομο σταθμίζει, ιεραρχεί και συνδυάζει τα διάφορα διακεκριμένα στοιχεία του εαυτού. Συνταντίζεται με τον James(1890, 1963) ο οποίος ισχυρίζεται πως η γενική- σφαιρική εικόνα που έχει το άτομο για την αξία του εαυτού του ξεπερνά τις αντιλήψεις που έχει για τον εαυτό του σε επιμέρους τομείς της ζωής του. Ο Rosenberg πρότεινε ένα ερωτηματολόγιο αυτοεκτίμησης, οι ερωτήσεις του οποίου αποτυπώνουν άμεσα τις σφαιρικές αξιολογήσεις και αισθήματα αυτοαξίας και ικανοποίησης του ατόμου για τον εαυτό του.

Έτσι εμφανίστηκε μια πολυδιάστατη-πολυπαραγοντική διάσταση στην έννοια του εαυτού με κύριους εκπροσώπους την Harter(1983, 1956, 1990a, 1990c) και τους Shavelson, Hubner&Stanton (1976). Η πολυδιάστατη-πολυπαραγοντική προσέγγιση τονίζει την ανάγκη να οριστεί η έννοια του εαυτού μέσα από επιμέρους αυτοεικόνες που αποτελούν τις αυτοαντιλήψεις του ατόμου για τους διάφορους τομείς της ζωής του. Εκτός από τις αυτοεικόνες ο αριθμός των οποίων αυξάνει με την ηλικία και η σφαιρική άποψη κάποιου είναι σημαντική για την αξία του ως άτομο.

Το πολυπαραγοντικό μοντέλο της Harter επισημαίνει ότι η επίδραση των επιμέρους τομέων αυτοαντίληψης στην αυτοεκτίμηση εξαρτάται από τη

σπουδαιότητα που το ίδιο το άτομο αποδίδει στους διάφορους τομείς της ζωής του. Οι ενδεικτικοί επιμέρους τομείς της αυτοαντίληψης που αναφέρει η Harter είναι η σχολική ικανότητα, η κοινωνική αποδοχή και η φυσική εμφάνιση. Η γενική έννοια του εαυτού θεωρήθηκε ένα σταθμισμένο άθροισμα , στο οποίο οι συντελεστές των επιμέρους αυτοαντιλήψεων διαφέρουν από άτομο σε άτομο. Αυτό επιτρέπει τις διατομικές διαφορές στη σημασία που δίνεται στον κάθε τομέα της ζωής ανάλογα με τις αξίες, τους στόχους και τις επιθυμίες του κάθε ατόμου.

Οι Shavelson, Hubner & Stanton (1976) πρότειναν το ιεραρχικό μοντέλο σύμφωνα με το οποίο στην κορυφή της ιεραρχίας βρίσκεται η γενική έννοια του εαυτού (general self-concept) , ο οποίος στη βιβλιογραφία εντοπίζεται ως συνώνυμος των όρων “self-worth” & “self-esteem” και αναφέρεται στη σφαιρική άποψη κάποιου για την αξία του ως ατόμου , δηλαδή στην αυτοεκτίμηση του. Στη βάση της ιεραρχίας τοποθετούνται οι επιμέρους τομείς της αυτοαντίληψης όπου η έννοια του εαυτού συγκεκριμενοποιείται όλο και περισσότερο.

Η διατύπωση ενός νέου λειτουργικού ορισμού , σύμφωνα με το οποίο η γενική έννοια του εαυτού είναι ένα σταθμισμένο άθροισμα των επιμέρους αυτοαντιλήψεων ήρθε σαν συνέπεια της θεώρησης της έννοιας του εαυτού ως πολυδιάστατης εννοιολογικής κατασκευής. Οι απαντήσεις που δίνουν τα άτομα σε ερωτηματολόγια με ξεχωριστές κλίμακες αποτυπώνουν τη σπουδαιότητα που δίνει ο καθένας στους διάφορους τομείς της αυτοαντίληψης αλλά ταυτόχρονα εξετάζουν και τη γενική έννοια του εαυτού (αυτοεκτίμηση ή σφαιρική αυτοαξία).

Οι Wells & Marwell (1976) διαπίστωσαν πως διάφοροι ερευνητές προκειμένου να ορίσουν την έννοια της αυτοεκτίμησης χρησιμοποίησαν μια πληθώρα όρων με παρεμφερές περιεχόμενο. Για να εκφραστεί η αγάπη ή εκτίμηση για τον εαυτό , όπως παρατηρούν οι ίδιοι έχουν χρησιμοποιηθεί οι παρακάτω όροι : εμπιστοσύνη στον εαυτό , (self-confidence) , σεβασμός του εαυτού (self-respect), αποδοχή του εαυτού (self-acceptance), ικανοποίηση από τον εαυτό (self-satisfaction) αξιολόγηση του εαυτού (self-evaluation) , αξία του εαυτού (self-worth), στάση προς τον εαυτό (self-attitude), αυτοαίσθημα (self-feeling) , αυτοαναφορά (self-reference) και αυτοεκτίμηση (self-esteem). Η αυτοεκτίμηση ή σφαιρική αυτοαξία (global self-worth) μαζί με την αυτοαντίληψη (self-perception) ή αυτοεικόνα (self-image) αποτελούν τις δύο βασικές συνιστώσες της έννοιας του εαυτού όπως είναι γενικά παραδεκτό.

Σε καμία περίπτωση δε θα μπορούσαμε να αναφερθούμε στον όρο «αυτεκτίμηση» χωρίς να επισημάνουμε τη σχέση του με την «αυτοαντίληψη» και τον «εαυτό». Η αυτοεκτίμηση είναι η συναισθηματική διάσταση των αντιλήψεων που έχει το άτομο για τον εαυτό του. Η πολυμορφία της εικόνας του εαυτού κάνει ώστε να διερωτάται κανείς αν υπάρχει μια ενιαία κατασκευή που να αντιστοιχεί σ' αυτό που λέμε «εαυτός», πώς δημιουργείται και ποια είναι τα συστατικά της. (Κωσταρίδου- Ευκλείδη 1992). Για το λόγο αυτό στα επόμενα κεφάλαια θα γίνει μια προσπάθεια διευκρίνισης των εννοιών αυτών υπό το πρίσμα διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων προκειμένου να διαφανεί η αλληλεπίδραση μεταξύ τους.

1.1. ΕΑΥΤΟΣ – ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

Η κοινωνική ανάπτυξη αναφέρεται σε μια αμφίπλευρη διαδικασία κατά την οποία τα παιδιά εντάσσονται στην ευρύτερη κοινωνική ταυτότητα, ενώ, παράλληλα, διαφοροποιούνται ως ξεχωριστά άτομα. Η μία πλευρά της κοινωνικής ανάπτυξης είναι η κοινωνικοποίηση, η διαδικασία κατά την οποία τα παιδιά γνωρίζουν την κοινωνία τους και αποκτούν τα πρότυπα και τις αξίες της.

Η άλλη πλευρά της κοινωνικής ανάπτυξης είναι η προσωπικότητα. Ως προσωπικότητα ορίζεται το μοναδικό σχήμα ιδιοσυγκρασίας, συναισθημάτων και νοητικών ικανοτήτων που αναπτύσσει ένα παιδί στις κοινωνικές του συναλλαγές τόσο με το εγγύτερο όσο και με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Η προσωπικότητα εξασφαλίζει τη μοναδικότητα του ατόμου εφ' όσον καθιστά αδύνατη την ίδια ερμηνεία των εμπειριών του περιβάλλοντος ακόμα και από τους μονοζυγωτικούς διδύμους. Η προσωπικότητα είναι η διάσταση εκείνη που παρέχει τα προσωπικά γνωστικά φίλτρα και τις ατομικές συναισθηματικές προσλαμβάνουσες που καθορίζουν τη συμπεριφορά του ατόμου καθώς και τον τρόπο ερμηνείας των διάφορων ερμηνειών.

Από την γέννηση ακόμα είναι εμφανείς οι αρχές της προσωπικότητας, όπως φαίνεται και από τις ατομικές διαφορές που χαρακτηρίζουν τα επίπεδα ενεργοποίησης των βρεφών όσον αφορά στις δραστηριότητές τους και την συμμετοχή τους σε νέες εμπειρίες. Όλα αυτά τα μοντέλα συμπεριφορικών ανταποκρίσεων τα οποία συνοδεύονται από συναισθηματικές επενδύσεις αποτελούν τα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά των οποίων η σταθερότητα στο χρόνο είναι αναμενόμενη. Τα χαρακτηριστικά της ιδιοσυγκρασίας είναι οι πρώτες εμφανείς εκδηλώσεις της προσωπικότητας (Strelau, 1994. Thomas & Chess 1989). Θα ήταν λανθασμένο να υποτεθεί πως ότι αποτελεί την προσωπικότητα περιορίζεται στα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά, καθώς καθένα από τα πιθανά χαρακτηριστικά μιας προσωπικότητας δε μπορεί να υπάρξει αυτό καθαυτό ή ανεξάρτητα από ένα συγκεκριμένο πρόσωπο.

Τα χαρακτηριστικά αυτά αποκτώνται καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής. Η διαδικασία αυτή πραγματοποιείται καθώς τα αρχετυπικά μοντέλα ύπαρξης του παιδιού στο περιβάλλον του εσωτερικεύονται και στη συνέχεια εξελίσσονται υπό την επίδραση της γνωστικής και βιολογικής ανάπτυξης, της συναισθηματικής ωρίμανσης και της κοινωνικοποίησης.

Σαφέστατα και δε νοείται μελέτη του όρου “προσωπικότητα” χωρίς την αναφορά και την προσπάθεια διευκρίνησης του όρου “εαυτός”. Η “προσωπικότητα” περιλαμβάνει τα ψυχολογικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά του ατόμου, τα οποία είναι αποκαλυπτικά της δομής και της λειτουργίας του ψυχισμού του όπως μπορούν να παρατηρηθούν “αντικειμενικά” από έναν τρίτο. Στον ορισμό του “εαυτού” περιλαμβάνονται τα περισσότερο γνωστικά στοιχεία και συμπεριφορές και ενέχεται η υποκειμενική αντίληψη του ατόμου για την προσωπικότητα.

Στην ηλικία των 6 μηνών τα βρέφη μέσω των εμπειριών που έχουν αποκτήσει συναλλασσόμενα με αντικείμενα και ανθρώπους έχουν αναπτύξει κάποια αίσθηση του εαυτού τους (Gibson, 1993). Με την εμφάνιση του λόγου δεν συντελείται ταυτόχρονα η αναφορά στον εαυτό στις πρώτες περιγραφές. Όμως μεταξύ των 18 και 24 μηνών παρατηρείται η περιγραφή δικών τους πράξεων και η σαφής αναφορά στον εαυτό. Η ανάπτυξη μιας αίσθησης του εαυτού μετέρχεται σημαντική μετατόπιση, αντίστοιχη των αλλαγών στη γνωστική ανάπτυξη και την κοινωνική συμπεριφορά, κατά την περίοδο μεταξύ 5 και 7 ετών (Harter, 1995). Σύμφωνα με μελέτες των Damon και Hart σε παιδιά όλων των ηλικιών καταδεικνύεται το γεγονός πως όταν αναφέρονται στον εαυτό τα παιδιά περιγράφουν την εμφάνισή τους, τις δραστηριότητές τους, τις σχέσεις τους με τους άλλους και τα ψυχολογικά τους χαρακτηριστικά. Στην ηλικία των 8 και 9 ετών εντείνεται η τάση κατανόησης του εαυτού και των άλλων ως προς τα ψυχολογικά γνωρίσματα που παραμένουν τα ίδια από το ένα πλαίσιο στο άλλο.

Η Jacobson (1975) στην οριοθέτηση της έννοιας του εαυτού περιλαμβάνει το σύνολο του ατόμου δηλαδή τόσο το σώμα όσο και την ψυχική του οργάνωση. Οι Wells και Marwell (1976) βλέπουν στον εαυτό ένα υποσύνολο του ατόμου. Μερικές φορές ο εαυτός αναφέρεται στα βαθύτερα ανεκμετάλλευτα στοιχεία της προσωπικότητας (Horney 1950, Buhler 1962).

Ο Kohut σε ένα ψυχαναλυτικό πλαίσιο το 1971 διέκρινε την προσωπικότητα ως περιγραφή της κοινωνικής συμπεριφοράς, της προσυνειδήτης εμπειρίας του ατόμου και της σχέσης του με τους άλλους, από τον εαυτό τον οποίο εξέλαβε ως περιεχόμενο του ψυχισμού.

Από την οπτική του Denzin, υπό την επίδραση της φαινομενολογικής θεωρίας ο εαυτός επικεντρώνεται στην κοινωνική αλληλεπίδραση και ορίζεται με την αναφορά σε οτιδήποτε έχει σχέση με ότι ονομάζεται “δικό μου” σε κάποια

συγκεκριμένη χρονική στιγμή καθώς και με τις προεκτάσεις και την ιδιαίτερη σημασία που έχει αυτό για “μένα”.

Η προοπτική της θεωρίας της δράσης αντιλαμβάνεται το άτομο σαν μια ενιαία οντότητα η οποία θέτει στόχους και αναλαμβάνει δράσεις για την ικανοποίηση των στόχων αυτών. Υπό το ίδιο πρίσμα ο εαυτός εκλαμβάνεται ως μία σύνθετη νοητική κατασκευή, ένα σχήμα στο οποίο υπόκειται το άτομο και οι στόχοι του, το άτομο και οι πράξεις του στο παρελθόν η αξιολόγηση των πράξεων τόσο από το άτομο και από τους άλλους, οι μελλοντικοί στόχοι και η εκτίμηση της δυνατότητας επίτευξής τους, οι εναλλακτικές δυνατότητες δράσης στα διάφορα περιβάλλοντα και συνθήκες, ο ιδανικός εαυτός όπως προσδιορίζεται από το ίδιο το άτομο και από τους άλλους. Πρόκειται για ένα ιεραρχικά ανώτερο σχήμα το οποίο αποτελείται από άλλο πιο εξειδικευμένο. Οι γενικεύσεις και ο αναλογισμός που κάνει το άτομο για τις εμπειρίες σχετικά με τον εαυτό του οδηγούν στη δημιουργία του σχήματος αυτού το οποίο είναι υπεύθυνο για την οργάνωση των πληροφοριών που αφορούν στον εαυτό. Επιπλέον, ο εαυτός είναι το σχήμα εκείνο που συντονίζει τους στόχους του ατόμου προκειμένου να διατηρηθεί η αυτοεικόνα του και να κατευθυνθεί προς τον ιδανικό-εαυτό. Το άτομο, δηλαδή, καλείται να εκπληρώσει εκτός από τους στόχους που αναφέρονται στην κάλυψη των φυσιολογικών αναγκών του και τις ανάγκες εκείνες που καλύπτονται μέσω της επαφής με άλλους και τους στόχους εκείνους που συνδέονται με τον εαυτό ως επιθυμητή κατάσταση. Οι στόχοι αυτοί δεν είναι άλλοι από αυτούς που διευκολύνουν το άτομο στη διαμόρφωση θετικής αυτοεκτίμησης η οποία προκύπτει από την δημιουργία θετικής εικόνας για τον εαυτό. Συνήθως τα αισθήματα αυτό-εκτίμησης προκύπτουν από την επίτευξη αξιόλογων κοινωνικά στόχων (Heckhausen, 1991. Geen, 1995).

1.2. ΕΑΥΤΟΣ - ΕΓΩ

Δύο έννοιες των οποίων η διάκριση κρίνεται απαραίτητη αν και από πολλούς θα μπορούσαν να θεωρηθούν ταυτόσημες είναι η έννοια του «εαυτού» και η έννοια του «εγώ». Με την ανάδυση της «Ψυχολογίας του Εαυτού» στο πεδίο των υπάρχουσων θεωρητικών προσεγγίσεων, αμφισβητήθηκε από τον Kohut (1971,1977) η ορθόδοξη ψυχαναλυτική προσέγγιση που επικρατούσε στις Η.Π.Α. Στην προσπάθεια της θεραπευτικής αντιμετώπισης των ατόμων που χαρακτηρίζονταν από ναρκισσιστικές διαταραχές προσωπικότητας ο τελευταίος έθεσε στο επίκεντρο τον «εαυτό» και την επίδραση που ασκούν στην ανάπτυξη του η άρνηση (denial), η ματαίωση (frustration) και η εκπλήρωση των επιθυμιών.

Ο Kohut για την προσέγγιση του αυτή στηρίχθηκε στη θεωρία των σχέσεων αντικειμένου και στην Ψυχολογία του Εγώ, περιγράφοντας τον εαυτό ως μια οντότητα η δημιουργία της οποίας οφείλεται στις ψυχοδιαφορικές αναπαραστάσεις του εγώ. Σε μεταγενέστερη φάση, συνέλαβε την έννοια του εαυτού ως μια υπερδομή που ακολουθεί τη δική της αναπτυξιακή πορεία και περιλαμβάνει τις ενορμητικές επιθυμίες και άμυνες. Κατά τον Kohut για την επίτευξη της ψυχικής υγείας είναι αναγκαίο να αγαπάει κανείς τον εαυτό του. Όσον αφορά στις ναρκισσιστικές διαταραχές τις αποδίδει στα ελλείμματα του εαυτού για τα οποία την ευθύνη φέρουν οι γονείς που αποτυγχάνουν να προσεγγίσουν ενσυναισθητικά το βρέφος τους. Αρχικά πρότεινε την ύπαρξη δύο πόλων στην έννοια του εαυτού και στη συνέχεια τριών. Καταυτόν οι αυτοεπιβεβαιωτικές φιλοδοξίες αποκρυσταλλώνονται στον ένα πόλο, τα επιτευχθέντα ιδεώδη και οι αξίες στον δεύτερο και οι δεξιότητες και τα ταλέντα σε έναν τρίτο πόλο. Ο Kohut δίνει στις επιθετικές ενορμήσεις δευτερεύοντα ρόλο και θεωρεί ότι είναι αποτέλεσμα της ανεπαρκούς διαμόρφωσης και εδραίωσης του εαυτού, κατάσταση που πηγάζει από ελλείψεις ενσυναισθητικού χαρακτήρα.

Στην “Ψυχολογία του Εαυτού” σημαντική θέση κατέχει το εαυτό-αντικείμενο (self-object). Ο όρος “εαυτό-αντικείμενο” αναφέρεται στις πεποιθήσεις και τις αντιλήψεις που διαμορφώνει ένα άτομο για την σχέση του με κάποιον σημαντικό άλλον του οποίου η ύπαρξη στηρίζει τον εαυτό. Ο όρος αυτός σε γενικότερο πλαίσιο καταδεικνύει τη σημασία των άλλων για τον εαυτό σε σχέση με τις ανάγκες καθρεφτισματος, εξιδανίκευσης και δίδυμης μεταβίβασης. Οι ανάγκες αυτές ακολουθούν τον άνθρωπο καθ’ όλη την πορεία της ζωής του, οπότε τα “εαυτό αντικείμενα” μπορούν να χαρακτηριστούν ως πλευρές των άλλων οι οποίες είναι

απαραίτητες για την ικανοποίηση των ψυχολογικών αναγκών του εαυτού και για την δημιουργία θετικών συναισθημάτων. Στην ψυχολογία του εαυτού το ενδιαφέρον εστιάζεται στην ανάγκη για ενσυναισθητική και επιβεβαιωτική ανταπόκριση από τους άλλους σε όλη την διάρκεια της ζωής με μετατόπιση όμως από την εξάρτηση από αρχαϊκά αντικείμενα προς μια ώριμη μορφή εξάρτησης.

Ανεξάρτητα από τις αντιπαράθεσεις μεταξύ των ερευνητών σχετικά με τον ορισμό της έννοιας του εαυτού, ένας γενικά παραδεκτός ορισμός αυτής της εννοιολογικής κατασκευής είναι ο τρόπος με τον οποίο ένα άτομο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του. (Burns 1982). Όπως ισχυρίζεται ο τελευταίος, η έννοια του εαυτού “είναι ένα σύνολο υποκειμενικά αξιολογούμενων χαρακτηριστικών και συναισθημάτων”. Ο όρος έννοια του εαυτού αναφέρεται “σε όλες τις πτυχές της άποψης του ατόμου για τον εαυτό του”.

Ο Rosenberg (1986) ορίζει την έννοια του εαυτού ως “το σύνολο των σκέψεων και συναισθημάτων του ατόμου που αναφέρονται στον εαυτό του ως αντικείμενο”. Ο ορισμός αυτός είναι παρόμοιος με εκείνον του Rogers κατά τον οποίο η έννοια του εαυτού είναι “ένα οργανωμένο σχήμα αντιλήψεων του εαυτού”.

Για τους Comps και Snygg (1959) οι οποίοι θεωρούν τον εαυτό ταυτόχρονα αντικείμενο και υποκείμενο η έννοια του εαυτού είναι η οργάνωση όλων όσα φαίνονται στο άτομο ότι είναι Εγώ (I) ή εμένα (me).

Ο Freud κατά την ψυχαναλυτική προσέγγιση αναγνώρισε στο “Εγώ” ένα δομικό μέρος της προσωπικότητας το οποίο χρησιμοποιείται προκειμένου να περιγράψει τις πιο λογικές, προσανατολισμένες προς την πραγματικότητα, λειτουργικές πλευρές της προσωπικότητας και αποτελεί, εν μέρει συνειδητή και εν μέρει ασυνείδητη οντότητα. Το “Εγώ” λειτουργεί σύμφωνα με την αρχή της πραγματικότητας και έργο του είναι να ελέγχει τις πρωτόγονες παρορμήσεις και να τις προσαρμόζει στην εξωτερική πραγματικότητα. Προσπαθεί επίσης να μετριάσει τις απαιτήσεις του υπereγώ.

Ο Heinz Hartman (1939,1964) ιδρυτής της ψυχολογίας του Εγώ δεν θεωρεί το εγώ απλό μεσολαβητή μεταξύ απαιτήσεων του εαυτού και του εξωτερικού κόσμου, αλλά το αντιλαμβάνεται σαν να βρίσκεται εν μέρει εκτός της περιοχής σύγκρουσης και επομένως, ικανό να αλληλεπιδρά με τον εξωτερικό κόσμο, ελεύθερο από εσωτερικές επιδράσεις. Το εγώ περιλαμβάνει διάφορες λειτουργίες όπως είναι η σκέψη, η αντίληψη, η γλώσσα, η μάθηση, η μνήμη και ο έλλογος σχεδιασμός.

Η ψυχολογία του Εγώ συνέβαλε στην πραγματοποίηση της διάκρισης ανάμεσα στην άποψη του Freud για το Εγώ ως δομή και σε μια πιο μοντερνίζουσα έννοια του Εγώ, ως αναπαράστασης του εαυτού. Η Anna Freud (1936) τόνισε επίσης τη σημασία των σχέσεων του εγώ με τον εξωτερικό κόσμο και με τις φυσιολογικές και προσαρμοστικές πλευρές της προσωπικότητας.

Στη διαφοροποίηση των δύο όρων θα μας βοηθούσε η αναφορά στον James (1980) ο οποίος πρώτος συνδεδεσε τον εαυτό με αντιληπτικά στοιχεία (σκέψεις, συναισθήματα, στάσεις, αξιολογήσεις) και το εγώ με ενεργητικές διαδικασίες (γνωστικές, κινητηριακές) που καθορίζουν την συμπεριφορά και την προσαρμογή (Chein 1944, Mead 1934, Symonds 1951, Hilgard 1949, Hall και Lindey 1965, Erikson 1959). Ο Murphy ισχυρίζεται πως η διάκριση μεταξύ του “εγώ” και του “εαυτού” είναι τεχνητή. Ωστόσο η διαφοροποίηση τους κρίνεται αναγκαία. Η Jacobson εντοπίζει το εγώ σε ένα υψηλότερο επίπεδο ενώ τον εαυτό σε ένα χαμηλότερο καθώς θεωρεί πως βρίσκεται πιο κοντά στην εμπειρία. Η χρήση των δύο όρων (εγώ- εαυτός) συνδέεται με την διάκριση των δύο όψεων της έννοιας εαυτός (εαυτός ως υποκείμενο ή αντικείμενο). Ο εαυτός- εγώ είναι αυτός που συμβάλλει ενεργά στην δόμηση της αυτοαντίληψης και ο εαυτός- εμένα είναι το αποτέλεσμα αυτής της δόμησης, το δομούμενο (Harter 1987).

1.3. ΑΥΤΟΑΝΤΙΛΗΨΗ- ΑΥΤΟΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ-ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗ

Μια σημαντική πλευρά της προσωπικότητας είναι ο τρόπος με τον οποίο τα παιδιά καταλήγουν να αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους σε σχέση με τους άλλους, δηλαδή η αυτοαντίληψή τους. Τον στενό δεσμό μεταξύ προσωπικότητας και κοινωνικής ανάπτυξης περιέγραψε στις αρχές του αιώνα ένας από τους θεμελιωτές της αναπτυξιακής ψυχολογίας, ο James Mark Baldwin: « Η ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού δε θα μπορούσε να προχωρήσει χωρίς τη διαρκή τροποποίηση της αυτοαντίληψής του με υποδείξεις στον άλλον. Έτσι το ίδιο το παιδί σε κάθε στάδιο είναι στην ουσία εν μέρει κάποιος άλλος, ακόμα και στην ίδια του την σκέψη για τον εαυτό του.»

Σύμφωνα με τον Burns η αυτοαντίληψη ορίζεται ως η προσωπική, δυναμική και αξιολογική εικόνα που έχει το άτομο για τον εαυτό του. Ακόμα και οι αντιλήψεις για τον εαυτό που φαίνονται ουδέτερες έχουν κάποια έμμεση αξιολογική χροιά.

Ο Higgins (1989) συνδυάζει τρεις όψεις στο σύνολο των αυτοαντιλήψεων του ατόμου :

1. Τον πραγματικό εαυτό (actual self) στον οποίο περιλαμβάνονται τα χαρακτηριστικά και οι ιδιότητες που το άτομο αποδίδει στον εαυτό του.
2. Τον ιδανικό εαυτό (ideal self), ο οποίος αναφέρεται στην εικόνα που θα ήθελε κάποιος για τον εαυτό του.
3. Τον δεοντικό εαυτό (ought self), ο οποίος αντιπροσωπεύει τα χαρακτηριστικά που θεωρεί το άτομο ότι οφείλει να έχει.

Παρατηρούμε πως ο Higgins κάνει μια διάκριση ανάμεσα στον εαυτό όπως τον βλέπει το άτομο και στον εαυτό όπως τον βλέπουν οι άλλοι. Για παράδειγμα ο πραγματικός εαυτός ενός ατόμου μπορεί να είναι διαφορετικός για τον ίδιο από ό,τι για τους γονείς του. Κατά συνέπεια ο αυτοπροσδιοριζόμενος και ετεροπροσδιοριζόμενος εαυτός δεν ταυτίζονται αναγκαία. Το ίδιο ισχύει και για τον ιδανικό ή δεοντικό εαυτό.

Ο Brisset (1972) θεωρεί ως δύο διαφορετικές λειτουργίες την αυτοαξιολόγηση (self-evaluation) και την αξία του εαυτού (self-worth). Η «αυτοαξιολόγηση» πραγματεύεται σε γνωστικό επίπεδο την αξιολόγηση των χαρακτηριστικών που διαθέτει ο εαυτός όταν αυτά συγκρίνονται με εξωτερικά κριτήρια όπως είναι οι κοινωνικές αξίες ή εσωτερικευμένα μοντέλα, όπως είναι ο 'ιδανικός εαυτός'. Η «αξία του εαυτού» θα μπορούσε να ταυτιστεί με την αυτοεκτίμηση, η οποία αναφέρεται

στην συναισθηματική επένδυση του εαυτού, όπως αυτή έχει δημιουργηθεί από τα βιώματα του ατόμου. Αναφερόμενοι στην αυτοαξιολόγηση οφείλουμε να αναφερθούμε σε τρία σημεία τα οποία σύμφωνα με τον Burns σχετίζονται με τον ορισμό της διεργασίας αυτής. Το πρώτο σημείο είναι η επισήμανση, πως στην αυτοαξιολόγηση περιλαμβάνεται η διαδικασία της σύγκρισης της εικόνας του εαυτού του ατόμου με την εικόνα του ιδανικού εαυτού του. Σε συμφωνία με τους Cooley & Mead ο Burns εντοπίζει το δεύτερο σημείο στον βαρύνοντα ρόλο που έχουν οι σημαντικοί άλλοι και οι εκτιμήσεις τους στις αξιολογήσεις που κάνει το άτομο για τον εαυτό του. Στο τρίτο σημείο επισημαίνεται το γεγονός ότι οι αξιολογήσεις αφορούν το κατά πόσο κάποιος είναι επιτυχημένος ή αποτυχημένος σε αυτό που κάνει και όχι στο αν κάτι είναι καλό ή κακό αυτό καθαυτό.

Αφού αναφερθήκαμε στις έννοιες της αυτοαντίληψης και αυτοαξιολόγησης, οι οποίες βρίσκονται σε άμεση αλληλεξάρτηση και εγγύτητα με την αυτοεκτίμηση, θα γίνει μια προσπάθεια προσδιορισμού της έννοια αυτής, αν και αρκετοί συγγραφείς θεωρούν τη διάκριση αυτή τεχνητή. Ο James ήταν ο πρώτος που εντοπίζει στην αυτοεκτίμηση τη σφαιρική άποψη που έχει το άτομο για την αξία του σε μία ευρύτερη περιοχή από αυτήν των αυτοπεριγραφών και των αυτοαξιολογήσεων. Ο ίδιος θεωρεί πως η αυτοεκτίμηση δε γίνεται να μένει ανεπηρέαστη από τις προσωπικές φιλοδοξίες, που έχει το άτομο για τον εαυτό του και από τις αξιολογήσεις του σχετικά με την επίτευξη ή όχι των εκάστοτε στόχων. Κατά αυτόν η μαθηματική σχέση που ορίζει την αυτοεκτίμηση είναι το πηλίκο των επιτυχιών του ατόμου προς τις επιδιώξεις ή φιλοδοξίες του. Στα βήματα του James η αυτοεκτίμηση ορίστηκε από τον Rosenberg(1965) ως η «θετική ή αρνητική στάση του ατόμου προς τον εαυτό του». Το άτομο το οποίο διαθέτει υψηλή αυτοεκτίμηση διαθέτει επίσης αυτοσεβασμό και θεωρεί τον εαυτό του αξιόλογο.

Οι εκπρόσωποι της συμβολικής αλληλεπίδρασης Cooley (1902) & Mead (1934) πρεσβεύουν πως η αυτοεκτίμηση ως έννοια αναδύεται όταν το άτομο έρχεται για πρώτη φορά σε επαφή με τις απόψεις της κοινωνίας γι' αυτό. Ο Cooley χρησιμοποίησε την έκφραση του «καθρεπτιζόμενου εαυτού». Η χρησιμοποίηση της έκφρασης αυτής μας παραπέμπει στην άποψή του ότι ο εαυτός αποτελεί την αντανακλόμενη εκτίμηση των «σημαντικών άλλων»(significant others). Συνεπώς το άτομο δίνει την αξία στον εαυτό του σε συνάρτηση με τις πεποιθήσεις του για την στάση και τις εκτιμήσεις που κάνουν οι άλλοι γι' αυτόν.

Ο Mead υπογραμμίζει ότι για τη διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης συμμετέχουν οι αντιλήψεις του ατόμου για τον εαυτό του, όπως σχηματίζονται υπό την επίδραση της κοινωνίας. Ο Mead αναγνωρίζει τη διττή φύση του εαυτού να αποτελεί ταυτόχρονα το αντικείμενο και το υποκείμενο της γνώσης. Ισχυρίζεται ότι τα μέσα για την συνειδητοποίηση του εαυτού περιλαμβάνουν τη γλώσσα και τους συμβολικούς κώδικες επικοινωνίας καθώς και την ικανότητα του ατόμου να βλέπει τον εαυτό του μέσα από την οπτική των άλλων μπαίνοντας στη θέση τους. Στο σημείο αυτό εισάγεται η έννοια του «γενικευμένου άλλου», που αντιπροσωπεύει τις συλλογικές κρίσεις των «σημαντικών άλλων» (generalized others) σχετικά με τον εαυτό του. Από τη θεωρία του Mead υπονοείται πως το άτομο κατά τη διάρκεια της ζωής του γίνεται αποδέκτης πολλών εκτιμήσεων και απόψεων σχετικά με τον εαυτό του οι οποίες προέρχονται από ένα μεγάλο αριθμό ανθρώπων. Υποβάλλεται λοιπόν σε μία διαδικασία κατά την οποία καλείται να ιεραρχήσει τις απόψεις αυτές ως προς το βαθμό σημαντικότητάς τους. Η έννοια του «γενικευμένου άλλου» θα μπορούσε να αποτελεί την απάντηση για τις διατομικές διαφορές στην αυτοεκτίμηση, καθώς επιτρέπει τόσο στα άτομα να ασπάζονται διαφορετικές αξίες όσο και στην κοινωνία να επενδύει με διαφορετικό βαθμό σπουδαιότητας διαφορετικές αξίες.

Σύμφωνα με τον ορισμό του Coopersmith (1984) η αυτοεκτίμηση είναι η αξιολόγηση που κάνει το άτομο για τον εαυτό του την οποία και διατηρεί. Αυτή εκφράζει μια στάση αποδοχής ή αποδοκιμασίας και δείχνει το βαθμό στον οποίο το άτομο πιστεύει ότι είναι ικανό, σημαντικό, επιτυχημένο και άξιο.

Ο Ziller (1973) δημιουργεί μια ιδιαίτερη εννοιολογική κατασκευή την οποία ονομάζει «κοινωνική εκτίμηση στην προσέγγισή του για την αυτοεκτίμηση». Δίνει έμφαση στον κοινωνικό παράγοντα της αυτοαξιολόγησης, ισχυριζόμενος πως για τον ορισμό του εαυτού απαραίτητα στοιχεία είναι το κοινωνικό πλαίσιο αναφοράς, καθώς και οι «σημαντικοί άλλοι».

Εξετάζοντας τη θεωρία για το κίνητρο επίτευξης, καθώς και τη θεωρία για τη βούληση και τη δράση διαφαίνεται το γεγονός πως ο εαυτός είναι μία μεταβλητή που επηρεάζει την συμπεριφορά. Η επίτευξη ή όχι ενός στόχου εξαρτάται από τη δέσμευση του ατόμου προς τον στόχο. Όταν ένα άτομο ενεργεί προς την επίτευξη ενός στόχου δεν είναι συναισθηματικά ουδέτερο, καθώς το αποτέλεσμα της δράσης του, δηλαδή η επίτευξη ή όχι του στόχου έχει ιδιαίτερη αξία για το άτομο. Το άτομο αξιολογεί τις πληροφορίες που του παρέχει το αποτέλεσμα προκειμένου να αναγνωρίσει στον εαυτό του την αξία του, όπως διαμορφώνεται μέσω της

αυτοαντίληψής του. Το σύστημα της αυτοαξιολόγησης επιτελεί διττό ρόλο για το άτομο εφόσον ευθύνεται τόσο για την παρακολούθηση της τρέχουσας δράσης όσο και για τη δημιουργία προσδοκιών σε σχέση με τη μελλοντική. Η αυτοαξιολόγηση και η εικόνα του εαυτού μπορεί να λειτουργήσει ως κίνητρο για την θέσπιση μελλοντικών στόχων αλλά και ως κριτήριο ποιότητας, έναντι του οποίου κρίνεται η επίδοση. Η αυτοαντίληψη είναι η παράμετρος εκείνη που καθορίζει το αν θα ασχοληθεί το άτομο με ένα έργο και το ποσό της προσπάθειας που θα καταβάλλει για την πραγματοποίησή του. Το άτομο μετά την δράση του αναλύει τα εσωτερικά του αισθήματα και την εμπειρία του προκειμένου να ενημερωθεί για την εικόνα του εαυτού και να κάνει την αυτοαξιολόγησή του. Έτσι ο εαυτός εκλαμβάνεται ως μια σχετικά διαρκή υποκειμενική κατασκευή, η οποία δίνει ενότητα και συνέπεια στην συμπεριφορά του ατόμου.

Παρά το γεγονός ότι η πλούσια ορολογία είναι δελεαστική είναι γεγονός αναμφισβήτητο ότι η προσπάθεια διάκρισης των συγγενικών εννοιών της αυτοαντίληψης, της αυτοαξιολόγησης και της αυτοεκτίμησης κρίνεται απαραίτητη. Ωστόσο η διάκριση αυτή δεν είναι σαφής στην υπάρχουσα βιβλιογραφία οπότε ίσως να πρέπει να αρκεστούμε στην αναγνώριση του κοινού στοιχείου στις έννοιες αυτές που είναι η γενικά θετική στάση προς τον εαυτό.

1.4. ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΕΙΑ ΚΑΙ ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗ

Έχει παρατηρηθεί μεγάλο ενδιαφέρον από διαφορετικές πλευρές της ψυχολογίας (π.χ. αναπτυξιακή, κοινωνική, κλινική) για τη μελέτη των διαπροσωπικών σχέσεων και της επίδρασης τους στην ψυχική υγεία του ατόμου. Καθοριστικός παράγοντας των σχέσεων που αναπτύσσει ένα άτομο είναι η ψυχοσυναισθηματική του εξέλιξη όπως αυτή επηρεάζεται από μια βασική παράμετρο της προσωπικότητας, την αυτοεκτίμηση . Δεν είναι λίγες οι θεωρητικές προσεγγίσεις που εντοπίζουν αιτιώδη σχέση μεταξύ της έλλειψης της και της εμφάνισης ψυχικών διαταραχών που επιβαρύνουν την ψυχική υγεία.

Η ψυχανάλυση έστρεψε το ενδιαφέρον της στις διαταραχές του αυτοσυναισθήματος προκειμένου να εξηγήσει την έννοια του ναρκισσισμού και της ναρκισσιστικής προσωπικότητας. Σύμφωνα με τον Heinz Kohut και τον Otto Kernberg είναι αναμενόμενο για το άτομο να αναπτύσσει αυτοαίσθημα και φυσιολογικό ναρκισσισμό καθώς και το να έχει ξεκάθαρο αίσθημα του εαυτού και ένα σταθερό επίπεδο αυτοεκτίμησης . Αυτά του επιτρέπουν να αντλεί υπερηφάνεια για τα επιτεύγματά του και να είναι σε θέση να ανταποκρίνεται στις ανάγκες τόσο των άλλων όσο και στις δικές του. Στα χαρακτηριστικά μιας ναρκισσιστικής προσωπικότητας συγκαταλέγονται το διαταραγμένο αυτοαίσθημα , η ευθιξία σε σχόλια που πλήττουν την αυτοεκτίμηση του ατόμου , η ανάγκη για θαυμασμό από τους άλλους καθώς και η έλλειψη ενσυναίσθησης για τα αισθήματα και τις ανάγκες των άλλων. Παρόλο που τα άτομα αυτά έχουν μεγάλη ιδέα για τον εαυτό τους απασχολούνται με φαντασιώσεις για απεριόριστη επιτυχία και δύναμη και είναι ευάλωτα στο συναισθημα αναξιοτήτας και αδυναμίας. Νιώθουν ότι δικαιούνται την αγάπη των άλλων και ότι είναι ξεχωριστά. Είναι σύνηθες για αυτούς να μεταστρέφουν την εξιδανικευμένη εικόνα του εαυτού τους και των άλλων με σχόλια ολοκληρωτικής υποτίμησης. Η εικόνα του ναρκισσιστή έχει ταυτιστεί με την προσπάθεια του ατόμου να διατηρήσει την αυτοεκτίμηση του σε υπερβολικά υψηλά επίπεδα. Δεν θα μπορούσε, λοιπόν, να αμφισβητηθεί πως τα ικανοποιητικά επίπεδα αυτοεκτίμησης είναι απαραίτητα για την αποδοχή του εαυτού εάν χρησιμοποιούμε όρους ανθρωπιστικών προσεγγίσεων ή για τη λειτουργία του ψυχισμού εάν οι όροι που χρησιμοποιούμε είναι ψυχαναλυτικής προέλευσης.

Η κατάθλιψη είναι ένα συχνό φαινόμενο της σύγχρονης εποχής. Κατά τον Κλεφτάρα ο όρος περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα συναισθηματικών καταστάσεων που

μπορεί να είναι είτε φυσιολογικές είτε παθολογικές. Ορίζει την κατάθλιψη ως μια «κατάσταση παθολογικής θλίψης που συνοδεύεται από σημαντική μείωση του αισθήματος προσωπικής αξίας και από την επώδυνη συνείδηση της επιβράδυνσης των νοητικών, ψυχοκινητικών και οργανικών διαδικασιών».

Οι περισσότερες έρευνες για τις γνωστικές διαδικασίες στην κατάθλιψη έχουν εστιάσει στο πώς τα άτομα που πάσχουν από κατάθλιψη αναπαριστούν τον εαυτό τους (μοντέλα εαυτού). Καταθλιπτικά άτομα αναπαριστούν τον εαυτό τους με αρνητικούς όρους και επεξεργάζονται πληροφορίες και μνήμες για τον εαυτό τους με αρνητικό τρόπο (Taylor&Fogarty, 1980). Οι τύποι δεσμού ενηλίκων ενέχουν μοντέλα που συνδυάζουν πληροφορίες για τον εαυτό και τους άλλους. Στο μοντέλο της Bartholomew, τα άτομα με ασφαλή μοντέλα έχουν αυτοπεποίθηση και αντιλαμβάνονται τους άλλους και τον εαυτό τους με θετικό τρόπο. Άτομα με ανασφαλή μοντέλα έχουν μεγαλύτερη τάση να αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους με αρνητικούς όρους.

Ο Beck στην πρωτοποριακή γνωστική θεωρία του περί κατάθλιψης ισχυρίζεται ότι οι διαταραχές του τρόπου σκέψης επηρεάζουν τα κίνητρα, τα συναισθήματα, τις συμπεριφορές και τις νευροφυτικές εκδηλώσεις. Ο ίδιος στη θεωρία του εξετάζει τρεις πλευρές του τρόπου σκέψης των καταθλιπτικών ατόμων: τη «γνωστική τριάδα», τα «γνωστικά σχήματα ή πεποιθήσεις» και τις γνωστικές παραποιήσεις ή λανθασμένη πρόσληψη και επεξεργασία των πληροφοριών». Θεωρεί ότι το άτομο με κατάθλιψη έχει αρνητική εικόνα του εαυτού του, του κόσμου, της τρέχουσας κατάστασης και του μέλλοντος.

Έμφαση έχει δοθεί στις σκέψεις και τις ιδέες σχετικά με τον εαυτό οι οποίες προκαλούν ή συνοδεύουν την κατάθλιψη από σύγχρονες θεωρητικές ή εμπειρικές προσεγγίσεις. Οι αρνητικές εκτιμήσεις για τον εαυτό είχαν προσδιοριστεί ως σύμπτωμα της κατάθλιψης από τον Freud. Πλήθος ερευνών αποκαλύπτουν τη συσχέτιση της κατάθλιψης με τη χαμηλή αυτοεκτίμηση και τις αρνητικές αυτοαντιλήψεις (Adams, Harter&Jackson, 1993, Maxwell, 1992, Marton, Conolly). Δεδομένης της ισχυρής συνάφειας της χαμηλής αυτοεκτίμησης με την κατάθλιψη, είναι πιθανό η χαμηλή αυτοεκτίμηση να αυξάνει εμμέσως τον κίνδυνο αυτοκτονικής συμπεριφοράς μέσω της αύξησης των πιθανοτήτων να εμφανίσει το άτομο κατάθλιψη.

Ένα ερώτημα που έχει απασχολήσει πολλούς μελετητές είναι το εάν το χαμηλό επίπεδο αυτοεκτίμησης είναι το αίτιο ή το αποτέλεσμα της κατάθλιψης. Η

απάντηση έγκειται στο διαμεσολαβητικό ρόλο της αυτοεκτίμησης ως προς τη διαμόρφωση των αντιλήψεων του ατόμου που επιδρούν στο επίπεδο αποδοχής του από τους «σημαντικούς άλλους», όπως διαπιστώνει η Harter. Αν και η Harter είχε υποθέσει αρχικά πως η χαμηλή αυτοεκτίμηση είναι βασικό αίτιο για την εμφάνιση της κατάθλιψης σε ένα άτομο, οδηγήθηκε στη δημιουργία μιας σύνθετης εννοιολογικής κατασκευής λαμβάνοντας υπόψη της την αυτοεκτίμηση, την καταθλιπτική διάθεση και την έλλειψη ελπίδας. Η Harter (1993) επισημαίνει ότι η συνάφεια μεταξύ των τριών εννοιολογικών κατασκευών είναι τόσο ισχυρή ώστε είναι άσκοπη η αναζήτηση του αίτιου και του αποτελέσματος.

Ο Κλεφτάρας ορίζει το άγχος ως «την ψυχολογική εκείνη κατάσταση που χαρακτηρίζεται από υπερβολική ανησυχία, ένταση, φόβο ή και τρόμο και συνοδεύεται από διέγερση του συμπαθητικού νευρικού συστήματος εξαιτίας της αίσθησης του επερχόμενου κινδύνου που διακατέχει το σώμα και του οποίου η πηγή είναι κατά κύριο λόγο άγνωστη ή αντικειμενικά παρουσιάζει ελάχιστο ή και κανένα κίνδυνο».

Ο Rosenberg βρήκε ενδείξεις για μια αιτιώδη σχέση της αυτοεκτίμησης με πολλά από τα συμπτώματα του άγχους. Έρευνα της Feeney (1995) στα ζεύγη έδειξε ότι τα ανασφαλή άτομα καταπιέζουν περισσότερο τα συναισθήματα τους και αυτό έχει επίδραση στην ποιότητα της σχέσης. Πρόσφατες έρευνες κατέδειξαν τη σχέση των ανασφαλών τύπων δεσμών με το άγχος (Καφέτσιος, 2000).

Η αυτοεκτίμηση θεωρείται ένας σημαντικός δείκτης της ψυχικής υγείας. Η υψηλή αυτοεκτίμηση στη διάρκεια της παιδικής ηλικίας έχει συνδεθεί με την ικανοποίηση και την ευτυχία στη μετέπειτα ζωή, ενώ η χαμηλή έχει συνδεθεί με την κατάθλιψη, το άγχος και την κακή προσαρμογή τόσο στο σχολείο όσο και στις κοινωνικές σχέσεις (Harter). Το άτομο με χαμηλή αυτοεκτίμηση έχει μειωμένη αυτοπεποίθηση, εξαρτάται από τους άλλους, έχει μειωμένη φαντασία και δημιουργικότητα και έχει προδιάθεση για διάφορες μορφές παρέκκλισης και εγκληματικότητας. Αντίθετα, το άτομο με υψηλή αυτοεκτίμηση είναι σίγουρο και ικανοποιημένο με τον εαυτό του, πιο ευέλικτο, πιο κοινωνικό, πιο δημιουργικό.

Σύμφωνα με έρευνες που έχουν διεξαχθεί υπό την κοινωνικογνωστική θεωρία η ισχυρή θετική αντίληψη του ατόμου για την αυτεπάρκεια του κάνει καλό στην υγεία. Αντιστρόφως αδύναμη και αρνητική αντίληψη για την αυτεπάρκεια κάνει κακό στην υγεία. (Schwarzer, 1992). Η αντίληψη για υψηλή αυτεπάρκεια αποσβένει την επίδραση του στρες και ενισχύει τη λειτουργία του ανοσοποιητικού συστήματος του

σώματος. Σε έρευνα του Bandura αποδείχτηκε ότι ακόμα και αν τα αποτελέσματα του στρες είναι αρνητικά, η αντίληψη της αυτεπάρκειας του ατόμου πάνω στους στρεσογόνους παράγοντες μπορεί να έχει επίδραση θετική στις ιδιότητες προσαρμογής όσον αφορά το επίπεδο λειτουργίας του ανοσοποιητικού συστήματος.

Η κοινωνικογνωστική θεωρία συνδέει την αντίληψη αυτεπάρκειας με το άγχος. Οι άνθρωποι που θεωρούν πως έχουν χαμηλή αυτεπάρκεια σε σχέση με πιθανές απειλές, εμφανίζουν υψηλά επίπεδα άγχους. Το απειλητικό γεγονός αυτό καθαυτό δεν είναι θεμελιώδους σημασίας σε σχέση με την εκδήλωση του άγχους, όσο η ιδέα της ανεπάρκειας στην αντιμετώπιση του. Εκείνοι που νιώθουν μεγάλη δυσφορία είναι αυτοί που νιώθουν ότι δεν μπορούν να ανταπεξέλθουν ικανοποιητικά σε απειλητικά γεγονότα, με αποτέλεσμα να αναπτύσσουν δυσλειτουργικές γνωστικές διεργασίες όπως ανησυχία για το τι μπορεί να συμβεί. Το αγχώδες άτομο δεν εστιάζει την προσοχή του στις πιθανές επιλογές που έχει για την επίλυση κάποιο προβλήματος αλλά καθηλώνεται από την ενασχόληση του με την επικείμενη καταστροφή και την αδυναμία του να την αποτρέψει. Η αντίληψη για ανικανότητα να αντιμετωπίσει την κατάσταση ίσως στη συνέχεια να περιπλεχθεί με την αντίληψη για ανικανότητα να αντιμετωπίσει το ίδιο το άγχος-μια αντίδραση φόβου για το φόβο η οποία μπορεί να οδηγήσει στον πανικό (Barlow, 1991)

Η κοινωνικογνωστική θεωρία υποστηρίζει πως η αντίληψη ανεπάρκειας σε σχέση με κάποια αμειβόμενη έκβαση οδηγεί σε κατάθλιψη ως την αντίδραση του ατόμου στην προαναφερθείσα αντίληψη του. Τα άτομα που πάσχουν από κατάθλιψη συχνά έχουν απαιτητικές προδιαγραφές για τον εαυτό τους με αποτέλεσμα να έχουν θέσει υπερβολικά υψηλούς στόχους. Η μη επίτευξη τους οδηγεί σε μια αυτοκατηγορία του ατόμου ότι υπήρξε ανεπαρκής ως προς τις ικανότητες που απαιτούνται για την επίτευξη των συγκεκριμένων στόχων. Η υπερβολική αυτοκριτική αποτελεί συχνά σημαντικό γνώρισμα της κατάθλιψης. Σύμφωνα με τον Kavanagh (1992) η αντίληψη του για τη χαμηλή αυτεπάρκεια συμβάλλει στη μείωση της απόδοσης του ατόμου.

Σύμφωνα με τον Bandura (1992) η διάσταση ανάμεσα στην απόδοση και στις προδιαγραφές μπορεί να οδηγεί σε μεγαλύτερη προσπάθεια, σε απάθεια ή σε κατάθλιψη. Η κατάθλιψη εμφανίζεται στο άτομο όταν το άτομο ενώ θεωρεί κάποιο στόχο εφικτό και ρεαλιστικό δεν κατορθώνει να είναι αποτελεσματικό. Το άτομο σε τέτοιες περιπτώσεις δεν οδηγείται στην απάθεια καθώς θεωρεί πως πρέπει να συνεχίσει την προσπάθεια ώσπου να φτάσει τις προδιαγραφές.

Οι Markus & Marius (1986) κάνουν λόγο για τους δυνατούς εαυτούς του ατόμου οι οποίοι αναφέρονται στις διάφορες εναλλακτικές εικόνες που διαθέτει το άτομο για τον εαυτό του σε σχέση με τους στόχους που επιδιώκει κάποια ορισμένη στιγμή. Το άτομο για την υλοποίηση του επιθυμητού στόχου εξετάζει τις πιθανές δυνατότητες που έχει. Η ύπαρξη εικόνας για τον πραγματικό, τον δυνατό, τον δεοντικό εαυτό ή τον επιθυμητό εαυτό σημαίνει την ύπαρξη δυνατότητας αναγνώρισης της απόκλισης των δύο καταστάσεων. Όταν ο πραγματικός εαυτός δεν ταυτίζεται με τον ιδανικό εαυτό, το άτομο εμφανίζει αθυμία, θλίψη και αποθάρρυνση ενώ ταραχή, φόβο και άγχος προκαλεί η απόκλιση του πραγματικού από τον δεοντικό εαυτό. Αισθήματα ευχαρίστησης δημιουργούνται όταν ο πραγματικός εαυτός διαφοροποιείται από το μη-επιθυμητό. Η εικόνα του εαυτού διακρίνεται σε θετική και αρνητική. Τα καταθλιπτικά άτομα χαρακτηρίζονται από αρνητική εικόνα του εαυτού. Τα μη καταθλιπτικά άτομα παρόλο που έχουν θετική εικόνα για τον εαυτό τους έχουν και αρνητικές απόψεις οι οποίες κινητοποιούν το άτομο για την ανατροπή τους. Η προσπάθεια για διόρθωση της απόκλισης δημιουργεί στο άτομο αισθήματα ευφορίας.

Ο εαυτός παρεμβαίνει και στο συναισθηματικό έλεγχο με στόχο την προστασία του εαυτού και δείχνουν την ύπαρξη της ικανότητας που αμφισβητήθηκε (Markus & Kunda, 1986). Το άτομο για να διατηρήσει τη θετική- αυτοεικόνα του δεν αγνοεί τα γεγονότα που την αμφισβητούν αλλά υπερτονίζει τα στοιχεία που αναιρούν την αμφισβήτηση.

1.2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗ

1.2.1. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ JAMES

Σε μια εποχή που το ενδιαφέρον της ψυχολογίας είχε εστιαστεί στη θεωρία του Freud και στη μελέτη των ασυνείδητων μηχανισμών ή στη μελέτη των παρατηρήσιμων συμπεριφορικών αντιδράσεων υπό το πρίσμα της μιχελβιοριστικής θεωρίας έκανε την εμφάνισή της μία πρωτοποριακή για την εποχή της θεωρία για τον εαυτό. Εμπνευστής της θεωρίας αυτής υπήρξε ο James ο οποίος στο βιβλίο του *Principles Of Psychology* (1890 Αρχές της Ψυχολογίας) αποπειράθηκε την ανάλυση της “συνείδησης του εαυτού” δηλαδή της “αυτοαντίληψης”.

Το γνωστικό – αναλυτικό μοντέλο του James (1890 / 1963) παρέχει τις πληροφορίες εκείνες που είναι χρήσιμες στους μελετητές που αναζητούν τόσο τους παράγοντες πρόβλεψης όσο και τις ρίζες της αυτοεκτίμησης. Ο James χρησιμοποίησε μία μεταφορική μαθηματική σχέση για τον ορισμό της αυτοεκτίμησης. Σύμφωνα με τον James η αυτοεκτίμηση επηρεάζεται από τις υποκειμενικές αξιολογήσεις που κάνει το άτομο σχετικά με την επίτευξη ή όχι των επιδιωκόμενων στόχων του. Η αυτοεκτίμηση λοιπόν προκύπτει από το πηλίκο των επιτυχιών του ατόμου προς τις επιδιώξεις ή φιλοδοξίες του:

Ο James δίνει στον εαυτό μία πολυδιάστατη , κοινωνική και δυναμική μορφή, της οποίας η φύση περιλαμβάνει το “εγώ” (I) και το “εμένα” (me). Όταν ο James αναφέρεται στο “εγώ” αναφέρεται στον εαυτό ως υποκείμενο που διαφοροποιείται από τον εξωτερικό κόσμο. Η ύπαρξη αυτή του υποκειμένου συνεπάγεται ενεργητικές διαδικασίες όπως είναι η σκέψη, η μνήμη, η αντίληψη καθώς το υποκείμενο παρατηρεί, αισθάνεται, φαντάζεται. Η φύση αυτού του “Εγώ” δεν διερευνήθηκε από τον James καθώς θεωρήθηκε ως μεταφυσικό φαινόμενο. Το “εμένα” αναφέρεται στον εαυτό ως αντικείμενο της εμπειρίας ή περιεχόμενο της παρατήρησης που περιλαμβάνει όλα όσα το άτομο θεωρεί δικά του. Ο James ανέλυσε διεξοδικά το “Εμένα” στο οποίο δίνει την ονομασία εμπειρικός εαυτός για τον οποίο υποστηρίζει πως αποτελείται από τρία στοιχεία : τον “υλικό” εαυτό, τον “κοινωνικό” εαυτό και τον “πνευματικό” εαυτό. Η οργάνωση των στοιχείων αυτών είναι ιεραρχική. Η ύπαρξή τους εξυπηρετεί τη διαδικασία της αυτοαξιολόγησης καθώς τα στοιχεία αυτά

είναι που παρέχουν τις πληροφορίες και δημιουργούν τα ανάλογα συναισθήματα στο “Εγώ” και ωθούν το άτομο σε πράξεις.

Ο James εστίασε την προσοχή του στην κοινωνική διάσταση του εαυτού “λόγω ορισμένων εμφανών παράδοξων στα οποία οδηγεί τη συμπεριφορά και λόγω της σύνδεσης της με την ηθική και θρησκευτική μας ζωή” (1968). Με βάση την έννοια του κοινωνικού εαυτού του James ο Cooley (1902) και ο Mead (1934) προτείνουν την άποψη πως η έννοια της αυτοεκτίμησης κάνει την εμφάνισή της όταν το άτομο έρχεται για πρώτη φορά σε επαφή με τις απόψεις της κοινωνίας γι’ αυτό.

Ο James ανέλυσε τις έννοιες αυτοεκτίμηση και αυτοαντίληψη από μία κοινωνική οπτική γωνία, Η θεωρία της αυτοεκτίμησης του James (1890 / 1963) αποτέλεσε το θεωρητικό πλαίσιο για την θεώρηση της γενικής έννοιας του εαυτού ως ενός σταθμισμένου αθροίσματος, στο οποίο οι συντελεστές των επιμέρους αυτοαντιλήψεων διαφέρουν από άτομο σε άτομο. Ως ενήλικας το άτομο διαμορφώνει μία σφαιρική άποψη για την αξία του , η οποία ξεπερνά τις αυτοαξιολογήσεις και τις αυτοπεριγραφές του στους διάφορους τομείς της ζωής του. Αυτή η σφαιρική άποψη είναι η αυτοεκτίμηση. Η συμβολή τώρα ενός επιμέρους τομέα αυτοαντίληψης στη γενική έννοια του εαυτού εξαρτάται από την υποκειμενική σπουδαιότητα του τομέα αυτού ή από τα ιδανικά, τις ελπίδες και τους στόχους του κάθε ατόμου στο συγκεκριμένο τομέα της ζωής του.

Ο James ασχολήθηκε ιδιαίτερος με τα συναισθήματα που δημιουργούνται στο άτομο (στο “Εγώ”) από τα στοιχεία του “εμένα”. Τα συναισθήματα αυτά όπως προκύπτει από τη μαθηματική σχέση που προτείνει ο James βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με τις απαιτήσεις που έχει κανείς από τον εαυτό του, με τις δραστηριότητες του και τις δυνατότητές του, τα οποία καθορίζονται υποκειμενικά. Το επίπεδο αυτοαντίληψης αντανακλά τις επιτυχίες του ατόμου στους διάφορους τομείς της ζωής του. Η σπουδαιότητα την οποία αποδίδει το άτομο στους τομείς αυτούς αντανακλά τις επιδιώξεις ή τις φιλοδοξίες του. Συνεπώς το συμπέρασμα που διεξάγεται είναι πως η επιτυχία κάποιου σε τομείς που θεωρεί σημαντικούς θα έχει σαν αποτέλεσμα το άτομο αυτό να διαθέτει υψηλή αυτοεκτίμηση. Στην αντίθετη περίπτωση δηλαδή όταν το άτομο δεν εμφανίζει επιτυχίες στους τομείς που θεωρεί σημαντικούς το επακόλουθο θα είναι η χαμηλή αυτοεκτίμηση του ατόμου. Μία σημαντική υπόθεση που κάνει ο James στη θεωρία του είναι πως η αυτοεκτίμηση του ατόμου ούτε αποδυναμώνεται ούτε ενισχύεται από την αυτοαντίληψη της επιτυχίας του ή της αποτυχίας του αντίστοιχα σε τομείς που τίθενται στο περιθώριο από το

άτομο εφ' όσον δεν έχουν καμία σπουδαιότητα για εκείνο. Είναι πασιφανές λοιπόν πως η σπουδαιότητα που το άτομο αποδίδει στους διάφορους τομείς της ζωής του είναι εκείνη που προσδιορίζει το βαθμό στον οποίο οι επιτυχίες και οι αποτυχίες του επηρεάζουν την αυτοεκτίμησή του. Κατά τον James προκειμένου να ενισχυθεί η αυτοεκτίμηση ενός ατόμου υπάρχουν δύο επιλογές : α) να μειωθούν οι προσδοκίες που έχει ένας άνθρωπος για τους τομείς εκείνους στους οποίους νιώθει ανεπαρκής. Αυτό μπορεί να πραγματοποιηθεί με το να υποβαθμιστεί η υποκειμενική σπουδαιότητα των τομέων αυτών. β) να γίνουν οι κατάλληλες ενέργειες προκειμένου να αυξηθεί η επίδοση του ατόμου σε τομείς που έχουν μεγάλη σημασία για την ζωή του ατόμου. Η ενίσχυση της αυτοεκτίμησης επιτυγχάνεται και στις δύο αυτές περιπτώσεις καθώς μειώνεται η απόκλιση μεταξύ του βαθμού αυτοαντίληψης και του βαθμού σπουδαιότητας των τομέων. Ο James με σαφήνεια υπογραμμίζει ότι η παραίτηση ενός ατόμου από κάποιες προσδοκίες μπορεί να αποβεί εξίσου ευεργετική με την επίτευξή τους.

Ο James ήταν ο πρώτος θεωρητικός που κατάφερε να ορίσει με σαφήνεια την έννοια της αυτοεκτίμησης. Επιπλέον διατύπωσε τη σημαντική άποψη για τους επόμενους θεωρητικούς πως τα άτομα κατέχουν ταυτόχρονα μία βασική (baseline) και μία βαρομετρική (barometric) έννοια του εαυτού. Σύμφωνα με την άποψη αυτή καταδεικνύεται το γεγονός πως το άτομο έχει ένα πυρήνα αντιλήψεων για τον εαυτό, ο οποίος διατηρείται σχετικά σταθερός στο βάθος του χρόνου. Γύρω όμως από αυτόν τον πυρήνα το βαρόμετρο της έννοιας του εαυτού καταγράφει περιστασιακές μεταβολές. Ωστόσο από την στιγμή που ο James αρνείται την ύπαρξη ενός μοντέλου ενιαίας λειτουργίας του ψυχισμού, το περιεχόμενο του εαυτού φαίνεται να είναι ένα μη επεξεργασμένο άθροισμα εμπειριών. Το αποτέλεσμα είναι να εκλαμβάνεται το άτομο ως ένας παθητικός δέκτης των εικόνων που έχουν οι άλλοι γι' αυτό.

1.2.2. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΜΒΟΛΙΚΗΣ ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΗΣ

Η θεωρία του James με κεντρική έννοια τον «κοινωνικό εαυτό» οδήγησε στη διαμόρφωση της θεωρίας της συμβολικής αλληλεπίδρασης, η οποία προσεγγίζει τον εαυτό κοινωνικά ορίζοντας τον αποκλειστικά σε σχέση με τους άλλους. Κατά την προσέγγιση της Συμβολικής Αλληλεπίδρασης το άτομο αποκτά την εικόνα του εαυτού του καθώς και των αντικείμενων του εξωτερικού κόσμου ανάλογα με το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης του με τους άλλους σε ένα συμβολικό επίπεδο.

Ο Cooley (1902) υποστηρίζει πως ενυπάρχει από νωρίς στη ζωή του βρέφους ένα αίσθημα του εαυτού το οποίο εμφανίζεται και λειτουργεί σαν ένστικτο προκειμένου να ωθήσει στην ενεργοποίηση του ατόμου για την εμφάνιση ενοποιημένων μορφών συμπεριφοράς. Το αυτοσυναίσθημα δεν παραμένει σταθερό καθόλη τη διάρκεια της ζωής καθώς εξελίσσεται υπό την επίδραση των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων.

Ο Cooley (1902) θεωρώντας τον εαυτό κοινωνικό δημιούργημα εισάγει τον όρο «καθρεπτιζόμενος εαυτός» (looking glass self) με τον οποίο υποστηρίζει την άποψη του ότι η αυτοαντίληψη, η αυτοαξιολόγηση και η αυτοεκτίμηση διαμορφώνεται από τις υποθέσεις που κάνει το άτομο σε σχέση με τις πεποιθήσεις των άλλων για το ίδιο. Η απόκτηση του αυτοσυναίσθηματος διέρχεται αρχικά από τις πεποιθήσεις του ατόμου για τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται στους άλλους και στη συνέχεια με τις υποθέσεις που κάνει προκειμένου να εκτιμήσει τη γνώμη ή τις στάσεις που έχουν οι «σημαντικοί άλλοι». Η έννοια του «καθρεπτιζόμενου εαυτού» εκλαμβάνει τον εαυτό ως ένα καθρέπτη στον οποίο ανακλώνται οι απόψεις των άλλων τις οποίες χρησιμοποιεί το άτομο προκειμένου να αποκτήσει επίγνωση του εαυτού του. Οι εκτιμήσεις των άλλων εσωτερικεύονται από το άτομο και διαμορφώνουν την αυτοεκτίμηση του, γεγονός που παραπέμπει σε μια παθητική εικόνα του ατόμου. Η υπόθεση αυτή δεν φαίνεται να επαληθεύεται καθώς δεν υπάρχει πλήρης ταύτιση της εικόνας που έχουν οι άλλοι για το άτομο και της εικόνας που έχει το ίδιο το άτομο για τον εαυτό του. Επιπλέον παράγοντες όπως οι ασυνείδητες διεργασίες, οι πρώιμες εμπειρίες αλληλεπίδρασης η προσωπική βούληση, ο βαθμός σπουδαιότητας των σημαντικών άλλων καθώς και το προσωπικό σύστημα αξιών του ατόμου επενεργούν στη δημιουργία της εικόνας του εαυτού.

Ο Mead ακολουθώντας τη θεωρία του James και του Cooley για τη συμβολική αλληλεπίδραση. Θεώρησε τον εαυτό ως υποκείμενο και αντικείμενο της γνώσης

ταυτόχρονα. Εισήγαγε την έννοια του "γενικευμένου άλλου" κατ' αναλογία του "καθρεπτιζόμενου εαυτού" του Cooley. Τόνισε τη σημασία του συστήματος επικοινωνίας που στηρίζεται στο γλωσσικό κώδικα ο οποίος παίζει βασικό ρόλο στη δημιουργία του εαυτού. Ο "γενικευμένος άλλος" αποτελεί τις γνώμες των άλλων για το άτομο τις οποίες το άτομο αξιολογεί ανάλογα με τη βαρύτητα που δίνει στα πρόσωπα προκειμένου να σχηματίσει μια εικόνα για τον εαυτό του. Η αποδοχή του εαυτού ενός ατόμου από τους άλλους εσωτερικεύεται και ισοδυναμεί με την αποδοχή του εαυτού από το ίδιο το άτομο γεγονός που συνεπάγεται τη διαμόρφωση υψηλής αυτοεκτίμησης . Η θεωρία του Mead προβάλλει την ανυπαρξία του ατόμου ανεξάρτητα από το κοινωνικό περιβάλλον, υποδηλώνοντας έτσι την εξάρτηση και την παθητικότητα του ατόμου.

Ο Burns ενώ εντοπίζει το πλήθος των ορισμών για την έννοια του εαυτού καταλήγει πως περιλαμβάνει όλες τις απόψεις του ατόμου για τον εαυτό του δηλαδή τα χαρακτηριστικά, τα συναισθήματα και τις συμπεριφορές τους. Κατά τον ίδιο οι πεποιθήσεις αυτές επενδύονται συναισθηματικά από το άτομο και καθορίζουν τις δυνατές αντιδράσεις του. Η αυτοαξιολόγηση του ατόμου επηρεάζεται από την εικόνα του ιδανικού εαυτού του ατόμου καθώς και από την εσωτερικοποίηση της εκτίμησης της κοινωνίας. Στο σημείο αυτό διαφαίνεται η σχέση μεταξύ της θεωρίας του Burns και της θεωρίας της συμβολικής αλληλεπίδρασης. Το άτομο αυτοκαθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τις υποθέσεις του ατόμου σχετικά με τις αξιολογήσεις των άλλων. Σε ορισμένες περιπτώσεις κατά τις οποίες το άτομο έρχεται αντιμέτωπο με τις αποδοκιμαστικές κρίσεις των άλλων βιώνει ψυχικά δυσάρεστες καταστάσεις με αποτέλεσμα να εστιάζει τις προσπάθειες του στην αναζήτηση της ψυχικής του ισορροπίας και ηρεμίας. Οι προσπάθειες του αυτές περιλαμβάνουν ενέργειες από την πλευρά του ατόμου με στόχο τη μείωση της σπουδαιότητας του προσώπου που αποδοκιμάζει ή την ερμηνεία των αποδοκιμασιών ως αδικαιολόγητες.

Ο Tome (1972) στην προσπάθεια του να προσεγγίσει το άτομο συνδυάζει το κοινωνικό με το ατομικό διακρίνοντας δύο τύπους αναπαράστασης του εαυτού. Από τη μια πλευρά το άτομο διαθέτει την «προσωπική εικόνα» ή «συνείδηση του εαυτού για τον εαυτό». Η εικόνα αυτή αναφέρεται στα στοιχεία της προσωπικότητας , στις συνήθειες, στα ενδιαφέροντα, στα σωματικά χαρακτηριστικά και στις ικανότητες που διαθέτει το άτομο , όπως αυτά εκλαμβάνονται από το ίδιο, την «κοινωνική εικόνα» με την οποία προσδιορίζεται η αναπαράσταση του άλλου για τον εαυτό. Αυτή η εικόνα διαμορφώνεται από τις πεποιθήσεις και τις αντιλήψεις του ατόμου σε σχέση με την

εικόνα των άλλων γι αυτό. Καθώς το άτομο θεωρεί σημαντικά περισσότερα από ένα πρόσωπα η κοινωνική εικόνα δε μπορεί παρά να είναι πολυδιάστατη.

Η θεωρία του Tome επιχειρεί να καλύψει τα κενά στη θεωρία της συμβολικής αλληλεπίδρασης όσον αφορά στον ενεργητικό ρόλο που παίζει το άτομο στη δημιουργία της εικόνας του εαυτού του. Ενώ η θεωρία της συμβολικής αλληλεπίδρασης εστιάζει στο ρόλο της κοινωνίας ως μια γενική έννοια η οποία αντιπροσωπεύεται από τους εκάστοτε σημαντικούς άλλους ο Tome επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στη δυναμική αλληλεξάρτηση μεταξύ κοινωνίας και ατόμου. Κατά τον ίδιο η συνείδηση του εαυτού δεν αποκτάται από το άτομο απλώς και μόνο εσωτερικεύοντας την εικόνα που έχουν οι άλλοι γι αυτό. Στη διαδικασία αυτή είναι πολύ σημαντικό το υποκειμενικό βίωμα του ατόμου για τις αντιλήψεις που έχουν οι άλλοι καθώς η διαισθητική αντίληψη του ατόμου για τον εαυτό του ενέχεται να διαφέρει από την πραγματική αντίληψη των άλλων. Όπως ισχυρίζεται ο ίδιος η αναπόφευκτη αλληλεπίδραση του ατόμου με την κοινωνία αποσαφηνίζεται και οριοθετείται καλύτερα και πιο ξεκάθαρα στο πλαίσιο των προσωπικών δυαδικών σχέσεων που δημιουργεί το άτομο κατά τη διάρκεια της ζωής του. Συγκεκριμένα για τη διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης σημαντικές θεωρούνται οι δυαδικές σχέσεις της παιδικής ηλικίας με το άμεσο οικογενειακό περιβάλλον.

1.2.3. ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Στα πλαίσια της ψυχαναλυτικής προσέγγισης η έννοια της αυτοαντίληψης εντοπίζεται στον ορισμό του Freud για τον ναρκισσισμό όπου το εγώ εμφανίζεται ως αντικείμενο αγάπης, όπως ένα εξωτερικό αντικείμενο. Ο Freud είχε συνειδητοποιήσει ότι τα εσωτερικά αντικείμενα δεν ήταν απλώς έμφυτα αλλά, μέσω της ταύτισης και της εσωτερίκευσης, αποτελούσαν αναπαραστάσεις των σχέσεων στις οποίες έχει εκτεθεί το άτομο. Γράφει σχετικά: “Η σκιά του αντικειμένου έπεσε πάνω στο Εγώ”, “Το εγώ αποτελεί καταστάλαγμα των επενδύσεων αντικειμένου που εγκαταλείφθηκαν και συνεχίζει την ιστορία αυτών των επιλογών αντικειμένου”.

Σύμφωνα με τον Freud ο “πρωτογενής ναρκισσισμός” συνδέεται με τα αρχαϊκά «καλά» συναισθήματα και αναφέρεται στην απαραίτητη αγάπη προς τον εαυτό η οποία είναι “αυτιστική” καθώς ο άνθρωπος είναι μέλος ενός είδους που αναπαράγεται μέσω της σεξουαλικής επαφής συνεπώς αγαπάει τον εαυτό του περισσότερο από ότι τον αγαπάνε οι άλλοι. Κατά τον Freud η αγάπη για τον εαυτό προηγείται της ικανότητας δημιουργίας σχέσεων. Η αγάπη για το αντικείμενο στηρίζεται στη ναρκισσιστική αγάπη. Αρχικά η λιβιδινική επένδυση γίνεται στο Εγώ και μετά μεταφέρεται στο αντικείμενο. Εάν η λίμπιντο στρέφεται προς τον εσωτερικό κόσμο δηλαδή τον εαυτό και αποσύρεται από τα εξωτερικά αντικείμενα πρόκειται για παθολογική κατάσταση. Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς πως όταν η λιβιδινική επένδυση γίνεται στον εαυτό το άτομο έχει διαμορφώσει μία υψηλή αυτοεκτίμηση.

Ο Freud δεν ανέλυσε ιδιαίτερα την έννοια της αυτοεκτίμησης καθώς αποδίδει τη συμπεριφορά του ατόμου σε μία προσπάθεια για ικανοποίηση βιολογικών αναγκών και κυρίως της ορμής για ηδονή, της λίμπιντο. Ο Freud υποστήριξε πως τα τρία δομικά συστατικά της προσωπικότητας περιλαμβάνουν το Εκείνο, το Εγώ, το Υπερεγώ. Το Εκείνο (Id) περιλαμβάνει τις ορμές και τα ένστικτα και λειτουργεί σύμφωνα με την αρχή της ευχαρίστησης. Το Εγώ (ego) περιλαμβάνει τις αντιλήψεις που βοηθούν στην αντίληψη της πραγματικότητας (γλώσσα, νόηση, αυτεπίγνωση, μνήμη κ.α.) και λειτουργεί με βάση την αρχή της πραγματικότητας. Ρόλος του είναι η διατήρηση της ισορροπίας μεταξύ των παρορμήσεων του Εκείνο, του Υπερεγώ και της πραγματικότητας. Το Υπερεγώ (superego) αποτελείται από τους ηθικούς κανόνες που ενδοβάλλει το άτομο από οικογένεια και κοινωνία.

Κατά τον Freud τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας διαμορφώνονται από τις εμπειρίες του ατόμου σε καθένα από τα στάδια της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης του. Τα στάδια είναι τα ακόλουθα

- Το στοματικό στάδιο (1^ο έτος). Κύρια πηγή ευχαρίστησης είναι το στόμα το οποίο ικανοποιείται μέσω του θηλασμού οπότε εξαρτάται από την μητέρα σε μεγάλο βαθμό.
- Το πρωκτικό στάδιο (2^ο - 3^ο έτος). Το παιδί αγωνίζεται για την απόκτηση του ελέγχου των σφιγκτήρων (ενούρηση, εγκόπηση), γεγονός που του επιτρέπει την αυτονομία. Η εστία ευχαρίστησης είναι ο πρωκτός.
- Το φαλλικό στάδιο (3^ο – 7^ο έτος). Το παιδί συνειδητοποιεί τις διαφορές των δύο φύλων ως προς τα δύο φύλλα και κατευθύνει την αγάπη του προς τον γονέα του αντίθετου φύλλου. Το αγόρι έρχεται αντιμέτωπο με το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα καθώς νιώθει αγάπη για τη μητέρα ενώ βιώνει συναισθήματα ενοχής και φόβου τιμωρίας από τον πατέρα. Το κορίτσι από την άλλη προσκολλάται στον πατέρα και βλέπει τη μητέρα ως αντίζηλο (σύμπλεγμα Ηλέκτρας) Η επίλυση των συμπλεγμάτων επιτυγχάνεται με την ταύτιση του παιδιού προς το γονέα του ίδιου φύλλου.
- Το στάδιο της λανθάνουσας σεξουαλικότητας (7^ο – 11^ο έτος). Το άτομο στρέφεται προς το ευρύτερο περιβάλλον και ενισχύει το Υπερεγώ. Γενικά η περίοδος χαρακτηρίζεται από ηρεμία.
- Το στάδιο της ετερόφυλης σεξουαλικότητας. Το άτομο εκφράζει την αγάπη του στα μέλη του αντίθετου φύλου με σκοπό να αναπαράγει απογόνους.

Ο Jung (1914) θεώρησε πως η έμφαση που έδωσε ο Freud στην σεξουαλικότητα ήταν υπερβολική και έβλεπε την libido ως γενικευμένη ενέργεια ζωής. Συμφώνησε με την σημασία που έδινε ο Freud στην έννοια του ασυνείδητου πρόσθεσε όμως την έννοια του συλλογικού ασυνείδητου που αποτελεί τα βιώματά μας ως μέρος της συλλογικής μας κληρονομιάς. Ο Jung στην ψυχολογική του θεωρία θέτει τον εαυτό σε κεντρικό σημείο σε σχέση με την προσωπικότητα. Αναφέρεται στις αντίπαλες δυνάμεις με τις οποίες πρέπει να παλέψει ο κάθε άνθρωπος οι οποίες από την μία πλευρά εκφράζονται με τον ατομικό, ιδιωτικό εαυτό και από την άλλη

από το πρόσωπο που προβάλλει το άτομο στους άλλους. Τόσο η αίσθηση του εαυτού όσο και η διατήρηση της ταυτότητας κινδυνεύουν να χαθούν εάν το άτομο παραχωρήσει μεγάλη δύναμη στην persona η οποία όμως κρίνεται απαραίτητη για την επιτέλεση των κοινωνικών ρόλων. Με όμοιο τρόπο ο κάθε άνθρωπος έχει να αντιμετωπίσει ανάλογα με το φύλο του την πάλη που δημιουργείται με τα στοιχεία του αντίθετου φύλου που συνυπάρχουν στην έννοια του εαυτού. Κατά τον Jung το άτομο ανάλογα με τον προσανατολισμό του είτε προς τον εαυτό του είτε προς τον εξωτερικό κόσμο χαρακτηρίζεται ως εσωστρεφής ή εξωστρεφής αντίστοιχα. Ο Jung, ισχυρίζεται πως σημαντικό έργο στη ζωή του κάθε ανθρώπου είναι η διατήρηση της ενότητας, της ισορροπίας και της σταθερότητας ανάμεσα στις προαναφερθείσες αντιτιθέμενες δυνάμεις της προσωπικότητας. “Η προσωπικότητα ως ολοκληρωμένη πραγμάτωση της πληρότητας της ύπαρξης μας αποτελεί άπιαστο ιδανικό. Αυτό όμως δεν αποτελεί αντεπιχείρημα ενάντια στα ιδανικά, διότι αυτά είναι απλοί σηματοδότες, ποτέ στόχοι”. (Jung 1939)

Ο Adler (1927) σύμφωνα με την αντίληψη της ατομικής ψυχολογίας ισχυρίζεται πως το παιδί από τις αρχές της νηπιακής του ηλικίας διεξάγει μία πάλη για την εξέλιξη του η οποία εναρμονίζεται με έναν ασυνείδητα δημιουργημένο στόχο: με ένα ιδεώδες μεγαλείου, τελειότητας και υπεροχής. Για την διαμόρφωση της ατομικής προσωπικότητας λοιπόν προϋποτίθεται το αίσθημα της κατωτερότητας. Η αίσθηση της κατωτερότητας ερεθίζει τη φαντασία του παιδιού και το παρακινεί να εξαλείψει το ψυχικά θεμελιωμένο αυτό αίσθημα κάνοντας προσπάθειες για βελτίωση της θέσης του και της αντικειμενικής τελειοποίησής του. Η ψυχική ανάπτυξη της προσωπικότητας τροφοδοτείται από την επιδίωξη της υπεροχής. Ο πόθος του ατόμου για αυτοπραγμάτωση διαφαίνεται από την παιδική του ηλικία όπου εξαιτίας δυνάμεων του περιβάλλοντος το παιδί βιώνει αισθήματα κατωτερότητας, αδυναμίας και ανασφάλειας. Αυτά τα αισθήματα ασκούν μία επίδραση στην παιδική ψυχική ζωή. Τα παιδιά στοχεύουν στην απελευθέρωση από αυτήν την κατάσταση, την άνοδο τους σε υψηλότερο επίπεδο και την απόκτηση ενός αισθήματος ισοτιμίας. Όσο πιο προς τα πάνω είναι προσανατολισμένες αυτές οι επιδιώξεις τόσο σε υψηλότερα επίπεδα προσπαθεί το παιδί να αποδείξει τη δύναμή του. Από την υποστήριξη που παίρνει το παιδί από διάφορες πλευρές παρακινείται να φτιάξει μία μελλοντική εικόνα του εαυτού του με «θεικά» χαρακτηριστικά. Στις παραστάσεις του τα παιδιά, ιδιαίτερα αυτά που βιώνουν έντονα τα αισθήματα αδυναμίας, αφήνουν συνήθως να διαφανεί ότι κυριαρχούνται από την σκέψη πως έχουν ομοιότητα με το θεό. Ο Adler

δεν εισάγει στάδια ανάπτυξης αλλά θεωρεί τη συμπεριφορά ως το αποτέλεσμα του τρόπου ζωής (life style) που έχει υιοθετήσει το άτομο. Η συμπεριφορά του ατόμου εξαρτάται από τις αξιολογήσεις του ατόμου για τον εαυτό του, για τα σημαντικά πρόσωπα, για το περιβάλλον και για την θέση του ίδιου μέσα σε αυτό όπως αυτά γίνονται αντιληπτά από το ίδιο άτομο.

Ο Eric Erikson (1950) ένας από τους σημαντικότερους ψυχαναλυτές του εγώ περιγράφει την ανάπτυξη του ατόμου με ψυχοκοινωνικούς όρους. Ισχυρίζεται ότι η διαμόρφωση των χαρακτηριστικών στοιχείων της προσωπικότητας πραγματοποιείται καθ' όλη την διάρκεια της ζωής διερχόμενη από στάδια κατά τα οποία το άτομο καλείται να επιλύσει μία αναπτυξιακή κρίση. Το είδος της αλληλεπίδρασης του Εγώ με τον κοινωνικό περίγυρο είναι αυτό που καθορίζει την επίλυση της κρίσης. Το άτομο κατά την διάρκεια της ζωής του περνάει από 8 στάδια που ορίζονται από δύο αντίθετα στοιχεία θα δοθεί έμφαση στα 4 πρώτα στάδια τα οποία περιλαμβάνουν την παιδική ηλικία.

1. Εμπιστοσύνη – Δυσπιστία. Πρόκειται για την βρεφική ηλικία κατά την οποία το παιδί βρίσκεται σε πλήρη εξάρτηση από τους γύρω του. Αν οι γονείς ικανοποιούν με άφθονη αγάπη τις ανάγκες του βρέφους θα αναπτύξει το αίσθημα της βασικής εμπιστοσύνης της ασφάλειας και της αισιοδοξίας. Αν το βρέφος βιώσει παραμέληση θα διαμορφώσει συναισθήματα δυσπιστίας, καχυποψίας και ανασφάλειας.
2. Αυτονομία – Αμφιβολία (2^ο, 3^ο έτος). Το παιδί αποκτά την ικανότητα συντονισμένης κίνησης και διανοητικής λειτουργίας. Το παιδί θα αναπτύξει το συναίσθημα του ελέγχου πάνω στον εαυτό του και στο περιβάλλον αν οι γονείς του αναγνωρίσουν το δικαίωμα του για αυτενέργεια. Διαφορετικά αναπτύσσονται συναισθήματα ντροπής και αμφιβολίας ως αποτέλεσμα της υπερπροστασίας εκ μέρους των γονέων.
3. Πρωτοβουλία – Ενοχή (3^ο – 6^ο έτος). Οι κινητικές δραστηριότητες και οι διανοητικές πράξεις είναι αποτέλεσμα συνειδητότητας. Αν το παιδί ενισχυθεί και ενθαρρυνθεί να εξερευνήσει το περιβάλλον θα αναπτύξει το συναίσθημα της πρωτοβουλίας. Αν οι πρωτοβουλίες αυτές κριθούν αρνητικά από τους γονείς θα αναπτύξει το συναίσθημα ενοχής.
4. Φιλοπονία – Κατωτερότητα (6^ο – 11^ο έτος). Το παιδί με τις γνώσεις που του παρέχει το σχολείο αρχίζει να συνεργάζεται με τους συνομήλικούς του. Αν η οικογένεια και το σχολείο ενθαρρύνουν τον ενθουσιασμό του παιδιού να

γνωρίσει τον κόσμο γύρω του θα αναπτύξει το συναίσθημα της εργατικότητας και της φιλοπονίας. Εάν το περιβάλλον περιορίσει το παιδί βλέποντας τη διάθεση για εξερεύνηση ως διάθεση για «αταξίες» τότε εκείνο θα αναπτύξει το συναίσθημα της κατωτερότητας.

Η διαπροσωπική προσέγγιση της ψυχαναλυτικής θεωρίας όπως παρουσιάζεται από τον προσανατολισμό της Karen Horney δίνει έμφαση στις διαπροσωπικές σχέσεις και στη σημασία του για την ανάπτυξη μιας υγιούς προσωπικότητας. Το παιδί όταν καλείται να αντιμετωπίσει το βασικό άγχος που προκαλεί το γεγονός ότι είναι μόνο του στον κόσμο μπορεί να αντιδράσει με τρεις τρόπους: α) Με την προσέγγιση των άλλων γεγονός που συνεπάγεται πως δίνεται μεγάλη σημασία στην αποδοχή ή όχι των άλλων. β) Με την επίθεση που σημαίνει πως το άτομο βιώνει τον κόσμο ως εχθρικό. γ) Με την απομάκρυνση και την διατήρηση απόστασης από τους άλλους.

Ο Harry Stack Sullivan υπήρξε ο θιασώτης της Διαπροσωπικής Θεωρίας της Ψυχιατρικής. Τόνισε και αυτός τη σημασία της πρώιμης σχέσης του βρέφους με την μητέρα του για την ανάπτυξη του άγχους καθώς το άγχος προκαλείται από εξωτερικά ερεθίσματα, δηλαδή αποτελεί απάντηση στην ψυχική κατάσταση του άλλου. Ο Sullivan αναφέρεται στην έννοια του εαυτού στην οποία δίνει κοινωνική προέλευση. Το παιδί διαμορφώνει συγκεκριμένες ψυχοδιανοητικές αναπαραστάσεις ανάλογα με τις αντανακλώμενες εκτιμήσεις όπως αυτές δημιουργούνται από την επαφή του παιδιού με τους άλλους. Κατά τον Sullivan το παιδί έρχεται αντιμέτωπο με το άγχος όταν φαντάζεται πως ο “κακός του εαυτός” προκάλεσε άγχος στον άλλο ο οποίος σχετίζεται με τον πόνο και την απειλή της ασφάλειας. Ο “καλός εαυτός” σχετίζεται με τα ευχάριστα βιώματα και ανακουφίζει το άγχος. Παράλληλα υπάρχει και ο “Μη εαυτός” ή “όχι Εγώ” ο οποίος αποτελεί αντίδραση σε καταστάσεις βίαιου πανικού και σημαίνει την απόρριψη ενός μέρους του εαυτού μας που απορρίπτεται επειδή σχετίζεται με το ανυπόφορο άγχος. Ο Sullivan δίνει έμφαση στην νεανική περίοδο και στην προεφηβική ηλικία σημειώνοντας πως τα βιώματα του παιδιού με τους φίλους και τους δασκάλους ανταγωνίζονται την επιρροή των γονέων του. Πηγή αυτοεκτίμησης του παιδιού αποτελεί η κοινωνική αποδοχή και η φήμη του παιδιού στους άλλους. Σημαντική στη νεανική περίοδο είναι η ύπαρξη μιας φιλίας στενής με ένα πρόσωπο του ίδιου φύλου γεγονός που αποτελεί το θεμέλιο για τις σχέσεις του αντίθετου φύλου κατά την εφηβική ηλικία.

Ο Kohut αναγνώρισε το γεγονός πως το ενδιαφέρον για τις εσωτερικές συγκρούσεις μεταφέρθηκε στα προβλήματα ταυτότητας και στην διερεύνηση του εαυτού. Αναφέρεται άμεσα στην έννοια της αυτοεκτίμησης και στην επίδραση που έχει στην ψυχική υγεία του ατόμου. Εισάγει την “ψυχολογία του εαυτού” συμπληρωματικά και όχι αντιθετικά της ψυχανάλυσης. Στην προσπάθεια του να συμβιβάσει την ανθρωπιστική με την ψυχαναλυτική προσέγγιση θεωρεί τον εαυτό κέντρο του ψυχικού κόσμου αλλά και περιεχόμενο του ψυχικού κόσμου. Σύμφωνα με τον Kohut ο εαυτός αναφέρεται στην υποκειμενική εμπειρία των βιωμάτων του ατόμου γι’ αυτό η μεθοδολογική του προσέγγιση συνοψίζεται στην “ταύτιση με την ενδοσκόπηση του ατόμου διαμέσου ενόρασης”.

Στα πλαίσια της ψυχαναλυτικής προσέγγισης αναδύεται η ανάγκη ανάλυσης της σχέσης με τον εαυτό παράλληλα με την ανάλυση της σχέσης με τους άλλους.

Η Jacobson (1964) εξαιτίας ενός μεγάλου αριθμού περιπτώσεων ατόμων με σοβαρές ναρκισσιστικές νευρώσεις επέδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την εξέλιξη της συνειδητοποίησης του εαυτού και τη δημιουργία της ταυτότητας του ατόμου. Τόνισε την λιβιδινική επένδυση που διαμορφώνει το τελικό σχήμα του εαυτού, επισημαίνοντας την σημασία των πρώτων εμπειριών για την δημιουργία θετικού αυτοσυναίσθηματος. Η Jacobson (1964) αναλύει τον “εαυτό” αναφερόμενη στην εξέλιξη της ταυτότητας του εαυτού σε συνάρτηση με τις αντικειμενοτρόπες σχέσεις και την δημιουργία του Εγώ και του Υπερεγώ. Οι θεωρητικοί των σχέσεων αντικείμενου ασχολήθηκαν με τον τρόπο με τον οποίο το άτομο αναπτύσσει κατά τα πρώτα χρόνια το αυτοαίσθημα του και στη συνέχεια με το πώς προσπαθεί να το διατηρήσει αλώβητο. Η λέξη “αντικείμενο” δεν αναφέρεται στα αντικείμενα του φυσικού κόσμου αλλά στα πρόσωπα. Εξετάζουν τον τρόπο που επιδρούν τα βιώματα του παρελθόντος με σημαντικούς άλλους στις παροντικές σχέσεις του ατόμου.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε πως η συμβολή της ψυχαναλυτικής θεωρίας στη μελέτη της διαμόρφωσης της αυτοεκτίμησης έγκειται στην παροχή ενός ερμηνευτικού μοντέλου. Προτάσσει την μακροχρόνια και σταθερή πορεία που ακολουθεί η εξέλιξη της αυτοεκτίμησης κατά την οποία η σχέση του ατόμου με το άμεσο περιβάλλον του παίζει ένα σημαντικό ρόλο.

1.2.4. ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η φαινομενολογική προσέγγιση όπως διευκρινίζεται και από την ονομασία της θεωρίας δίνει έμφαση στο φαινομενολογικό κόσμο του ατόμου –στον τρόπο δηλαδή που το άτομο αντιλαμβάνεται και βιώνει τον εαυτό του και τον κόσμο. Κύριος εκφραστής της φαινομενολογικής προσέγγισης είναι ο Rogers, η θεωρία του οποίου αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι του ανθρωπιστικού κινήματος. Η φαινομενολογική προσέγγιση εστιάζει στο υποκειμενικό βίωμα του ατόμου για τον εαυτό του και θέτει σε δεύτερη μοίρα την επίδραση του κοινωνικού περιβάλλοντος στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης και της αυτοεκτίμησης του ατόμου.

Η φαινομενολογική προσέγγιση του Rogers είναι μια θεωρία για την προσωπικότητα καθώς κατανοεί τους ανθρώπους σύμφωνα με το πώς βλέπουν τον εαυτό τους και τον κόσμο γύρω τους. Κατά τον Rogers ο πυρήνας της φύσης του ανθρώπου είναι θετικός και η κατεύθυνση του στρέφεται προς την αυτοπραγμάτωση. Η αντίληψη το πεδίο φαινομένων (phenomenal field) του ατόμου είναι πως ο καθένας αντιλαμβάνεται τον κόσμο με ένα μοναδικό τρόπο και αντιδρά στο περιβάλλον ανάλογα με τον τρόπο αυτό. Όντας το άτομο ελεύθερο είναι σε θέση να εκπληρώσει τη φύση του ως θετικό και κοινωνικό ον. Παρόλο που το πεδίο φαινομένων αποτελεί ιδιωτικό κόσμο μπορεί να γίνει αντιληπτό από κάποιον που θα επιχειρήσει να δει τον κόσμο ενός ατόμου μέσα από τα δικά του μάτια και ερμηνεύοντας τις συμπεριφορές υπό το πρίσμα των ψυχολογικών νοημάτων που το άτομο δίνει στα γεγονότα.

Όσον αφορά στην προσωπικότητα η φαινομενολογική προσέγγιση δίνει έμφαση στην αντίληψη, στα συναισθήματα, στην υποκειμενική αυτοαναφορά, στην αυτοπραγμάτωση και στη διεργασία της αλλαγής. Η δομική έννοια στη θεωρία Rogers για την προσωπικότητα είναι ο εαυτός (self). Η έννοια του εαυτού αναφέρεται στον οργανωμένο τύπο αντιλήψεων που έχει το άτομο για ότι θεωρεί «εαυτό» ή «εγώ». Ο «εαυτός», κατά τον Rogers δεν ενεργεί και δεν ελέγχει τη συμπεριφορά του ατόμου. Αναφέρεται σε ένα σύστημα αντιλήψεων. Ο ίδιος ισχυρίζεται ότι ο «εαυτός» αναφέρεται στις εμπειρίες του ατόμου οι οποίες κατά κύριο λόγο γίνονται αντιληπτές από τη συνείδηση, χωρίς ωστόσο να αρνείται την ύπαρξη ασυνείδητων εμπειριών. Ο ορισμός αυτός του Rogers για τον εαυτό εξυπηρετεί την υποστήριξη της πεποίθησης του για τη δυνατότητα αντικειμενικής μελέτης του εαυτού.

Ο Rogers(1951, 1961) αναφέρθηκε και στην έννοια του ιδανικού εαυτού. Ο όρος «ιδανικός εαυτός» αναφέρεται στην αυτοεκτίμηση που το άτομο θα ήθελε να

αποκτήσει και στην οποία αποδίδει τη μεγαλύτερη αξία. Κριτήριο χαμηλής αυτοεκτίμησης θεωρείται η ασυμφωνία ανάμεσα σε πραγματικό και ιδανικό εαυτό. Η ασυμφωνία αυτή προκαλεί άγχος και είναι ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά των νευρωσικών ατόμων. Η θεραπευτική προσέγγιση έχει στόχο να γίνει το άτομο ο εαυτός του και να αποκτήσει θετική αυτοεκτίμηση μέσα από την ορθή αντίληψη του εαυτού και του περιβάλλοντος του. Όταν το άτομο έχει θετική αυτοεκτίμηση, έχει θετική γνώμη για τον εαυτό του η οποία υπερισχύει της σημασίας που έχει για το άτομο η αντίληψη των άλλων για το ίδιο.

Η ψυχαναλυτική προσέγγιση με κύριο εκφραστή της τον Freud έδινε στα στοιχεία της προσωπικότητας χαρακτήρα σταθερό και αμετάβλητο σε αντίθεση με τον Rogers που έδωσε έμφαση στην αλλαγή της προσωπικότητας. Ο Rogers δεν είδε στον άνθρωπο ένα ενεργειακό σύστημα που στοχεύει στην εκτόνωση της έντασης αλλά ένα άτομο κινούμενο προς τα εμπρός με στόχο την αυτοπραγμάτωση του. "Ο οργανισμός έχει μια βασική τάση, αγωνίζεται να πραγματώσει, να διατηρήσει και να ενισχύσει το σύνολο των εμπειριών του"(Rogers, 1951). Η έννοια περιλαμβάνει την τάση του ατόμου να εξελίσσεται από μια απλή σε μια σύνθετη οντότητα καθώς μεταβαίνει από την εξάρτηση στην ανεξαρτησία μέσω της αλλαγής και της ελεύθερης έκφρασης.

Το 1945 ο Lecky επινόησε την έννοια της αυτοσυνέπειας από την οποία επηρεάστηκε και ο Rogers. Το κεντρικό σημείο στην έννοια αυτή εντοπίζεται στο σύστημα αξιών που δημιουργεί ένα άτομο ανάλογα με την εκτίμηση του για τον εαυτό του. Οι συμπεριφορές του ατόμου εξηγούνται ως προσπάθειες του για διατήρηση του εαυτού του. Ο άνθρωπος λειτουργεί με ένα τρόπο συνεπή προς την εικόνα του εαυτού του. Για τον Lecky ο άνθρωπος μπορεί να υπάρξει ειλικρινής μόνο με τον εαυτό του. Εκτός από την αυτοσυνέπεια ο Rogers αναφέρθηκε στη συμφωνία ανάμεσα στον εαυτό και την εμπειρία. Οι άνθρωποι επιθυμούν να βρίσκεται σε αρμονία η εικόνα που έχουν για τον εαυτό τους με αυτό που αισθάνονται. Όταν αυτό δεν επιτυγχάνεται το άτομο βιώνει μια κατάσταση ασυμφωνίας εφόσον υπάρχει διάσταση μεταξύ της εικόνας για τον εαυτό του και της πραγματικότητας. Οι καταστάσεις ασυμφωνίας επιφέρουν στο άτομο ένταση, εσωτερική σύγχυση και άγχος.

Όπως έχει προαναφερθεί ο Rogers υποστήριξε πως οι εμπειρίες του ανθρώπου γίνονται αντιληπτές από τη συνείδηση. Η διαδικασία της υπο-αντίληψης επιτελεί τη λειτουργία της όταν εμφανίζονται εμπειρίες οι οποίες συγκρούονται με την

αυτοαντίληψη του ατόμου. Τηρείται μέσω αυτής της διεργασίας μια αμυντική στάση απέναντι σε τέτοιου είδους βιώματα με στόχο την αποτροπή της συνειδητοποίησης τους προκειμένου να μη διασαλευτεί η εικόνα του εαυτού. Οι δυο αμυντικές διαδικασίες που χρησιμοποιούνται είναι η άρνηση (denial) και η διαστρέβλωση (distortion). Η άρνηση προστατεύει τη δομή του εαυτού με το να μην επιτρέπει στην εμπειρία να γίνει συνειδητή. Η διαστρέβλωση λειτουργεί κατά την ερμηνεία μιας εμπειρίας. Η εμπειρία ερμηνεύεται με τέτοιο τρόπο ώστε η έννοια του εαυτού να παραμένει άθικτη.

Σύμφωνα με μελέτες η αυτοαντίληψη ενός ατόμου μπορεί να επηρεάσει όχι μόνο τη συμπεριφορά του ίδιου αλλά και τις αντιλήψεις και τη συμπεριφορά των άλλων μέσω του «μηχανισμού» της αυτοεκπληρούμενης προφητείας. Ένα άτομο που θεωρεί πως είναι δυσάρεστο μπορεί να συμπεριφερθεί με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε αυτή του η αντίληψη για τον εαυτό του να επαληθευτεί αφού θα έχει προκαλέσει μόνο του την αντιπάθεια των άλλων.

Το 1959 έχουμε την αναφορά του Rogers στην έννοια της ανάγκης για θετική αναγνώριση (need for positive regard). Η τρυφερότητα, η συμπάθεια, ο σεβασμός, η αποδοχή, η αγάπη και η στοργή αποτελούν όψεις της ανάγκης αυτής του βρέφους που καλείται να ικανοποιήσει ο γονέας. Όταν το παιδί γίνεται αποδέκτης αυτής της θετικής αναγνώρισης, αισθάνεται ότι επιβραβεύεται και δεν έρχεται σε θέση να αρνηθεί τις εμπειρίες. Όταν όμως η θετική αναγνώριση παρέχεται υπό προϋποθέσεις, δεν θα είναι λίγες οι εμπειρίες εκείνες τις οποίες θα αναγκαστεί το βρέφος να αρνηθεί καθώς θα έρχονται σε αντίθεση με την αυτοαντίληψη του.

Ο Rogers θεωρεί τον εαυτό ξεχωριστό κομμάτι του φαινομενικού πεδίου το οποίο με το χρόνο γίνεται πιο σύνθετο. Εξελισσόμενο το άτομο βιώνει την ανάγκη θετικής αναγνώρισης από τους άλλους. Εάν η ανάγκη αυτή αποκτήσει μεγαλύτερη σημασία για το άτομο από το να διατηρεί την επαφή με τα συναισθήματα του, θα απομακρύνει διάφορες εμπειρίες από το χώρο της συνείδησης και θα απομείνει σε κατάσταση ασυμφωνίας.

Άλλοι σημαντικοί θεωρητικοί της φαινομενολογικής προσέγγισης είναι οι Snygg & Combs οι οποίοι αναφέρουν πως «ο άνθρωπος εν μέρει ελέγχεται και εν μέρει ελέγχει το πεπρωμένο του καθώς δεν είναι θύμα των γεγονότων, αλλά είναι ικανός να αντιλαμβάνεται, να ερμηνεύει και ακόμα να δημιουργεί γεγονότα». Τονίζουν και αυτοί το υποκειμενικό βίωμα στις εμπειρίες και την προσωπική επιλογή που κάνει το άτομο στην επεξεργασία των ερεθισμάτων που παρέχει το περιβάλλον

προκειμένου να διαμορφώσει την αυτοαντίληψη εκείνη που του επιτρέπει να διατηρήσει θετική αυτοεκτίμηση.

Η φαινομενολογική προσέγγιση μπορεί να μην αποτελεί την πλέον ολοκληρωμένη θεωρία για την προσωπικότητα του ατόμου, όμως η μελέτη του φαινομενικού εαυτού είναι γνήσιο κομμάτι της ψυχολογίας και η ενσυναίσθηση είναι ένας αναγνωρισμένος τρόπος παρατήρησης. Επιπλέον υπάρχουν ευρήματα που στηρίζουν τις απόψεις του Rogers για την καλή ψυχολογική προσαρμογή των ατόμων με σταθερή αυτοαντίληψη στους κοινωνικούς τους ρόλους. Τονίζει πως το δημοκρατικό περιβάλλον σε μια οικογένεια στο πλαίσιο του οποίου το παιδί είναι ελεύθερο, αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση για τη διαμόρφωση της υψηλής αυτοεκτίμησης που θα συμβάλλει στη σταθερή δομή του εαυτού.

Η φαινομενολογική προσέγγιση εστιάζει στη στάση του ατόμου απέναντι στον εαυτό του, όπως αυτή γίνεται αντιληπτή στη συνείδηση και όχι σε ένα βαθύτερο επίπεδο οργάνωσης. Εξετάζεται η συναισθηματική επένδυση του ατόμου στον εαυτό του, χωρίς τις συνεχείς αναφορές σε ασυνείδητα ένστικτα, ορμές, κίνητρα και μηχανισμούς άμυνας. Η αυτοεκτίμηση αναφέρεται τόσο στην αίσθηση του ατόμου για την αποτελεσματικότητά του όσο και για τη σχέση του με τους άλλους.

1.2.5. ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΙΣΤΙΚΗ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ

Προσεγγίζοντας την εξέλιξη της προσωπικότητας από τη θεωρία της συμπεριφοράς επισημαίνουμε δυο βασικές αρχές. Πρώτον ότι η συμπεριφορά είναι προϊόν μάθησης και δεύτερον ότι ο αντικειμενικός και αυστηρός έλεγχος είναι το κριτήριο της επιστημονικής γνώσης. Το γεγονός ότι οι συμπεριφοριστές θέλησαν να ελέγχουν πειραματικά τις σαφώς καθορισμένες διατυπώσεις τους είχε σαν αποτέλεσμα να προβληθεί το εργαστήριο ως χώρος μελέτης της συμπεριφοράς. Εφόσον για τους ελέγχους χρησιμοποιήθηκαν ζώα, δόθηκε ξεχωριστή σημασία στην απλή και όχι στη σύνθετη συμπεριφορά. Ο αντικειμενικός καθορισμός των μεταβλητών μετέφερε την προσοχή από τις εσωτερικές ως προς τον οργανισμό δυνάμεις στις εξωτερικές. Ενώ οι ψυχοδυναμικές θεωρίες εντοπίζουν τα αίτια της συμπεριφοράς μέσα στον οργανισμό (ένστικτα, άμυνες, αυτοαντίληψη, νοητικές κατασκευές), οι θεωρίες της μάθησης τονίζουν τα αίτια που βρίσκονται στο εξωτερικό περιβάλλον. Κατά τη μαθησιακή-συμπεριφορική θεώρηση, οι μεταβλητές του περιβάλλοντος υπόκεινται σε χειρισμούς των οποίων οι επιπτώσεις είναι παρατηρήσιμες στη συμπεριφορά. Άμεση συνέπεια είναι να μην υπάρχει περιθώριο για τις έννοιες όπως ο Εαυτός, το Εγώ κ.α., οι οποίες δεν επιδέχονται χειρισμούς.

Ο Watson καθιέρωσε μια θεωρητική ερμηνεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς, το συμπεριφορισμό. Ο συμπεριφορισμός εκκινεί από την άποψη ότι όλη η ψυχική ζωή του ανθρώπου, ακόμη και οι σύνθετες συναισθηματικές αντιδράσεις του οργανισμού συνίσταται σε ανεξάρτητα και εξαρτημένα ερεθίσματα κατά τον τύπο Ερέθισμα - Αντίδραση (Stimulus - Response).

Ο ίδιος θεωρεί πως έργο της ψυχολογίας είναι η μελέτη των παραγόντων που επηρεάζουν το σχηματισμό των συνεξαρτήσεων μεταξύ ερεθίσματος και αντίδρασης καθώς και ο καθορισμός των μεταξύ τους σχέσεων. Η μηχανιστική ερμηνεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς που υποστήριξαν οι συμπεριφοριστές οδήγησε και σε μια ανάλογη άποψη σχετικά με την ανατροφή του παιδιού. Σύμφωνα με τους ίδιους η ανατροφή του παιδιού οφείλει να συνίσταται στην εκμάθηση συνηθειών (habit training) κατά τρόπο ορθολογικό. Ο Watson προτείνει την αποφυγή των πολλών συναισθηματικών διαχύσεων και προτρέπει τους γονείς να είναι αντικειμενικοί και αυστηρά ευγενικοί με τα παιδιά τους. Όσον αφορά στην επιβράβευση με κάποια χειρονομία που επιδεικνύει συναισθηματισμό είναι υπέρμαχος της άποψης ότι πρέπει να γίνεται μόνο μετά από σημαντικό επίτευγμα του παιδιού.

Η θεωρία του Skinner για την ανάπτυξη και την εξέλιξη κάθε ζώντος οργανισμού συνεπώς και του παιδιού υπογραμμίζει την επιδίωξη της ικανοποίησης διαφόρων αναγκών προκειμένου να επέλθει η μείωση της ψυχικής έντασης που προκαλούν οι ανάγκες αυτές. Τονίζει τη σημασία των προγραμμάτων ενίσχυσης στην εκμάθηση και την εκτέλεση της συμπεριφοράς. Καθώς το παιδί αναπτύσσεται επενεργεί πάνω στο περιβάλλον του με αποτέλεσμα οι αντιδράσεις να γίνονται εξαρτημένες παραμένοντας υπό τον έλεγχο των ενισχύσεων του περιβάλλοντος. Το βάρος πέφτει σε εκείνες τις μορφές συμπεριφοράς που επηρεάζονται από συγκεκριμένους ενισχυτές του περιβάλλοντος. Η αυτοδυναμία του παιδιού επέρχεται μέσα από την ενίσχυση ενεργειών στις οποίες φροντίζουν τον εαυτό τους. Με την ολοκλήρωση των επιθυμητών ενεργειών το παιδί ενισχύεται τόσο με υλικές όσο και με κοινωνικές αμοιβές. Η συντελεστική μάθηση αφορά τις συνεξαρτήσεις ανάμεσα στις αντιδράσεις του ατόμου και στα γεγονότα που συμβαίνουν στο περιβάλλον , αμέσως μετά από τις ενέργειες κάθε ατόμου. Το παιδί επίσης μπορεί να ενισχύεται μετά από μια σύντομη καθυστέρηση και μετά σταδιακά μπορεί να ενισχύεται για μεγαλύτερες περιόδους καθυστέρησης. Μετά από κάποιο χρονικό διάστημα η συμπεριφορά της καθυστέρησης σταθεροποιείται και μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι το παιδί έχει αναπτύξει την ικανότητα να ανέχεται την καθυστέρηση της ικανοποίησης.

Η κοινωνική μάθηση μελετήθηκε από τους Αμερικανούς John Dollard & Neal Miller και αργότερα από τους Albert Bandura & Richard Walters. Οι θεωρητικοί αυτοί προσπάθησαν να μελετήσουν τους παράγοντες που καθορίζουν τη μίμηση. Η μάθηση μέσω της μίμησης βρίσκεται σε άμεση αλληλεπίδραση με τα χαρακτηριστικά του προτύπου, του είδους των συνεπειών που επιφέρει η πράξη, του είδους της πράξης καθώς και της διάθεσης και των κινήτρων που έχει το παιδί να προβεί σε μιμητικές πράξεις. Όσον αφορά στα χαρακτηριστικά των προτύπων αυτά που εμφανίζονται να αποτελούν τα πιο «δημοφιλή» πρότυπα είναι εκείνα που διαθέτουν περισσότερη δύναμη (είναι αρμόδιοι για τη λήψη αποφάσεων, επιβάλλουν τις ποινές, παρέχουν τις αμοιβές) και αυτά που έχουν μεγαλύτερη ομοιότητα με τα παιδιά (κοινά εξωτερικά χαρακτηριστικά, παρόμοια ενδιαφέροντα). Οι πράξεις που επιφέρουν θετικές για το άτομο συνέπειες, καθώς ενισχύονται συνοδευόμενες από αμοιβές γίνονται αντικείμενο συχνότερης και σταθερότερης μίμησης από ότι οι πράξεις η επιτέλεση των οποίων επιφέρει τιμωρία ή αγνοείται.

Ο Rosenberg (1986) θεωρεί πως η εμπιστοσύνη ή η αυτοπεποίθηση κάποιου στην ικανότητα του να συμπεριφέρεται κατά τρόπο αποτελεσματικό είναι μια διάσταση της έννοιας του εαυτού. Η αίσθηση αποτελεσματικότητας του αναπτυσσόμενου παιδιού αποτελεί τις ρίζες της αυτοεκτίμησης, σύμφωνα με τον White (1963). Η Harter (1996) εστιάζει στη διαφορά που υπάρχει μεταξύ της αντίληψης αυτοαποτελεσματικότητας και της αντίληψης της ικανότητας καθώς θεωρεί πως η πρώτη αναφέρεται στην πεποίθηση του ατόμου για αποτελεσματική δράση του στο μέλλον ενώ η δεύτερη αφορά στις αξιολογήσεις του ατόμου σχετικά με το παρελθόν ή το παρόν.

Γενικά θα μπορούσαμε να διατυπώσουμε την άποψη ότι παρόλο που οι όροι «εαυτός» και «αυτοεκτίμηση» εντάσσονται στη θεωρία της συμπεριφοράς δεν έχουν κεντρικό ρόλο ή προσαρμόζονται στον χαρακτηριστικό τρόπο προσέγγισης της θεωρίας αυτής. Η έννοια της αυτοεκτίμησης έχει κατά καιρούς συνδεθεί με παραμέτρους της συμπεριφοράς καθώς όμως δεν προκύπτει πάντοτε μια αυστηρά μετρήσιμη σχέση, η σημασία της παραγνωρίζεται. Όπως παρατηρεί ο Perron (1971) υπάρχει ένας σημαντικός αριθμός ερευνητικών αποτελεσμάτων που δεν είναι εμφανές σε τι αναφέρεται εφόσον απουσιάζει το ενιαίο θεωρητικό πλαίσιο το οποίο θα ήταν δυνατό να ερμηνεύσει με εγκυρότητα και αξιοπιστία κάποιες εξωτερικές μεταβλητές που μετρώνται ως οι έννοιες της «αυτοαντίληψης» και της «αυτοεκτίμησης».

1.2.6. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΓΝΩΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Στη θεωρία της κοινωνικής μάθησης έχει τις ρίζες της η έννοια της αυτο-αποτελεσματικότητας (self-efficacy), η οποία τονίζει την αμοιβαιότητα μεταξύ περιβαλλοντικών, συμπεριφορικών και ατομικών παραγόντων (Bandura ,1977). Η αυτό-αποτελεσματικότητα χρησιμοποιείται από ορισμένους ερευνητές εναλλακτικά προς την έννοια του εαυτού . Σύμφωνα με τον Bandura η αυτό-αποτελεσματικότητα αναφέρεται στις «εκτιμήσεις του ατόμου αναφορικά με την ικανότητα του να οργανώσει και να εκτελέσει ένα σχέδιο δράσης για την επίτευξη προκαθορισμένων επιπέδων επίδοσης»(Bandura, 1986). Κατά τον ίδιο η έννοια της αυτογνωσίας περιλαμβάνει πολλές και διαφορετικές όψεις , μια από τις οποίες είναι η αντίληψη της αυτό-αποτελεσματικότητας η οποία κατέχει κεντρική θέση στην καθημερινή ζωή.

Ο Bandura (1986) θεωρεί πως προκειμένου να ορίσει κανείς την αυτοαποτελεσματικότητα θα πρέπει να διακρίνει την προσδοκία της αποτελεσματικότητας και την προσδοκία του αποτελέσματος. Η προσδοκία της αποτελεσματικότητας αναφέρεται στην άποψη ή την πεποίθηση που έχει το άτομο πως είναι σε θέση να εκδηλώσει τη συμπεριφορά που απαιτείται προκειμένου να επιτευχθούν τα επιθυμητά αποτελέσματα. Η προσδοκία του αποτελέσματος είναι η άποψη του ατόμου ότι μια δεδομένη συμπεριφορά θα οδηγήσει σε συγκεκριμένα αποτελέσματα. Κατά τον Bandura προκειμένου το άτομο να οδηγηθεί στην αντίληψη της αυτοαποτελεσματικότητας του χρησιμοποιεί τέσσερις πηγές πληροφόρησης: τις προσωπικές του εμπειρίες, τη μάθηση διαμέσου προτύπων, τη λεκτική πειθώ και τη συναισθηματική διέγερση.

Ο Bandura (1986) υποστήριξε πως οι εκτιμήσεις σε σχέση με την αυτοπεποίθηση αποτελούν μέρος όχι μόνο της έννοιας του εαυτού αλλά και της αυτοαποτελεσματικότητας, παρόλο που και οι δύο όροι αυτοί αναφέρονται σε διαφορετικές κατασκευές (Zimmerman, 1995). Τόσο η αντιληπτή αυτοαποτελεσματικότητα όσο και η αντιληπτή ικανότητα αφορούν στις πεποιθήσεις του ατόμου για τις δεξιότητες του. Ωστόσο εντοπίζεται η εξής διαφορά: Οι εκτιμήσεις του ατόμου σε σχέση με τις ικανότητες του δεν αφορούν την επιτυχία του σε συγκεκριμένα έργα αλλά είναι περισσότερο γενικές από τις εκτιμήσεις αυτοαποτελεσματικότητας.

Ενώ ο ακραίος συμπεριφορισμός πρεσβεύει ότι η μελέτη γνωστικών διεργασιών δεν είναι εφικτή εφόσον δεν υπόκειται σε αυστηρό πειραματικό έλεγχο

αλλά βασίζεται στην ενδοσκόπηση, ο Bandura και ο Mischel υποστηρίζουν ότι η χρήση ορισμένων τύπων αυτοαναφοράς είναι σημαντικοί στην κατανόηση και στην αξιολόγηση των γνωστικών διεργασιών.

Το άτομο, κατά την γνωστική θεωρία εμφανίζεται ενεργητικό έχοντας στη διάθεση του τις γνωστικές λειτουργίες που του παρέχουν τη δυνατότητα αναπαράστασης των γεγονότων. Η συμπεριφορά του εξηγείται από την αλληλεπίδραση του με το περιβάλλον. Η ενεργητικότητα του ατόμου στην επιλογή των καταστάσεων είναι παράγοντας διαμόρφωσης του ατόμου.

Η κοινωνικογνωστική θεωρία τονίζει τη σημασία των προσδοκιών που έχουν οι άνθρωποι σχετικά με τα γεγονότα και των πεποιθήσεων που έχουν σχετικά με τον εαυτό τους. Διατηρούν κάποιες πεποιθήσεις σχετικά με τις ατομικές τους ικανότητες αντιμετώπισης των δοκιμασιών και των προκλήσεων που τους παρουσιάζονται σε ορισμένες περιπτώσεις. Συνεπώς στις γνωστικές διαδικασίες που επιτελούνται στο άτομο περιλαμβάνονται η κατηγοριοποίηση των περιστάσεων, η πρόβλεψη του μέλλοντος και η αυτοεξέταση. Ο Rotter υπογραμμίζει τη σπουδαιότητα των γενικευμένων προσδοκιών του ατόμου για το εσωτερικό κέντρο ελέγχου, παράλληλα με τη συνύπαρξη πεποιθήσεων σε σχέση με συγκεκριμένες περιστάσεις. Για τους θεωρητικούς της κοινωνικογνωστικής θεωρίας η ουσία της προσωπικότητας έγκειται στη διαφορετικότητα των ατόμων ως προς τον τρόπο που αντιλαμβάνονται τις περιστάσεις και τα διαφορετικά είδη συμπεριφοράς που ορίζουν οι αντιλήψεις αυτές .

Η κοινωνικογνωστική θεωρία απορρίπτει τους παλαιότερους όρους για τον ορισμό της έννοιας του εαυτού και θεωρεί πως αναφέρεται σε διεργασίες της ψυχολογικής λειτουργίας του ατόμου. Το άτομο δεν έχει μια δομή που ονομάζεται "εαυτός" αλλά μια εικόνα για τον εαυτό του και διεργασίες αυτοελέγχου οι οποίες ποικίλλουν από περίοδο σε περίοδο και από κατάσταση σε κατάσταση. Η αυτεπάρκεια , δηλαδή η αντίληψη που έχει το άτομο για την ικανότητα του να αντιμετωπίζει καταστάσεις αποτελεί πτυχή της αυτοαντίληψης κατά το στοχασμό του Bandura . Η αντίληψη που έχει για την αποτελεσματικότητα του το άτομο επιδρά στη σκέψη , στα κίνητρα , στην απόδοση και στη συναισθηματική του διέγερση. Οι προσωπικές κρίσεις για την αυτεπάρκεια καθώς και οι αξιολογικές κρίσεις για τον εαυτό μεσολαβούν ανάμεσα στους στόχους και στις κατευθυνόμενες από τους στόχους προσπάθειες. Σε έρευνα του Bandura και του Cervone(1983) επαληθεύτηκε πως οι συνθήκες που συνδύαζαν τους στόχους και την ανατροφοδότηση της υλοποίησης είχαν έντονο αντίκτυπο στην ενεργοποίηση. Παρατηρήθηκε πως όταν τα

υποκείμενα ήταν δυσαρεστημένα είχαν αποτελέσματα κατώτερα των προδιαγραφών τους και ενέτειναν τις προσπάθειες καθώς έκριναν πως η αυτεπάρκειά τους θα μπορούσε να τους εξασφαλίσει καλύτερη απόδοση. Επιπλέον όταν το άτομο σύμφωνα με την αίσθηση αυτεπάρκειας του έκρινε πως μπορούσε να φτάσει κάποιες προδιαγραφές ανέπτυσσε ένα εγγενές ενδιαφέρον. Αντίθετα η προσωπική αντίληψη για την αυτεπάρκεια μπορεί να εκμηδενίσει την παρωθητική δύναμη ακόμη και για τα πιο επιθυμητά αποτελέσματα. Επίσης επαληθεύτηκε η άποψη πως όταν τα άτομα έχουν ισχυρές πεποιθήσεις για την αυτεπάρκειά τους έχουν καλύτερη απόδοση από τα άτομα με χαμηλότερες πεποιθήσεις για την αυτεπάρκειά τους.

Οι πεποιθήσεις για την αυτεπάρκεια επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν την απογοήτευση και το στρες κατά την επιδίωξη των στόχων της ζωής τους. Οι πεποιθήσεις για την αυτεπάρκεια είναι μια πτυχή της αίσθησης ελέγχου η οποία διευκολύνει την ανθρώπινη λειτουργία. Οι πεποιθήσεις για την αυτεπάρκεια επηρεάζουν τους στόχους των ατόμων καθώς πιο υψηλοί στόχοι επιλέγονται από άτομα με υψηλή αυτεπάρκεια. Τα άτομα αυτά καταβάλλουν μεγάλη προσπάθεια και επιμονή και σημειώνουν καλύτερες επιδόσεις σε σχέση με τα άτομα με χαμηλή αυτεπάρκεια. Τα άτομα που πιστεύουν πως έχουν υψηλή αυτεπάρκεια αντιμετωπίζουν με καλύτερη διάθεση τις δοκιμασίες και επιδεικνύουν λιγότερο στρες και απογοήτευση. Ο Bandura συνοψίζει τα σχόλια του σχετικά με τις επιπτώσεις των πεποιθήσεων για την αυτεπάρκεια στην ενεργοποίηση και την επίδοση ως εξής : «οι αποδείξεις που προκύπτουν δείχνουν ότι οι πετυχημένοι, οι επινοητικοί, οι κοινωνικοί, οι ήρεμοι, οι θαρραλέοι και οι κοινωνικοί μεταρρυθμιστές βλέπουν με αισιοδοξία την αυτεπάρκεια τους και ασκούν επιρροή στα γεγονότα που επηρεάζουν τη ζωή τους»(1992).

Κατά την κοινωνικογνωστική θεωρία η ανάπτυξη των γνωστικών ικανοτήτων, των προσδοκιών, των στόχων-κανόνων, των προσωπικών εκτιμήσεων για την αυτεπάρκεια και των λειτουργιών αυτορρύθμισης πραγματοποιείται μέσω της παρατήρησης των άλλων και της άμεσης εμπειρίας. Τα άτομα μαθαίνουν τις συναισθηματικές αντιδράσεις και τις συμπεριφορές παρατηρώντας τις συμπεριφορές και τις συναισθηματικές αντιδράσεις των μοντέλων. Οι άμεσες εξωτερικές επιπτώσεις (direct external consequences) μαθαίνουν τα άτομα να περιμένουν κάποιες ανταμοιβές ή ποινές για συγκεκριμένες συμπεριφορές σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα. Καταυτόν τον τρόπο τα άτομα αποκτούν χαρακτηριστικά της προσωπικότητας τους όπως είναι οι ικανότητες-προσδοκίες, οι στόχοι-προδιαγραφές

και οι προσωπικές κρίσεις για την αυτεπάρκεια τους. Επιπλέον, με τον ίδιο τρόπο αποκτούν ικανότητες αυτορρύθμισης.

Κατά τον Bandura, η αντίληψη του ατόμου για την αυτεπάρκεια του δεν ταιριάζει πάντοτε με τις προσδοκίες για την έκβαση, ειδικά σε περιπτώσεις όπου η έκβαση εκτός του ελέγχου του ατόμου. Η αντίληψη του ατόμου για την αυτεπάρκεια του, όπως αποδεικνύεται από έρευνες, προβλέπει τη συμπεριφορά καλύτερα από τις προσδοκίες για την έκβαση. Αυτό που πιστεύει κάποιος για τις ικανότητες του διαφέρει από αυτό που πιστεύει ότι θα είναι το αποτέλεσμα της συμπεριφοράς του.

ΜΕΡΟΣ Β

2. ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

2.1. ΕΞΕΛΙΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Πολλοί μελετητές έχουν ασχοληθεί με τις εξελικτικές διαφορές τόσο του περιεχομένου όσο και της δομής της έννοιας του εαυτού και έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα πως η αρχή της ορθογένεσης (orthogenetic principle) μιας από τις βασικές αρχές της εξελικτικής θεωρίας (Werner, 1957) βρίσκει εφαρμογή και στον εαυτό. Αρχικά η έννοια του εαυτού αναφέρεται σε μια αδιαφοροποίητη ολότητα η οποία στην πορεία εξελίσσεται σε μια λειτουργική ενότητα της οποίας τα στοιχεία ολοκληρώνονται ιεραρχικά. Σύμφωνα με την Harter (1990) , η ανάπτυξη της έννοιας του εαυτού επισυμβαίνει παράλληλα με τη γνωστική ανάπτυξη με αποτέλεσμα οι εκτιμήσεις που κάνει το άτομο για τον εαυτό του να γίνονται από εγωκεντρικές και συγκεκριμένες περισσότερο πολύπλοκες και αφηρημένες . Η εξέλιξη του εαυτού συνδέεται άμεσα με τη διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης καθώς το άτομο αντιλαμβανόμενο την ταυτότητα του είναι σε θέση να ξεχωρίζει τη μοναδικότητα της προσωπικότητας του από τους άλλους και να επενδύει συναισθηματικά στον ίδιο του τον εαυτό.

Σύμφωνα με τον Stern (1980) η συνειδητοποίηση του εαυτού πραγματοποιείται σε πάρα πολύ μικρή ηλικία όπως διαπιστώνεται από την παρατήρηση του πως ένα βρέφος είναι σε θέση να διαχωρίσει τον εαυτό του από τους γονείς του λέγοντάς τους "όχι" αποστρέφοντας το βλέμμα στην ηλικία των τεσσάρων μηνών με χειρονομίες όταν είναι επτά μηνών απομακρυνόμενο όταν είναι δεκατεσσάρων μηνών και με λεκτικό τρόπο στα δύο χρόνια. Ωστόσο η αίσθηση της σταθερότητας του εαυτού βασίζεται στους γονικούς "χειρισμούς", δηλαδή στη μητρική ευαισθησία και συντονισμό. Η ανάπτυξη κατά τον Stern (1983) είναι μια συνεχής διαδικασία που εκσυγχρονίζεται σταθερά και όχι μια ακολουθία συμβάντων που εκλαμβάνονται από το άτομο σαν ιστορικά γεγονότα.

Σύμφωνα με τον Carl Rogers (1961) και τους υπόλοιπους θεωρητικούς της ανθρωπιστικής προσέγγισης το άτομο ωθείται από το κίνητρο της αυτοενεργοποίησης να προσεγγίσει ή να αποφύγει τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις. Η προσέγγιση των άλλων εξυπηρετεί την ανάγκη του ανθρώπου για έκφραση των αισθημάτων του για αποδοχή των αισθημάτων των άλλων. Η άποψη αυτή τονίζει τη σημασία της

ικανοποίησης που βιώνει ένα άτομο που αυτοεκφράζεται έναντι της ικανοποίησης που βιώνεται από την αλληλεπίδραση με ένα σύντροφο. Η αυτο-έκφραση και η άνευ όρων θετική θεώρηση του εαυτού θεωρούνται σημαντικές προϋποθέσεις για την κοινωνική αλληλεπίδραση, την ανάπτυξη ικανοποιητικών σχέσεων (Rogers 1961). Οι συνδιαλλαγές του ατόμου με το περιβάλλον του και κατεξοχήν με το κοινωνικό περιβάλλον είναι καθοριστικές για την ανάπτυξη του εαυτού ο οποίος περιέχει τα χαρακτηριστικά του ατόμου που εμπίπτουν στην άμεση γνώση του και στα οποία πιστεύει ότι ασκεί έλεγχο. Κατά τον Rogers η αντίληψη του εαυτού ακολουθεί τους νόμους της αντίληψης είναι δηλαδή ένα σταθερό εννοιολογικό σύνολο και όχι σύνολο άσχετων μεταξύ τους στοιχείων. Η αλλαγή ενός τμήματος αυτού του συνόλου μπορεί να επιφέρει αλλαγές σε όλο το σύνολο. Το οργανωμένο σύνολο των αντιλήψεων που θεωρεί το άτομο ότι χαρακτηρίζουν τον εαυτό του είναι η αυτοαντίληψη του.

Σύμφωνα με τον ιδρυτή της ψυχαναλυτικής σχολής που ονομάζεται ψυχολογία του Εαυτού, τον Kohut ο υγιής ναρκισσισμός είναι θεμελιώδους σημασίας για τη δημιουργία καλών σχέσεων αντικειμένου. Η οντότητα του εαυτού αναδύεται μέσω των ψυχοδιανοητικών αναπαραστάσεων εντός του εγώ. Ο ίδιος θεωρεί βαρύνουσας σημασίας τη σχέση του παιδιού με τη μητέρα εφόσον η μητρική ενσυναίσθηση και ευαισθησία είναι απαραίτητα ζωτικά στοιχεία για την υγιή ανάπτυξη. Η αρχική συνειδητοποίηση του εαυτού διαμορφώνει την αυτοεκτίμηση και συνδέεται άρρηκτα με τις πρώτες εμπειρίες του βρέφους. Το βρέφος, κατά τη Mahler, στους έξι πρώτους μήνες της ζωής του περνά από το «φυσιολογικό αυτισμό» στη «συμβίωση» και φτάνει στην «εκκόλαψη». Στους επτά μήνες περίπου η Mahler εντοπίζει τη διαδικασία «αποχωρισμού-ατομικοποίησης» κατά την οποία το βρέφος εγκαθιστά την εσωτερική αίσθηση «της σταθερότητας του αντικειμένου». Ο ρόλος της μητέρας έρχεται και πάλι στο προσκήνιο καθώς αποτελεί την ασφαλή βάση που του επιτρέπει την εξερεύνηση του περιβάλλοντος. Καθώς προχωρεί η φάση του αποχωρισμού το παιδί αντιλαμβάνεται τόσο τον αναδυόμενο υποκειμενικό του εαυτό με τα σημεία υπεροχής του όσο και το ότι οι άλλοι που αποτελούν τον κόσμο έχουν εαυτό.

Συμφωνεί με την Klein(1946) ότι η οργάνωση του ψυχισμού του βρέφους περνά μέσα από την ελεύθερη επικοινωνία ανάμεσα στον ψυχισμό της μητέρας και του βρέφους. Στο στάδιο αυτό κατά το οποίο το βρέφος συμβιώνει ψυχικά με τη μητέρα ταυτίζει τον «εαυτό» με την εικόνα της μητέρας. Το παιδί μπορεί να τοποθετήσει μέσα στη μητέρα του, με τη φαντασία του, τα δικά του κακά

συναισθήματα , επιθυμίες, και κίνητρα που προέρχονται από τις ματαιώσεις και τα οποία προτιμά να μη δεχτεί ως μέρη του εαυτού του. Στο δεύτερο εξάμηνο της ζωής του βρέφους πραγματοποιείται η ψυχική διαφοροποίηση του βρέφους από τη μητέρα , μια διαδικασία η οποία ολοκληρώνεται τον τρίτο χρόνο της ζωής . Το βρέφος αρχίζει πλέον να αναγνωρίζει ως δικά του τα συναισθήματα και τις αναπαραστάσεις του. Η ψυχική διαφοροποίηση από τη μητέρα συμπορεύεται και με τις διαδικασίες συγκρότησης της προσωπικής ταυτότητας, η οποία αναπαριστά στο ψυχικό επίπεδο το βίωμα της συνέχειας του εαυτού. Στο στάδιο αυτό το παιδί αποκτά νέες ικανότητες και νέες εμπειρίες που βιώνει το βοηθούν να βγει από τη συμβιωτική σχέση με τη μητέρα του και να αποκτήσει τα ιδιαίτερα ατομικά χαρακτηριστικά του.

Οι εξελικτικές διαφορές στην έννοια του εαυτού συνδέονται στενά με τη νοητική ανάπτυξη του παιδιού. Κατά την περίοδο της προενοιολογικής και διαισθητικής σκέψης το νήπιο έχει την τάση να αντιλαμβάνεται και να ερμηνεύει τα αντικειμενικά φαινόμενα με βάση την προσωπική του σκοπιά. Λόγω γνωστικής αδυναμίας το νήπιο θέτει σαν κέντρο του κόσμου τον εαυτό του για τον οποίο όμως δεν μπορεί να κάνει γενικευμένες περιγραφές. Το νήπιο της περιόδου αυτής μπορεί να περιγράψει μόνο παρατηρήσιμα χαρακτηριστικά δίνοντας συγκεκριμένα παραδείγματα ή μεμονωμένες αναπαραστάσεις. Οι αναφορές που κάνει το παιδί αφορούν στις σωματικές του ικανότητες, στα φυσικά χαρακτηριστικά, στις προτιμήσεις που έχει και στα υλικά που κατέχει. Οι αυτοπεριγραφές του χαρακτηρίζονται από έλλειψη συνοχής και οργάνωσης. Οι Harter και Pike (1984) έδειξαν ότι τα παιδιά ηλικίας 4 – 7 ετών είναι σε θέση να κάνουν αξιόπιστες κρίσεις για τον εαυτό τους σε τέσσερις τομείς: σχολική ικανότητα, σχέσεις με τους συνομηλίκους, σωματική ικανότητα και σχέσεις με τη μητέρα. Κατά την Harter αν και τα παιδιά αυτής της ηλικίας δεν έχουν την ικανότητα να εκφράσουν λεκτικά την σφαιρική άποψη που έχουν για την αξία τους ως ατόμων δεν σημαίνει πως δεν έχουν αυτήν την αίσθηση καθώς η αυτοεκτίμηση τους γίνεται εμφανής στη συμπεριφορά τους. Η διαμόρφωση θετικής αυτοεκτίμησης συντελείται μέσω των θετικών αντιδράσεων και των ενθαρρύνσεων που απολαμβάνει το παιδί του στις προσπάθειες του για νέα επιτεύγματα.

Στην ηλικία των επτά έως έντεκα ετών το παιδί αποκτά την ικανότητα για την πραγματοποίηση λογικών νοητικών πράξεων. Κατά το στάδιο των συγκεκριμένων συλλογισμών το παιδί αποδίδει «ετικέτες» σε εννοιολογικές κατασκευές χαρακτηριστικών. Το παιδί είναι σε θέση να συνενώσει εσωτερικώς στο νου του

κάποιες τάξεις σε ένα οργανωμένο σύνολο. Η εμφάνιση της συμβολικής λειτουργίας επιτρέπει στο νήπιο την εσωτερίκευση των εξωτερικών δράσεων του με αποτέλεσμα την εννοιολογικοποίηση του εαυτού του. Μετά την ηλικία των επτά ετών η δομή της έννοιας του εαυτού αλλάζει καθώς προστίθενται σε αυτήν περισσότεροι τομείς της αυτοαντίληψης. Επιπλέον, το παιδί έχει την ικανότητα να κάνει ουσιαστικές και αξιόπιστες σφαιρικές κρίσεις για την αξία του ως άτομο. Η Harter (1985) στο ερωτηματολόγιο που χρησιμοποίησε για την αξιολόγηση της έννοιας του εαυτού παιδιών ηλικίας οκτώ έως δεκατεσσάρων συμπεριέλαβε πέντε επιμέρους τομείς της αυτοαντίληψης: σχολική ικανότητα, σχέσεις με τους συνομηλίκους, αθλητική ικανότητα, φυσική εμφάνιση και διαγωγή-συμπεριφορά καθώς και έξι κλίμακες που αποτυπώνουν τη σφαιρική αυτοαξία (αυτοεκτίμηση). Σύμφωνα με την Steingard (1969) κατά τη λάνθουσα περίοδο όλες οι ταυτίσεις αφομοιώνονται και θεωρούνται αντιστρέψιμες όψεις της βασικής έννοιας του εαυτού. Η πρώτη ολοκληρωμένη αίσθηση του εαυτού που πραγματοποιείται σε αυτό το στάδιο είναι σημαντική για την εξέλιξη της διαμόρφωσης της αυτοεκτίμησης στα επόμενα στάδια.

Με την έλευση της εφηβείας ο έφηβος καλείται να απαρνηθεί την εικόνα του παιδιού που είχε σχηματίσει μέσα του. Ο έφηβος δεν μπορεί πλέον να λειτουργεί και να συμπεριφέρεται ως παιδί, διότι αυτή η στάση προκαλεί ασυμφωνία στην ίδια την εικόνα του εαυτού του, ως νέου πλέον ατόμου, που βαδίζει προς την ενηλικίωση. Για την αξιολόγηση της έννοιας του εαυτού στις ηλικίες δεκαπέντε έως δεκαοκτώ ετών η Harter χρησιμοποίησε ένα ερωτηματολόγιο στο οποίο προσέθεσε τρεις τομείς της αυτοαντίληψης: στενοί φίλοι, συναισθητικές-διαφυλικές σχέσεις και εργασιακή ικανότητα. Στην περίοδο της εφηβείας το παιδί είναι πλέον σε θέση να διακρίνει τη διαφορά μεταξύ δημοτικότητας και στενών φίλων. Κατά την εφηβεία ο νέος διαμορφώνει «πολλαπλούς εαυτούς» προκειμένου να επιτελέσει διαφορετικούς κοινωνικούς ρόλους. Οι διαφορετικές προσδοκίες και οι απαιτήσεις που συνεπάγονται οι ρόλοι αυτοί συντελούν στη διαφοροποίηση της έννοιας του εαυτού. Έτσι το άτομο χρησιμοποιεί ποικίλες αυτοπεριγραφές διαμορφώνοντας διάφορες «μάσκες» προκειμένου να υπάρξει στο περιβάλλον. Η αποδοχή των άλλων είναι πάρα πολύ σημαντική για τον έφηβο με αποτέλεσμα να οδηγείται στην υιοθέτηση συμπεριφορών μόνο και μόνο για να ικανοποιηθούν οι σημαντικοί άλλοι. Έτσι ο έφηβος καλείται όπως και καταφέρνει να κάνει τη διάκριση μεταξύ αληθινού (true) και ψεύτικου (false) εαυτού. Η Harter και οι συνεργάτες της κατέληξαν στο ότι η συμπεριφορά του ψεύτικου εαυτού σχετίζεται με το επίπεδο και τους όρους της

αποδοχής του εφήβου από τα σημαντικά πρόσωπα της ζωής του. Στον έφηβο πλέον κάνει την εμφάνιση της η αφαιρετική σκέψη με άμεση συνέπεια τη διεξαγωγή υποθετικό-απαγωγικών συλλογισμών. Ο έφηβος έχει πλέον τη δυνατότητα να σκεφτεί και το «υποθετικό» , διαμορφώνοντας έτσι διάφορους «υποθετικούς εαυτούς». Ένας «υποθετικός εαυτός» εμπεριέχει τους στόχους και τις δυνατότητες που το άτομο θεωρεί πως μπορεί να πραγματοποιήσει προκειμένου να προσεγγίσει τον «ιδανικό εαυτό».

Η εξελικτική προσέγγιση αποκαλύπτει πως η συνειδητοποίηση του εαυτού και κατά συνέπεια η διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης πραγματοποιείται τα πρώτα χρόνια της ζωής του ατόμου και υπό την επίδραση του οικογενειακού και έμμεσα του κοινωνικού περιβάλλοντος. Η λανθάνουσα περίοδος εμφανίζεται ως πολύ σημαντική καθώς λόγω των γνωστικών επιτευγμάτων του παιδιού πραγματοποιείται η ολοκληρωμένη αίσθηση του εαυτού.

2.2. ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

Σύμφωνα με τον Freud «το παιδί είναι ο πατέρας του ενήλικου». Η ψυχική εξέλιξη συνεχίζεται σε όλη τη ζωή περνώντας από ήρεμες περιόδους σε κρίσιμες μεταβατικές φάσεις που ολοκληρώνουν την ανάπτυξη. Οι διάφορες φάσεις που περνάει το άτομο σχετίζονται άμεσα με το περιβάλλον και το συγκεκριμένο χωροχρόνο (πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές, πολιτιστικές συνθήκες) στο οποίο διαδραματίζεται η ζωή του ατόμου. Ειδικότερα για το παιδί η επίδραση της οικογένειας είναι καθοριστικής σημασίας καθώς η οικογένεια είναι για το παιδί ο μικρόκοσμος του. Η ζωή ενός ενήλικα επηρεάζεται βαθύτατα από τον τρόπο που επιλύθηκαν τα ψυχοσυναισθηματικά του προβλήματα στην παιδική ηλικία, από τις πρώτες του εμπειρίες μέσα στην οικογένεια και το είδος των σχέσεων αντικειμένου (object relations) που έχει ενδοβάλλει.

Ο N.Ackerman θέλοντας να περιγράψει τους βιολογικούς, ψυχολογικούς, κοινωνικούς σκοπούς και ρόλους που επιτελεί η οικογένεια αναφέρεται στα εξής:

- Ικανοποίηση βιολογικών αναγκών. Η οικογένεια είναι υπεύθυνη για τη διατήρηση της ζωής των μελών της, παρέχοντας τους την τροφή, τη στέγη και τα υπόλοιπα απαραίτητα βιολογικά αγαθά. Επιπλέον, εξασφαλίζει την προστασία των μελών της από εξωτερικούς κινδύνους.
- Παρέχοντας την κοινωνική συντροφικότητα η οικογένεια δημιουργεί το υπόβαθρο για τις συναισθηματικές σχέσεις των μελών της. Φροντίζει για την κοινωνικοποίηση του παιδιού και την ομαλή ένταξη του στην κοινωνική ομάδα.
- Δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της προσωπικής ταυτότητας συνδεδεμένης με την οικογενειακή ταυτότητα. Η οικοδόμηση υγιούς προσωπικότητας, η ενίσχυση δηλαδή της συναισθηματικής ισορροπίας που συμβάλλει στην κοινωνική προσαρμογή και την ψυχική υγεία του παιδιού αποτελεί καθήκον της οικογένειας. Το αίσθημα ταυτότητας είναι απαραίτητο για την αντιμετώπιση καινούριων εμπειριών και τη δημιουργία νέων δεσμών.
- Μέσα στην οικογένεια παρέχονται τα σεξουαλικά πρότυπα και οι ρόλοι που οδηγούν στην απόκτηση της ταυτότητας του φύλου και προετοιμάζουν το δρόμο για τη σεξουαλική ωρίμανση και ικανοποίηση.
- Προετοιμάζει το παιδί για την αποδοχή των κοινωνικών του ευθυνών εκπαιδεύοντας το σε κοινωνικούς ρόλους.

- Υποστηρίζει τη δημιουργικότητα και καλλιεργεί την πρωτοβουλία κάθε μέλους.
- Δημιουργεί ένα περιβάλλον πλούσιο σε μορφωτικά ερεθίσματα προκειμένου να αναπτυχθούν και να αξιοποιηθούν στο μέγιστο δυνατό βαθμό οι γνωστικές και νοητικές δεξιότητες των μελών της.

Οι λειτουργίες της οικογένειας που αφορούν στην ικανοποίηση των βιολογικών αναγκών και στην κοινωνικοποίηση του παιδιού έχουν αναγνωριστεί από τις κοινωνίες όλων των εποχών ως απαραίτητες για την συνοχή και τη διατήρησή τους. Οι λειτουργίες της οικογένειας που αφορούν στην ατομική ολοκλήρωση όπως αυτή επιτυγχάνεται μέσω της οικοδόμησης υγιούς προσωπικότητας έχουν αναγνωριστεί ως σημαντικές για την ψυχοπνευματική ανάπτυξη του ατόμου τα τελευταία 50 χρόνια.

Η εστίαση του ενδιαφέροντος των μελετητών στις επιδράσεις της οικογένειας προήλθε από την ψυχαναλυτική θεωρία και τον Freud που ισχυρίστηκε πως οι νευρώσεις και οι παθολογικές συμπεριφορές των ενηλίκων σχετίζονται με τις πρώτες εμπειρίες του ατόμου μέσα στην οικογένεια. Ο ίδιος αναφέρεται στην καθημερινή φροντίδα της μητέρας και στη συμμετοχή των γονέων για την επίλυση του οιδιπόδειου συμπλέγματος και στην επίδραση των παραγόντων αυτών στην ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη. Ο Skinner με τη θεωρία του για τη συντελεστική μάθηση δίνει έμφαση στην πηγή ενίσχυσης που αποτελούν οι γονείς στη διαμόρφωση των συμπεριφορών των παιδιών. Με τον ίδιο τρόπο η θεωρία της κοινωνικής μάθησης τονίζει το ρόλο των γονέων ως προτύπων για μίμηση.

Δε θα πρέπει να υποτεθεί πως η σχέση μεταξύ της συμπεριφοράς των γονέων και της συμπεριφοράς του παιδιού είναι μονόδρομη αλλά πως πρόκειται για μια σχέση αμοιβαίας αλληλεπίδρασης και αλληλεξάρτησης. Είναι σύνηθες να υποστηρίζεται ότι η συμπεριφορά των γονέων αποτελεί το αίτιο και η συμπεριφορά των παιδιών αποτελεί το αιτιατό. Εφόσον η οικογένεια αποτελείται από ξεχωριστά μα ταυτόχρονα αλληλεξαρτώμενα άτομα πρόκειται για μια δυναμική οντότητα που εξελίσσεται συνεχώς. Δεν μπορεί να υποτεθεί πως το παιδί γεννιέται *tabula rasa*, με άμεση συνέπεια την πλήρη απορρόφηση των επιδράσεων των γονέων. Το παιδί διαθέτει τα δικά του ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά τα οποία διαμορφώνουν τη συμπεριφορά των γονέων. Ο ισχυρισμός αυτός επιβεβαιώνεται και από μια απλή παρατήρηση της διαμόρφωσης της προσωπικότητας των αδερφιών τα οποία ενώ

αναπτύσσονται στο ίδιο οικογενειακό περιβάλλον εξελίσσονται διαφορετικά . Μέσα από έρευνες έχει επισημανθεί ο ενεργητικός οργανισμός του βρέφους που είναι ικανός να διαμορφώσει το περιβάλλον και τις αντιδράσεις της μητέρας. Οι γονείς διαθέτουν ένα αρκετά ευρύ ρεπερτόριο αντιδράσεων και η επιλογή της συμπεριφοράς επηρεάζεται από τα χαρακτηριστικά του παιδιού.

Η προσπάθεια περιγραφής και ερμηνείας του τρόπου λειτουργίας της οικογένειας είναι αρκετά δύσκολη καθώς τα συμπεράσματα που διεξάγονται από μελέτες που εξετάζουν τα κοινά χαρακτηριστικά των οικογενειών με διαφορετικό περιεχόμενο και δομή βασίζονται σε υποκειμενικές μνημονικές ανακλήσεις των γονέων και των παιδιών (Burns, 1982). Τονίζεται πάντως ότι η κατηγοριοποίηση μιας οικογένειας με βάση λίγες διαστάσεις δεν είναι εφικτή καθώς οι σχέσεις μεταξύ των μελών δεν είναι στατικές αλλά πολύπλοκες. Επί της ουσίας η δυναμική της οικογένειας θα μπορούσε να επεξηγηθεί με την αναφορά στη σχέση μεταξύ του γονεϊκού ζεύγους η οποία βρίσκεται σε άμεση αλληλεξάρτηση με την ιδιοσυγκρασία του παιδιού (υγεία, χαρακτηριστικά, κοινωνικότητα, φύλο).Στις περιπτώσεις που στην οικογένεια υπάρχουν παραπάνω από ένα παιδιά, οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ των αδερφιών καθώς και οι σχέσεις που έχει το κάθε παιδί με καθέναν από τους γονείς θα πρέπει να συνυπολογίζονται.

Οφείλουμε να αναφερθούμε και στην άποψη ορισμένων γενετιστών της συμπεριφοράς οι οποίοι ισχυρίζονται πως στην επίδραση της προσωπικότητας το οικογενειακό περιβάλλον έχει περιορισμένη συστημική επίδραση. Υποστηρίζουν πως για την διαμόρφωση της προσωπικότητας τα γονίδια είναι σε μεγαλύτερο βαθμό υπεύθυνα από ότι τα οικογενειακά βιώματα. Οι γενετικές διαφορές κρύβονται πίσω από τις ατομικές διαφορές στους τρόπους αντίδρασης στο ίδιο περιβάλλον. Ωστόσο η άποψη αυτή δεν έμεινε χωρίς αντίλογο από τους ψυχολόγους οι οποίοι εμμένουν στο να τονίζουν την επίδραση του οικογενειακού περιβάλλοντος τουλάχιστον ως προς τον τρόπο που αγαπά κάποιος.

Ο Fonagy και οι συνεργάτες του (1994) έκαναν μια ανασκόπηση των ευρημάτων που αποκαλύπτουν τις συνθήκες εκείνες που μειώνουν τον κίνδυνο για την εμφάνιση αναπτυξιακών δυσκολιών. Εφόσον η οικογένεια είναι το κύριο σύστημα υποστήριξης για το παιδί οι παράγοντες που σχετίζονται με την ομαλή ανάπτυξη τους θα σχετίζονται με τις παραλλαγές στο είδος της υποστήριξης που παρέχεται εκ μέρους της οικογένειας. Η υπόθεση αυτή επαληθεύεται καθώς οι

συνθήκες που μειώνουν τον κίνδυνο για δυσμενείς ψυχολογικές επιδράσεις εξαιτίας αρνητικών πρώτων εμπειριών είναι οι ακόλουθες:

- Ο αριθμός των παιδιών της οικογένειας δεν ξεπερνά τον αριθμό των τεσσάρων
- Τα χρόνια που χωρίζονται δύο αδέρφια είναι τουλάχιστον δύο
- Η μητέρα δεν είναι η μόνη υπεύθυνη για την φροντίδα των παιδιών καθώς είναι εμφανής η παρουσία του πατέρα ή το μέγεθος της οικογένειας είναι διευρυμένο με την ύπαρξη του παππού και της γιαγιάς.
- Η μητέρα ακόμα και αν εργάζεται δεν λείπει υπερβολικά από το σπίτι
- Το παιδί έχει αρκετή προσοχή από εκείνους που το φροντίζουν κατά τη βρεφική του ηλικία
- Κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας το παιδί μεγαλώνει με την παρουσία ενός μεγαλύτερου αδερφού που το φροντίζει ή έχει το ρόλο του έμπιστου φίλου
- Η οικογένεια παρέχει δομή και κανόνες στη διάρκεια της εφηβείας του παιδιού
- Η οικογένεια έχει συνοχή
- Το παιδί περιβάλλεται ανεπίσημα από ένα συγγενικό και φιλικό δίκτυο
- Ο συνολικός αριθμός των χρόνων που διαρκούν τα ψυχοπαιδαγωγικά γεγονότα στη ζωή του παιδιού δεν είναι μεγάλος

Στην Ελλάδα ο Γεωργιάς (1986) έχει υιοθετήσει μια οικολογική-κοινωνική θεώρηση για την συστηματική ταξινόμηση των στοιχείων του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος. Στο μοντέλο αυτό αναγνωρίζεται η επίδραση της οικογένειας στην ψυχολογική διαφοροποίηση των ατόμων, αλλά και οι επιρροές που η ίδια δέχεται από κοινωνικές και οικολογικές μορφές.

Οι δεσμοί μεταξύ των μελών της οικογένειας θα επηρεάσουν την αξιολόγηση της παιδικής προσωπικότητας από τους γονείς. Η ευνοϊκή στάση και μόνο των γονέων είναι συχνά αρκετή για να επηρεάσει θετικά το παιδί μέσω, π.χ. της αυτοεκπληρούμενης προφητείας (Jussim, 1986). Μέσα από την οικογένεια το παιδί μαθαίνει να βλέπει τον κόσμο και τον εαυτό του. Η πρώτη αυτή αντίληψη αποκτά ιδιαίτερη σημασία, καθώς αργότερα μεταφέρεται στην ευρύτερη κοινωνική προσαρμογή του παιδιού. Η επίδραση της οικογένειας στην αυτοαντίληψη του παιδιού είναι πιο έντονη κατά την πρώιμη παιδική ηλικία, διότι με την είσοδο του

παιδιού στο σχολείο στους σημαντικούς άλλους προστίθενται οι δάσκαλοι και οι φίλοι. Παρόλο όμως που μεγαλώνοντας το παιδί επιθυμεί την αυτονομία του, επιδιώκει παράλληλα να παραμείνει συνδεδεμένο με την οικογένεια.

Η οικογένεια είναι σημαντικός παράγοντας για τη διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης καθώς είναι εκείνη που μεταδίδει ή όχι το συναίσθημα στο παιδί ότι έχει τον έλεγχο του εαυτού του, του περιβάλλοντος του και συνεπώς του μέλλοντος του. Θα ήταν άτοπο να συμπεράνουμε πως το αίσθημα του ελέγχου είναι χωρίς όρια. Τα παιδιά με θετική εικόνα του εαυτού τους δεν αποσπώνται από την αίσθηση αποτελεσματικότητας αλλά θέτουν σαφή όρια στην ασφάλεια και την ελευθερία. Η θετική εικόνα του παιδιού για τον εαυτό του μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον δεν το εξασφαλίζουν από την απόρριψη των συνομηλίκων του, του παρέχουν όμως μια δικλείδα ασφαλείας προκειμένου να αντιμετωπίσει μόνο του τα προβλήματά του.

2.3. ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟΥΣ ΓΟΝΕΙΣ

Είναι γενικά παραδεκτό πως σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης διαδραματίζουν οι σημαντικοί άλλοι. Ο τρόπος με τον οποίο οι γονείς ανατρέφουν τα παιδιά τους παίζει καθοριστικό ρόλο στην ομαλή κοινωνικοποίηση τους και στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης τους. Στις οικογένειες η αυταρχικότητα, η αδιαφορία, η έλλειψη αγάπης δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την αρνητική στάση του παιδιού απέναντι στον εαυτό του (Ζαφειρόπουλου, 1995). Θα πρέπει να διευκρινιστεί πάντως ότι δεν πρόκειται για μια μονόδρομη σχέση αλλά για μια σχέση αλληλεπίδρασης (Παρασκευόπουλος, 1991). Είναι δύσκολο να καθοριστεί το κατά πόσο η συμπεριφορά των γονέων αποτελεί το αίτιο της συμπεριφοράς των παιδιών.

Ο Coopersmith εντοπίζει τρία γονεϊκά χαρακτηριστικά, ο συνδυασμός των οποίων επιδρά στη διαμόρφωση υψηλής αυτοεκτίμησης σε παιδιά ύστερης μέσης ηλικίας:

- Αποδοχή των παιδιών τους. Παιδιά με υψηλή αυτοεκτίμηση βρέθηκαν να έχουν πιο στενές και τρυφερές σχέσεις με τις μητέρες τους από ότι τα παιδιά με χαμηλή αυτοεκτίμηση. Τα παιδιά αυτά εκτιμούσαν την επιδοκιμασία της μητέρας και θεωρούσαν ότι υποστηρίζονται και ευνοούνται. Το ενδιαφέρον της μητέρας το ερμήνευαν ως ένδειξη της δικής τους προσωπικής σπουδαιότητας. «Αυτό είναι η επιτυχία στην πιο προσωπική της έκφραση, η φροντίδα, η προσοχή και ο χρόνος για τους σημαντικούς άλλους» (Coopersmith, 1967).
- Σαφώς καθορισμένα όρια. Η επιβολή αυστηρά καθορισμένων ορίων στις δραστηριότητες των παιδιών τους καθιστούν σαφές ότι οι παρεκκλίσεις θα έχουν συνέπειες. Η επιβολή ορίων δίνει στο παιδί μια αίσθηση ότι οι κανόνες είναι πραγματικοί και σημαντικοί και συμβάλλει στον αυτοπροσδιορισμό του παιδιού.
- Σεβασμός στην ατομικότητα. Μέσα στα όρια που θέτουν οι γονείς βάσει της δικής τους αντίληψης, των προτύπων και των κοινωνικών κανόνων τα παιδιά έχουν αρκετά περιθώρια ατομικής έκφρασης. Οι γονείς δείχνουν σεβασμό για τα τους συζητώντας και υπολογίζοντας τις απόψεις τους.

Οι γονείς οι οποίοι στοχεύουν στην ανάπτυξη υψηλής αυτοεκτίμησης στα παιδιά τους δείχνουν αποδοχή, κατανόηση, ενδιαφέρον και ζεστασιά. Είναι προσεκτικοί ακροατές στα προβλήματα των παιδιών τους, συζητούν τα προβλήματα των παιδιών τους, συζητούν τα προβλήματα του παιδιού διατηρώντας σταθερό το σύστημα των αξιών τους. Προσφέρουν νέες ευκαιρίες για ατομική έκφραση και πρωτοβουλία και ενισχύουν την ανάγκη του παιδιού για εξερεύνηση και απόδειξη της δύναμης του (Bell,1992). Οι γονείς κατά τον Coopersmith είναι ο κοινωνικός καθρέπτης των παιδιών με αποτέλεσμα τα παιδιά να σκέφτονται τον εαυτό τους ως άξια στοργής, σεβασμού και εμπιστοσύνης μόνο εάν έχουν μεγαλώσει σε ένα περιβάλλον που παρέχει τη στοργή, το σεβασμό και την εμπιστοσύνη.

Ο Rosenberg ισχυρίζεται ότι η υψηλή αυτοεκτίμηση του παιδιού σχετίζεται θετικά με το ενδιαφέρον που εκδηλώνουν οι γονείς για το ίδιο και τις δραστηριότητες του. Οι Openshaw, Thomas & Rolling(1984) στηριζόμενοι στις αρχές της κοινωνικής μάθησης υποστήριξαν τη συμβολή της γονεϊκής στήριξης στην προσπάθεια του παιδιού να διαμορφώσει θετική εικόνα για την αξία του εαυτού του. Συμπέραναν πως η αυτοεκτίμηση αποτελεί βασική διάσταση της προσωπικότητας που εξαρτάται από τη γονεϊκή στήριξη. Η γονεϊκή στήριξη όταν εκφράζεται μέσα από εκδηλώσεις στοργής και αποδοχής των πράξεων των παιδιών , συμβάλλει σημαντικά στη θετική αυτοεκτίμηση του αναπτυσσόμενου ατόμου(Rosenberg,1986).

Ο Conger (1977) κρίνει πως απαραίτητη προϋπόθεση για να διαμορφώσει το αναπτυσσόμενο άτομο θετική αυτοεκτίμηση και υψηλή αυτοαποδοχή είναι να βιώσει ισχυρές και αδιαμφισβήτητες αποδείξεις της γονεϊκής αγάπης. Όταν το παιδί αναπτύσσεται σε ένα προστατευμένο οικογενειακό περιβάλλον εφοδιάζεται κατάλληλα για να δημιουργήσει και να διατηρήσει εγκάρδιες και σταθερές διαπροσωπικές σχέσεις με τους συνανθρώπους του. Σε περιπτώσεις που το παιδί γίνεται αποδέκτης της απόρριψης ή βιώσει την παραμέληση και την εχθρότητα των γονιών του είναι πιθανό να μην καταφέρει να αναπτύξει υψηλό επίπεδο αυτοεκτίμησης . Επιπλέον είναι επιρρεπές στο να παρουσιάσει προβλήματα σε λειτουργικούς τομείς της προσωπικότητας του όπως μαθησιακές δυσκολίες, νευρωσικές διαταραχές, γνωστικά προβλήματα, ψυχοσωματικά προβλήματα και διαταραχές της προσωπικότητας.

Έρευνες έχουν υποστηρίξει πως η απόκτηση αυτονομίας μέσα σε ένα περιβάλλον καλής επικοινωνίας και θετικών σχέσεων με τους γονείς οδηγεί σε

καλύτερη προσαρμογή του παιδιού κατά την προοδευτική απομάκρυνση του από την επίδραση των ενηλίκων, αυξημένη αυτοπεποίθηση, ενισχυμένη αντίσταση στην πίεση από τους συνομηλίκους και υψηλότερη αυτοεκτίμηση (Kenny, 1987). Κατά τον Schrameyer (1990) τα παιδιά που στερούνται της στήριξης από τους γονείς, μη έχοντας βιώσει την αξία της βοήθειας των άλλων στην επίλυση προβλημάτων που τους αφορούν, δε μπορούν να εκτιμήσουν τη στήριξη από τα άτομα του περιβάλλοντος τους γενικότερα στη ζωή τους. Η ικανότητα του ατόμου να δημιουργεί και να διατηρεί συναισθηματικές σχέσεις εξαρτάται από την ασφαλή προσκόλληση με τους γονείς. Η Baumrind (1971) έχει εντοπίσει την επίδραση που έχει για τη διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης ο τρόπος ανατροφής και ελέγχου της συμπεριφοράς των παιδιών από τους γονείς. Ανάλογα με την ένταση του ελέγχου που διακρίνει τη συμπεριφορά των γονέων έχει διακρίνει τρεις κατηγορίες:

- Οι επιτρεπτικοί γονείς. Έχουν λίγες απαιτήσεις από τα παιδιά τους, ασκούν ελάχιστο έλεγχο στη συμπεριφορά τους και σπάνια επιβάλλουν τιμωρίες.
- Οι αυθεντικοί γονείς. Έχουν μεγάλες προσδοκίες από τα παιδιά τους τις οποίες εκφράζουν συχνά και αναγνωρίζουν τις επιτυχίες των παιδιών τους. Θέτουν αυστηρούς κανόνες τους οποίους στηρίζουν στη λογική χωρίς να παραλείπουν να συζητούν με τα παιδιά τους.
- Οι αυταρχικοί γονείς. Ο τρόπος διαπαιδαγώγησης των παιδιών είναι σημαντική παράμετρος της σχέσης γονιών-παιδιών η οποία συσχετίζεται με την αυτοεκτίμηση τους. Ο υπερβολικός έλεγχος ή η ανυπαρξία ελέγχου συνεπάγεται χαμηλό επίπεδο αυτοεκτίμησης (Glenapp, 1980). Ο τρόπος διαπαιδαγώγησης δεν θα πρέπει να θεωρείται ως ο σημαντικότερος παράγοντας καθώς το ζήτημα έγκειται στο κατά πόσο το παιδί βιώνει το αίσθημα της αποδοχής ή της απόρριψης. Δεν είναι τα χαρακτηριστικά ή η συμπεριφορά των γονέων που καθορίζουν την αυτοεκτίμηση αλλά το πώς το παιδί αντιλαμβάνεται τις ενδοοικογενειακές σχέσεις.

Ο Kohut (1986) μελετώντας περιπτώσεις ασθενών με προβλήματα στη σφαίρα του εαυτού διαπίστωσε πως οι ασθενείς αυτοί σαν παιδιά δεν είχαν στενές σχέσεις με τους γονείς τους καθώς αυτοί ήταν απόμακροι. Δεν ήταν λίγες οι περιπτώσεις εκείνες που ενώ οι στενές σχέσεις με τους γονείς υπήρχαν, δεν κατόρθωσαν να εκπληρώσουν

το σκοπό τους καθώς παρεμβάλλονταν οι ναρκισσιστικές ανάγκες των γονέων που στόχο είχαν την ικανοποίηση τους μέσω των παιδιών.

Σύμφωνα με τον Bowlby υπάρχει αιτιολογική σχέση ανάμεσα στις εμπειρίες ενός ατόμου με τους γονείς του και στη μελλοντική του ικανότητα να δημιουργεί συναισθηματικούς δεσμούς. Ο τρόπος που οι γονείς ανταποκρίνονταν στο ρόλο τους συσχετίζεται με μελλοντικά προβλήματα στο γάμο των παιδιών, με νευρωσικά συμπτώματα και διαταραχές προσωπικότητας. Στο βιβλίο του «Συναισθηματικός δεσμός και απώλεια» ο Bowlby εστιάζει την προσοχή του στο βαθμό στον οποίο οι γονείς προσφέρουν μια ασφαλή βάση και το ενθαρρύνουν να εξερευνήσει το περιβάλλον από τη βάση αυτή. Έρευνες σε περιοχές της Βρετανίας και των Ηνωμένων Πολιτειών απέδειξαν ότι τα παιδιά στα οποία παρέχονται αυτές οι δυνατότητες γίνονται ασφαλή, γεμάτα αυτοπεποίθηση, ικανότητα να εμπιστεύονται τους άλλους, να συνεργάζονται μαζί τους και να τους βοηθούν. Ένα τέτοιο άτομο σύμφωνα με τη θεωρία του δεσμού έχει οικοδομήσει ένα αντιπροσωπευτικό μοντέλο του εαυτού του, σύμφωνα με το οποίο το άτομο είναι ικανό να βοηθήσει τον εαυτό του, ενώ ταυτόχρονα αξίζει να βοηθηθεί όταν υπάρξουν δυσκολίες.

Στη συστημική θεωρία κυρίαρχη θέση κατέχει η έννοια της πληροφορίας. Το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στις πληροφορίες που μεταδίδονται από το ένα πρόσωπο στο άλλο, στη συναισθηματική φόρτιση που συνοδεύει την πληροφορία καθώς και στις μορφές συμπεριφοράς που χαρακτηρίζουν τις αλληλεπιδράσεις του. Στην ελληνική οικογένεια δεδομένης της πολύωρης απουσίας του πατέρα λόγω των εργασιακών απαιτήσεων η μητέρα βρίσκεται συναισθηματικά πιο κοντά στα παιδιά της ,αφού τα ζει περισσότερες ώρες και ασχολείται πιο συστηματικά με τα προβλήματα τους (Γεώργας, 1998).

2.4. ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗ ΜΗΤΕΡΑ

Πολλοί ερευνητές έχουν εστιάσει την προσοχή τους στη διερεύνηση του ρόλου της μητέρας στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού καθώς αναγνωρίζουν ότι αποτελεί για το παιδί το κύριο πρόσωπο αναφοράς, τη δεσπόζουσα μορφή με την οποία αναπτύσσει μια έντονη αμφίδρομη δυαδική σχέση αλληλεπίδρασης, αλληλοσυμπλήρωσης και αλληλεκπλήρωσης (Bell, 1970).

Ο Bowlby (1982) στη θεωρία του περί προσκόλλησης, ισχυρίζεται ότι το άτομο μπορεί να διατηρεί πολλαπλούς συναισθηματικούς δεσμούς, ένας όμως από αυτούς είναι ο πιο σημαντικός. Κατά τον ίδιο, η μητέρα είναι το κύριο πρόσωπο από το οποίο το παιδί αναζητά υποστήριξη και θαλπωρή. Οι αρχικές έρευνες του Bowlby στράφηκαν προς την αποκλίνουσα συμπεριφορά και τις εμπειρίες του βρέφους που σχετίζονται με αυτή (ορφανοτροφεία, αναμορφωτήρια ανηλίκων, μητρική αποστέρηση κ.τ.λ.) Στην πορεία προσέγγισε τις επιπτώσεις της μητρικής στέρησης στην ψυχική υγεία του παιδιού και του ενήλικα με γνώμονα την οντογένεση των συμπεριφορών που σχετίζονται με την γονεϊκή φροντίδα. Η αρχική διαπίστωση που οδήγησε τον Bowlby στην αναγνώριση της σημασίας της είναι απλή όσο και σημαντική και έχει να κάνει με την χωρική εγγύτητα.

Για να εξηγήσει τις συμπεριφορές δεσμού του βρέφους και σε πολλές περιπτώσεις της μητέρας, ο Bowlby προϋπόθεσε την ύπαρξη ενός συμπεριφορικού-εξελικτικού συστήματος (attachment behavioural system). Ο όρος αυτός αναφέρεται στις προσπάθειες του παιδιού να σχετιστεί με τη μητέρα. Σύμφωνα με το Bowlby τα βρέφη γεννιούνται με την έμφυτη ανάγκη για δεσμό με το άτομο που θα τους παρέχει ασφάλεια.. Η τάση αυτή λειτουργεί σαν ένα είδος ενστίκτου και παρατηρείται σε όλα τα είδη των θηλαστικών. Απώτερος στόχος της τάσης δεσμού είναι η εξελικτική ικανότητα προσαρμογής στο περιβάλλον.

Με τη λέξη «αλληλεπίδραση» εννοείται μια σειρά από συναλλαγές μεταξύ μητέρας και βρέφους. Τα μέλη της δυάδας αυτής αλληλεπιδρούν και επηρεάζουν το ένα το άλλο με κυκλικό και επαναλαμβανόμενο τρόπο. Η θεωρία της δημιουργίας δεσμού του Bowlby (1969, 1973) υποστηρίζει ότι το παιδί αναπτύσσει «εσωτερικά μοντέλα διεργασίας» των σχέσεων του με τα πρόσωπα δεσμού. Πρόκειται για τις νοητικές αναπαραστάσεις των συναισθηματικών συναλλαγών που πρόκειται να καθορίσουν τη μελλοντική συμπεριφορά.

Πρόκειται να μελετηθεί το είδος του εσωτερικού μοντέλου της δημιουργίας δεσμού πραγματοποιήθηκε η πειραματική διαδικασία, μέθοδος του ξένου (strange situation), στην οποία συμμετέχει το άτομο που παρέχει τη φροντίδα (μητέρα) και το παιδί. Η Ainsworth και οι συνεργάτες της παρατήρησαν τη συμπεριφορά του παιδιού (18 μηνών) απέναντι στη μητέρα όταν διεγείρεται το σύστημα δεσμού. Το παιδί εγκαταλείπεται σε ένα δωμάτιο με παιχνίδια επτά φορές. Την έκτη φορά εισέρχεται στο δωμάτιο ένας ξένος. Τόσο οι αποχωρισμοί όσο και η παρουσία του ξένου δημιουργούν άγχος στο παιδί.

Οι τρεις μορφές δεσμού (attachment patterns) προσδιορίζονται ανάλογα με τις αντιδράσεις του παιδιού απέναντι στη μητέρα όταν εκείνη εμφανίζεται για έβδομη και τελευταία φορά και είναι οι εξής:

- Ασφαλής δεσμός. Τα παιδιά δείχνουν ότι έχουν ασφαλές εσωτερικό μοντέλο δημιουργίας δεσμού. Τα φροντίζουν άτομα με ευαισθησία στις ανάγκες τους και διακρίνονται για την ήρεμη επανασύνδεση τους με το πρόσωπο δεσμού και τη διερευνητική συμπεριφορά τους προς το περιβάλλον.
- Ανασφαλής δεσμός τύπου αποφυγής. Δεν εκδηλώνουν ανησυχία κατά την απομάκρυνση της μητέρας ούτε και ανακουφίζονται όταν εκείνη επιστρέφει. Αποφεύγουν τη μητέρα και έχουν μικρότερη τάση εξερεύνησης για το περιβάλλον από ότι τα παιδιά με ασφαλή δεσμό.
- Ανασφαλής δεσμός τύπου αντίστασης. Τα παιδιά ασχολούνται υπερβολικά με τη μητέρα τους με αποτέλεσμα τη μείωση της διάθεσης εξερεύνησης του περιβάλλοντος. Όταν η μητέρα απομακρύνεται εμφανίζουν άγχος και ανησυχία, ωστόσο όταν εμφανίζεται θυμώνουν και αποφεύγουν την επαφή μαζί της.
- Αποπροσανατολισμένος-αποδιοργανωμένος δεσμός. Το χαρακτηριστικό των βρεφών με αυτό το είδος δεσμού είναι η αντιφατική και παράξενη συμπεριφορά. Άλλες φορές πλησιάζουν τη μητέρα και άλλες την αποφεύγουν επίμονα. Παρουσιάζουν το μεγαλύτερο βαθμό ανασφάλειας και συναισθηματικής σύγχυσης.

Η ποιότητα των αλληλεπιδράσεων και της σχέσης με τη μητέρα είναι ο καθοριστικός παράγοντας για τη για τη μορφή του δεσμού που θα παρουσιάσει το παιδί. Η κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού εξαρτάται από το είδος δεσμού που αναπτύσσει. Τα βρέφη με ασφαλή δεσμό είναι πιθανό να

κοινωνικοποιηθούν ομαλά, να αναπτύξουν θετικές και σταθερές διαπροσωπικές σχέσεις στη μετέπειτα ζωή τους. Τα παιδιά με ασφαλή δεσμό βιώνουν συναισθήματα εσωτερικής ασφάλειας, έχουν θετικότερη εικόνα για τον εαυτό τους με αποτέλεσμα να προσεγγίζουν τους άλλους ευκολότερα και να διατηρούν τον αυτοέλεγχο τους. Τα παιδιά που χαρακτηρίζονται από τύπους ανασφαλούς δεσμού πιθανόν να αντιμετωπίσουν προβλήματα στις διαπροσωπικές σχέσεις καθώς είτε επιδιώκουν τον υπερβολικό συναισθηματικό έλεγχο είτε βιώνουν φόβο ή θυμό σε σχέση με τους άλλους.

Η Middlemore (1941) αναφέρθηκε στη δυάδα μητέρας – βρέφους καθώς και στη μεγάλη ποικιλία των αμοιβαίων αλληλεπιδράσεων. Ισχυρίστηκε ότι όχι μόνο οι συμπεριφορές των βρεφών είναι διαφορετικές καθώς άλλα είναι πιο ζωνηρά και άλλα πιο παθητικά, αλλά και πως οι μητέρες διαφέρουν στον τρόπο αντίδρασης τους στα βρέφη τους. Ο Winnicott (1965) επικεντρώθηκε στη σημασία του ρόλου της μητέρας για την ομαλή ανάπτυξη του βρέφους. Η καλή μητρική παρουσία μέσω της παροχής φροντίδας παρέχει το κατάλληλο περιβάλλον στο βρέφος και ανταποκρίνεται στις ανάγκες του μέσω της ταύτισης της με αυτό. Έτσι κατά τη διάρκεια της συμβιωτικής σχέσης ταυτίζεται και το βρέφος με τη μητέρα του. Η διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης εξαρτάται από την πρώτη αυτή συναισθηματική σχέση καθώς όπως αναφέρει ο Winnicott (1969) το πρόσωπο της μητέρας είναι ο πρώτος καθρέπτης όπου το παιδί βλέπει την ύπαρξη του και την αποδοχή του.

Κατά τον Winnicott η γυναίκα που γεννά βρίσκεται σε ειδική ψυχική κατάσταση, την πρωταρχική μητρική ενασχόληση (primary maternal preoccupation). Το μωρό στη φάση αυτή εξαρτάται πλήρως από τη μητέρα. Το νεογέννητο διαθέτει ιδιοσυγκρασιακές ιδιαιτερότητες με έμφυτες εξελικτικές τάσεις που ονομάζονται περιοχές ελεύθερες από συγκρούσεις στο Εγώ (conflict free spheres of the Ego). Το μωρό θα βιώσει την απειλή της ανυπαρξίας αν η μητέρα δεν παρέχει το πλαίσιο στο οποίο λειτουργούν οι εξελικτικές του τάσεις. Οι πρώτες ανάγκες του παιδιού είναι σωματικές, στην πορεία γίνονται ανάγκες του Εγώ οι οποίες αναδύονται από τη φαντασιωτική επεξεργασία της σωματικής επεξεργασίας. Στο τέλος του πρώτου χρόνου της ζωής του βρέφους επιτυγχάνεται η ανεξαρτησία από τη μητέρα και τότε το μωρό είναι σε θέση να την αντιληφθεί ως ξεχωριστό άτομο.

Ο Winnicott ξεχωρίζει τρία φαινόμενα στην ανάπτυξη του Εγώ: τη συγκρότηση-απαρτίωση (integration), την προσωποποίηση (personalization), την αναφορά-σχέση με αντικείμενο (object-relating). Το Εγώ σύμφωνα με τον Winnicott

βασίζεται στο σωματικό εγώ και η προσωποποίηση επιτρέπει στην ψυχή του παιδιού να συνδεθεί με τις σωματικές λειτουργίες. Σε αυτή τη φάση του κρατήματος συγκροτείται το σχήμα του σώματος, το Εγώ από το μη-Εγώ, η νόηση. Το στάδιο μεταξύ 6 και 9 μηνών ονομάζεται στάδιο ενδιαφέροντος κατά το οποίο το παιδί αρχίζει να βιώνει τις τριγωνικές σχέσεις και να αναλαμβάνει σε επίπεδο νόησης ένα μέρος του ρόλου της μητέρας. Την έννοια αυτή ο Winnicott την ονόμασε ψευδή εαυτό. Επιπλέον εισήγαγε τον όρο μεταβατικό αντικείμενο ή μεταβατικό φαινόμενο που υποδηλώνει την πρώτη «μη-Εγώ κτήση». Ο ορισμός που δίνει είναι η «ενδιάμεση περιοχή της εμπειρίας που υπάρχει ανάμεσα στο δάχτυλο και στο αρκουδάκι, ανάμεσα στον στοματικό ερωτισμό και στην πραγματική σχέση αντικειμένου, ανάμεσα στην πρωτογενή δημιουργική δραστηριότητα και στην προβολή αυτού που έχει ενδοβληθεί ,ανάμεσα στην πρωτογενή άγνοια του χρέους και στην αναγνώριση του χρέους (πες ευχαριστώ)». Για τον Winnicott πέρα από την εξωτερική και την εσωτερική πραγματικότητα υπάρχει η περιοχή του βιώματος της εμπειρίας (experiencing), η οποία αντιπροσωπεύεται από το μεταβατικό αντικείμενο ,την πρώτη μη-Εγώ κτήση που είναι το αρκουδάκι για παράδειγμα. Τα μεταβατικά αντικείμενα δημιουργούνται από το παιδί ενώ ταυτόχρονα τα παρέχει το περιβάλλον. Παρόλο που ανήκουν στη σφαίρα της ψευδαίσθησης αυτά είναι η αρχή των πραγματικών εμπειριών.

Η Mahler (1979) βασίζει τη θεωρία της στην άποψη του Freud πως η συναισθηματική εξάρτηση από τη μητέρα δε σταματά καθόλη τη διάρκεια της ζωής . Κατά τη Mahler δύο φάσεις χαρακτηρίζουν την ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη τα δύο πρώτα χρόνια της ζωής:

- Φυσιολογική Αυτιστική Φάση. Κατά τη διάρκεια της φάσης αυτής δε διαφοροποιούνται τα ερεθίσματα από το εσωτερικό του σώματος από τα ερεθίσματα που προέρχονται από το περιβάλλον.
- Φυσιολογική Αυτιστική Φάση. Σε αυτή τη φάση υπάρχει συγχώνευση (fusion) μεταξύ του μωρού και της μητέρας. Κύριο χαρακτηριστικό είναι «η ψευδαισθητική σωματοψυχική συγχώνευση του βρέφους με την αναπαράσταση της μητέρας».

Το Εγώ δε διαφοροποιείται από Εκείνο και έτσι οι λιβιδινικές και επιθετικές τάσεις χρησιμοποιούνται. Αρχίζει και λειτουργεί ο μηχανισμός της σχάσης (splitting) μέσω των αισθήσεων ευχάριστου-οδυνηρού. Το αυτιστικό κέλυφος , το φράγμα των

ερεθισμάτων αρχίζει να υποχωρεί. Το παιδί αρχίζει πλέον να επενδύει σε αισθητικές και αντιληπτικές εμπειρίες. Οι εσωτερικές αισθήσεις αποτελούν τον εαυτό. Η παρουσία της μητέρας έχει μεγάλη σημασία καθώς συμβάλλει στη μετακίνηση από το εσωτερικό στο εξωτερικό.

Κατά τη διάρκεια της φάσης Αποχωρισμού-Ατομικοποίησης (separation-individuation) το παιδί διαφοροποιείται από τη μητέρα περνώντας από τέσσερα υποστάδια:

- Διαφοροποίηση και ανάπτυξη της εικόνας του σώματος. Το χαμόγελο του παιδιού απευθύνεται μόνο στη μητέρα. Η παρουσία ξένων προκαλεί ανησυχία όμως ο δεσμός με τη μητέρα έχει εγκαθιδρυθεί. Το μωρό γυρίζει το σώμα του και απομακρύνεται από τη μητέρα. Το Εγώ αρχίζει να αυτονομείται και το μωρό επενδύει στον εξωτερικό κόσμο.
- Εξάσκηση
- Επαναπροσέγγιση. Το στάδιο ονομάζεται έτσι επειδή το κύριο χαρακτηριστικό του είναι η απομάκρυνση του παιδιού από τη μητέρα και η απόφαση του για το πότε θα την προσεγγίσει. Κατά την επαναπροσέγγιση παρατηρείται αμφιθυμία καθώς η διαφοροποίηση εαυτού-αντικειμένου έχει πραγματοποιηθεί γεγονός που σημαίνει ότι όταν το παιδί είναι μόνο είναι πραγματικά μόνο.
- Σταθεροποίηση της ατομικότητας και απαρχές της συναισθηματικής μονιμότητας του αντικειμένου. Απαραίτητη προϋπόθεση για την απόκτηση της συναισθηματικής μονιμότητας του αντικειμένου είναι η εσωτερίκευση της εικόνας της μητέρας επενδεδυμένης θετικά. Η Mahler θεωρεί πως τον τρίτο χρόνο της ζωής του παιδιού επέρχεται η μονιμότητα, η σταθεροποίηση της ατομικότητας και η δόμηση του εαυτού.

Ο Layland (1985) αναφέρθηκε στη μητέρα που χαρακτηρίζεται «από την ιδιότητα της μητέρας που αγαπάει»(loving mother). Μια τέτοια μητέρα δημιουργεί στοργική σχέση με το παιδί της αφήνοντας του περιθώρια αυτενέργειας εφόσον αποδέχεται τις ανάγκες, τις επιθυμίες και τις φαντασιώσεις του περιορίζοντας τις προσωπικές της προβολές. Ο Layland (1985) στον ορισμό της «καλής μητέρας» αναφέρει πως «είναι η υποκειμενική εμπειρία του παιδιού που ορίζει αναδρομικά αν η μητέρα ήταν αρκετά καλή και όχι η παρατήρηση της σχέσης μητέρας-παιδιού από

κάποιον ειδικό». Δε θα μπορούσαν να αποφευχθούν παντελώς τα αρνητικά συναισθήματα και οι αρνητικές αναπαραστάσεις καθώς καμιά μητέρα δεν είναι σε θέση να αποτρέψει κάθε είδους αντιξοότητα. Όπως ισχυρίζεται ο Winnicott αυτό που θα ονομάζαμε τέλεια μητέρα δεν υπάρχει. Εξάλλου οι ματαιώσεις των επιθυμιών και των προσδοκιών ενός παιδιού είναι αναπόφευκτες στην πορεία της ζωής οπότε θα μπορούσαμε να πούμε ότι ως ένα βαθμό συμβάλλουν στην ωρίμανση και στην ψυχική εξέλιξη.

Η Jacobson (1964) υποστηρίζει ότι ο τρόπος με τον οποίο σχετίζεται το παιδί με τη μητέρα είναι το καλούπι για τη διαμόρφωση της ταυτότητας του. Τα συναισθήματα της μητέρας γίνονται αντιληπτά από τον τρόπο με τον οποίο η μητέρα φροντίζει και ικανοποιεί τις ανάγκες του βρέφους. Είναι πολύ σημαντική λοιπόν η επεξεργασία των παιδικών βιωμάτων της μητέρας, τα οποία αναπόφευκτα ανακλύπουν, τόσο για τη δόμηση της σχέσης της με το παιδί όσο και για την εξατομίκευση του παιδιού.

Ο Perron (1971) ζήτησε από τις μητέρες να περιγράψουν μια πραγματική και μια επιθυμητή εικόνα του παιδιού τους. Τα συμπεράσματα του από την έρευνα καταδεικνύουν πως το παιδί βλέπει και κρίνει τον εαυτό του με τον τρόπο της μητέρας του. Οι μητέρες που δεν εμφανίζονταν ικανοποιημένες από τα παιδιά τους είχαν παιδιά ανικανοποίητα από τον εαυτό τους. Το αν τα παιδιά εξέφραζαν την επιθυμία αλλαγής ή όχι το καθόριζε η χροιά της σχέσης τους με τη μητέρα θετική ή αρνητική, αντίστοιχα.

Ο Gaybill(1978) έπειτα από έρευνες εστίασε την προσοχή στον τρόπο που αντιλαμβάνονται τα παιδιά τη στάση της μητέρας. Τα παιδιά με υψηλή αυτοεκτίμηση αισθάνονται ότι η μητέρα τους τα αποδέχεται, τα καταλαβαίνει και τα αγαπάει.

Ο Kohut θεωρεί ότι ο «υγιής ναρκισσισμός» αναδύεται από το «ενσυναισθητικό καθρέφτισμα» του γονέα που φροντίζει. Οδηγεί στη δημιουργία ενός εσωτερικευμένου «φροντίζοντος Εαυτό-Αντικειμένου» το οποίο είναι απαραίτητο σε όλη τη ζωή καθώς η αγάπη για το αντικείμενο υπερβαίνει την αγάπη για τον εαυτό. Η αυτοεκτίμηση βασίζεται στην αμοιβαία απορρόφηση και αφοσίωση μητέρας και παιδιού. Ο Kohut υποστηρίζει ότι το αίτιο για την εμφάνιση των ναρκισσιστικών διαταραχών είναι η διάρρηξη αυτού του πρώτου, απόλυτα σημαντικού δεσμού. Κατά τον Wright(1991) η ανταποκρισιμότητα του προσώπου της μητέρας ως καθρέπτη και αργότερα ως συμβόλου του «σχετίζεσθαι» είναι εξίσου σημαντική όσο και ο πολυδιαφημιζόμενος «μαστός».

Σύμφωνα με τον Rogers αν οι πρώτες εμπειρίες καταλήγουν σε ένα θετικό αίσθημα αυτοαξίας το παιδί εκτιμά τον εαυτό του και στηρίζεται στα βιώματα του. Τα νήπια εξαρτώνται ολοκληρωτικά από τη φροντίδα και την προστασία των άλλων , συνήθως της μητέρας, για να μπορέσουν να υπάρξουν. Η απόρριψη ή η αποδοκιμασία της αυθόρμητης έκφρασης κάποιου συναισθήματος μεταφέρεται ως όρος αξίας στην ενήλικη ζωή και δημιουργεί πολλές φορές εμπόδια στην προσπάθεια μας να συνάψουμε σχέσεις με άλλους ενήλικες.

Γενικά η ικανοποίηση των φυσιολογικών αναγκών του βρέφους συνδυασμένη με θετικά συναισθήματα αγάπης και αποδοχής ικανοποιούν το παιδί και του επιτρέπουν να διατηρεί θετικές αντιλήψεις για τον εαυτό του με αποτέλεσμα τη διαμόρφωση θετικής αυτοεκτίμησης. Ωστόσο δεν θα έπρεπε να υπερεκτιμήσουμε τις πρώιμες αλληλεπιδράσεις του βρέφους με τη μητέρα καθώς όχι μόνο οι σχέσεις με άλλα σημαντικά πρόσωπα αλλά και κοινωνικοί και πολιτιστικοί παράγοντες συμβάλλουν στη διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης.

2.5. ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ΠΑΤΕΡΑ

Στη σχετική βιβλιογραφία η σχέση του πατέρα με το παιδί υποτιμάται όσον αφορά τη συμβολή της στην ομαλή ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού τουλάχιστον συγκρισιακά με τη σχέση μητέρας-παιδιού. Αυτό οφείλεται τόσο σε λόγους βιολογικούς καθώς το παιδί σχετίζεται με τη μητέρα του εννέα μήνες νωρίτερα κατά την κυοφορία του εμβρύου όσο και σε λόγους κοινωνικούς που αναθέτουν στο ρόλο του πατέρα την ικανοποίηση των οικονομικών αναγκών της οικογένειας. Ωστόσο στην πραγματικότητα ο ρόλος του πατέρα είναι βαρύνουσας σημασίας καθώς είναι το νέο σημαντικό πρόσωπο που συναντά το παιδί βγαίνοντας από τη μήτρα της μητέρας.

Η μητέρα μπορεί να είναι το πρόσωπο που κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης υφίσταται τις σωματικές και ψυχικές αλλαγές ο ρόλος του πατέρα όμως εντοπίζεται στις ευνοϊκές συνθήκες που μπορεί να δημιουργήσει προκειμένου να μειώσει το στρες που υφίσταται η μητέρα. Ο πατέρας μπορεί να προφυλάξει τη μητέρα από οικονομικές ανησυχίες, και να φροντίσει για τη μείωση προβλημάτων μέσα στο γάμο. Πέρα από το ενδιαφέρον που εκδηλώνουν οι πατέρες για την εγκυμοσύνη της γυναίκας τους μπορούν να μειώσουν την ένταση στην οικογένεια αναλαμβάνοντας πιο ενεργό ρόλο στη φροντίδα των άλλων παιδιών.

Σύμφωνα με τον Βρετανό ψυχίατρο W.H.Trethowan το 15-20% των μελλοντικών πατέρων εμφανίζει το σύνδρομο Convide. Πρόκειται για μια σειρά συμπτωμάτων όπως εξάντληση, πόνο στην πλάτη, πονοκέφαλο, απώλεια όρεξης, ναυτία και εμετό, τα οποία είναι χαρακτηριστικά συμπτώματα εγκυμοσύνης και παρουσιάζονται στους συζύγους των εγκύων και διαρκούν μέχρι τη γέννηση του παιδιού. Συχνά συνοδεύονται από ψυχολογικά προβλήματα, όπως κατάθλιψη, ένταση, αϋπνία και ευερεθιστότητα.

Ο πατέρας καθορίζει το παιδί τόσο μέσα από τη συμβολική λειτουργία της πατρότητας όσο και με την απευθείας συναλλαγή με το παιδί. Σημαντική επίσης είναι η έμμεση επίδραση του μέσω της σχέσης που διατηρεί με τη μητέρα, η συναισθηματική κατάσταση της οποίας είναι ευάλωτη και επηρεάζεται από τη σχέση της με το σύζυγο της και κατ' επέκταση επιδρά στη συμπεριφορά της προς αυτό και άρα στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του. Όπως έχει αναγνωριστεί από το χώρο της ψυχολογίας, της ανθρωπολογίας αλλά και της ιστορίας η πρωταρχική διάσταση της πατρικής λειτουργίας έγκειται στην απαγόρευση της συγχώνευσης μητέρας-

παιδιού. Ο πατέρας εισάγει το παιδί στον κόσμο της γλώσσας και του πολιτισμού αντιπροσωπεύοντας τους κανόνες και το νόμο που δομούν τη συγγένεια και απαγορεύουν την αιμομιξία.

Σύμφωνα με τον Lacan (1966) το παιδί στο στάδιο του καθρέπτη αποξενώνεται από τον αρχικό εαυτό του καθώς αλλάζει η αυτοαντίληψή του. Μέχρι τα δύο του χρόνια το παιδί θα αγγίξει το μέτωπο του προκειμένου να βρει την κουκίδα αποδεικνύοντας πως σε αυτή την ηλικία εμφανίζεται η αυτοεπίγνωσή του. Το «στάδιο του καθρέπτη» μπορεί να γίνει κατανοητό με όρους του οιδιπόδειου ως το Εγώ (μάτι) που βλέπει «εμένα». Η αντικειμενοποίηση του εαυτού επιτυγχάνεται από την παρουσία του «τρίτου όρου», ο οποίος δεν είναι άλλος από τον πατέρα. Ο συμβολισμός που δίνει ο Lacan στον καθρέπτη είναι η εισαγωγή του πατέρα στην προ-οιδιπόδεια ευδαιμονία του παιδιού και η δημιουργία του τριγώνου που σημαίνει συναισθήματα αποκλεισμού και φθόνου, αλλά συγχρόνως ελευθερία κινήσεων και ικανότητα για αφαιρετική σκέψη. Στο σημείο αυτό αρχίζει η αλλοτρίωση και η αποξένωση από τον εαυτό.

Η Benjamin αναφέρεται στην ύπαρξη ενός πρωίμου οιδιπόδειου σταδίου κατά τη διάρκεια του οποίου το παιδί δεν έχει αποκτήσει ακόμα την ταυτότητα του φύλου του και διαθέτει αντιφατικά χαρακτηριστικά. Η δραστηριότητα και η δεκτικότητα, η εξερευνητική διάθεση και η παθητικότητα, ο εσωτερικός και ο εξωτερικός χώρος, η διεκδικητικότητα και η υποχωρητικότητα συνυπάρχουν στο παιδί και γίνονται εμφανή στο παιδικό παιχνίδι. Φαίνεται λοιπόν στο στάδιο αυτό η εκπλήρωση ενός άλλου ρόλου εκ μέρους του πατέρα εκτός από την αντιπροσώπευση της απαγόρευσης και της δύναμης. Πρόκειται για το γεγονός ότι ο πατέρας είναι αυτός που προσφέρει τα ερεθίσματα και τις διεγέρσεις στο παιδί αφήνοντας χώρο στη μητέρα να αποκτήσει τις δυνάμεις της. Η Macomb (1980) σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε με παιδιά ηλικίας δύο ετών διαπίστωσε την προτίμηση που έδειχναν τα παιδιά στον πατέρα όταν επιζητούσαν την κάλυψη των αναγκών τους για παιχνίδι και την στροφή τους στη μητέρα όταν αναζητούσαν ασφάλεια και σιγουριά. Η πρόταση της αφορά στην ύπαρξη μιας μη οιδιπόδειας (μη-συγκρουσιακής) ταυτισιακής αγάπης μέσω της οποίας τα αγόρια και κορίτσια «περιέχουν»τα χαρακτηριστικά του γονέα του «άλλου φύλου». Σε μια συνηθισμένη οικογένεια αυτό συνεπάγεται την ασφάλεια και εσώτερη συνάφεια της μητέρας για το αγόρι, ενώ το κορίτσι τη διαφορετικότητα και τις εξερευνητικές δυνατότητες που χαρακτηρίζουν τον πατέρα.

Είναι σύνηθες οι ερευνητές να εστιάζουν τη μελέτη τους στους πατέρες που απουσιάζουν. Στις μονογονεϊκές όπου η μητέρα έχει επωμιστεί τους ρόλους και των δύο γονιών συχνά παρουσιάζεται σαν μια «φαλλική μητέρα» εφόσον η αρρενωπότητα εξιδανικεύεται και επενδύεται με στοιχεία κυριαρχίας. Κατά τον Lasch (1979) αυτό οδηγεί στη δημιουργία «ναρκισσιστικού κλίματος» εξαιτίας του οποίου το άτομο αναγκάζεται να καταφύγει στην αγάπη προς τον εαυτό του προκειμένου να επιβιώσει σε έναν κόσμο που στερείται αντικειμένων.

Στην ερώτηση για το εάν και το πως τα βρέφη δημιουργούν δεσμό με τον πατέρα τα ευρήματα των πρώτων ερευνών δείχνουν ότι ο δεσμός με τη μητέρα δημιουργείται πιο νωρίς . Ωστόσο τα τελευταία έτη βρέθηκε ότι τα παιδιά δημιουργούν την ίδια εποχή το δεσμό με τον καθένα από τους δύο γονείς. Οι Nathali Fox, Nancy Kimmerly & William Schafer (1991) βρήκαν ότι τα βρέφη που είχαν ασφαλή δεσμό με τον ένα γονιό, είχαν ασφαλή δεσμό και με τον άλλο. Η εξήγηση έγκειται είτε στο ότι τα βρέφη δημιουργούν ένα μοντέλο εργασίας για τη συναναστροφή με όλους τους ενήλικες είτε στην ιδιοσυγκρασία του παιδιού που καθορίζει τις συναισθηματικές του σχέσεις και με τους δύο γονείς με τον ίδιο τρόπο.

Η έννοια της συμμετοχής του πατέρα μπορεί να παίρνει ποικίλα περιεχόμενα. Ο Lamb (1995) εντοπίζει τρεις διαστάσεις :

- Ο χρόνος συναλλαγής του πατέρα με το παιδί πρόσωπο με πρόσωπο.
- Ο χρόνος που είναι διαθέσιμος ο πατέρας για το παιδί ακόμα και αν δεν συναλλάσσεται μαζί του.
- Ο βαθμός ευθύνης που αναλαμβάνει ο πατέρας σε σχέση με το παιδί.

Τα αποτελέσματα πολλών ερευνών οδηγούν στο συμπέρασμα πως η διαφορά στη σχέση που έχει το παιδί με τη μητέρα από αυτή που έχει με τον πατέρα εντοπίζεται στο βαθμό ανάληψης των ευθυνών όσον αφορά στη φροντίδα και την ανατροφή του παιδιού.

Σύμφωνα με τους Lamb (1981) η πρώτη περίοδος μετά τον τοκετό βρίσκει τους δύο γονείς να έχουν τις ίδιες ικανότητες να προσφέρουν φροντίδα στο παιδί τους. Το γεγονός όμως πως η μητέρα βρίσκεται με το μωρό περισσότερο την κάνει πιο ευαίσθητη στα μηνύματα που εκπέμπει. Η ενεργός συμμετοχή του παιδιού δεν επιτυγχάνεται χωρίς αντιφάσεις: από τη μια πλευρά αναλαμβάνουν στην πράξη έναν άμεσο, «γυναικείο» τρόπο επαφής και επικοινωνίας με το παιδί, κάνοντας φανερή την ικανοποίηση που η συνθήκη αυτή και από την άλλη πλευρά αγωνίζονται να

διαχειριστούν την ανατροπή των κοινωνικά προκαθορισμένων ρόλων στην ανατροφή του παιδιού (Δράγωνα και Ναζίρη, 1995).

Σύμφωνα με διαχρονική μελέτη παιδιά που φροντίζονταν κυρίως από τον πατέρα ήταν ενεργητικά, ζωντανά βρέφη, νήπια και αργότερα παιδιά σχολικής ηλικίας. Έδειχναν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το εξωτερικό περιβάλλον, είχαν άνεση με τα πολλά ερεθίσματα και είχαν κάπως υψηλότερη βαθμολογία στις σταθμισμένες εξελικτικές δοκιμασίες (Pruett, 1987).

Έχει μεγάλη σημασία στο οικογενειακό περιβάλλον να μπορούν και οι δύο οι γονείς να εκφράσουν τις επιθυμίες τους και να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους. Τα παιδιά επωφελούνται από την ενεργό συμμετοχή και των δύο των γονέων καθώς έτσι έρχονται σε επαφή με άτομα που έχουν διαφορετικού τύπου συμπεριφορά. Θα πρέπει να τονιστεί πάντως πως η συμμετοχή του πατέρα θα πρέπει να είναι επιθυμητή και από τη μητέρα ειδάλλως οι επιπτώσεις από αυτή τη συμμετοχή μπορεί να είναι αρνητικές.

Σε γενικές γραμμές και όσον αφορά στην συμβολή του πατέρα για τη διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης οφείλουμε να αναφερθούμε στη λειτουργία του πατέρα να αποτελεί το πρότυπο που γνωρίζει τον τρόπο να επιβάλλεται χωρίς να απορρίπτει και να προκαλεί τόσο τον θαυμασμό όσο και την ασφάλεια. Για να έχουμε μια ικανοποιητική λειτουργία του Εγώ είναι σημαντικό το Υπερεγώ να μην έχει ενδοβάλλει μόνο τις απαγορεύσεις αλλά και την αποδοχή ως επιβράβευση της υπακοής. Η διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης στο παιδί εξαρτάται από την ύπαρξη ενός σταθερού Υπερεγώ αλλά και από την επένδυση του εαυτού με ναρκισσιστικά στοιχεία για την επίτευξη των οποίων η σχέση μεταξύ του πατέρα και του παιδιού φαίνεται να είναι το ίδιο σημαντική με τη σχέση μητέρας-παιδιού.

2.6. ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΑ ΑΔΕΡΦΙΑ

Προκειμένου να θεωρηθεί η οικογένεια ένα πλήρες και ολοκληρωμένο σύστημα εκτός από το ζευγάρι απαιτείται η ύπαρξη των παιδιών καθένα από τα οποία σχετίζεται με καθέναν από τους γονείς με διαφορετικό και ιδιαίτερο τρόπο.

Ο Porot (1966) δεν αναγνωρίζει το ζευγάρι που έχει μόνο ένα παιδί ως οικογένεια με την πλήρη ενότητα του όρου. Η επεξήγηση που δίνεται όπως εντοπίζεται και στις απαντήσεις των ίδιων των γονέων όταν ερωτώνται για τη συχνότητα του φαινομένου των μονογονεϊκών οικογενειών, αναφέρεται στους οικονομικούς παράγοντες οι οποίοι αποτρέπουν τους γονείς από την επεξεργασία της ιδέας για τη δημιουργία πολυπληθούς οικογένειας. Παρόλο που είναι γεγονός αναμφισβήτητο πως οι κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες και οι συνθήκες διαβίωσης επηρεάζουν το μέγεθος της οικογένειας, οφείλουμε να στρέψουμε την προσοχή μας και σε μια ακόμη παράμετρο στην προσπάθεια μας να ερμηνεύσουμε το μικρό μέγεθος των οικογενειών. Η παράμετρος αυτή σχετίζεται με το χρόνο, την προσπάθεια και την ενέργεια που απαιτείται για την ανατροφή του παιδιού. Αν υποθέσουμε ότι τα δύο ή τρία παιδιά απαιτούν το διπλάσιο και τριπλάσιο χρόνο αντίστοιχα είναι εύλογο οι γονείς να μην αποφασίζουν με ελαφρά τη συνείδηση τη θυσία της προσωπικής τους ελευθερίας αποκτώντας περισσότερα του ενός παιδιά.

Η ύπαρξη ενός μόνο παιδιού στην οικογένεια ενέχει τόσο πλεονεκτήματα όσο και μειονεκτήματα. Όσον αφορά στα μειονεκτήματα το πρώτο που θα πρέπει να αναφερθεί είναι η σημασία που έχουν τα αδέρφια σαν παράγοντας κοινωνικοποίησης του παιδιού. Στις μεγάλες οικογένειες το παιδί έρχεται σε επαφή με ποικίλους ρόλους και διαφορετικά πρότυπα, γεγονός που το εξοπλίζει με μεγάλο αριθμό μοντέλων συμπεριφοράς που του επιτρέπουν ευκολότερη προσαρμογή αρχικά στις ομάδες των συνομηλίκων και τελικά της ίδιας της κοινωνίας. Η έλλειψη συντρόφων και η έλλειψη των εμπειριών μέσα από τις σχέσεις με μεγαλύτερα ή μικρότερα αδέρφια γίνεται ιδιαίτερα έκδηλη στο παιδικό παιχνίδι. Το παιδί που είναι μόνο του στο σπίτι αναγκάζεται να δει τους γονείς του ως συντρόφους του στο παιχνίδι με αποτέλεσμα να μη βιώνει την ευχαρίστηση που δίνει η ασυνέπεια, η έλλειψη ευθύνης και η παρορμητικότητα. Εφόσον οι γονείς δεν έχουν απεριόριστο χρόνο διαθέσιμο, το παιδί ωριμάζει νωρίτερα και βρίσκει ενδιαφέρον στις συζητήσεις των ενηλίκων.

Ένα παιδί χωρίς αδέρφια γίνεται το μοναδικό αντικείμενο αγάπης και προσοχής με αποτέλεσμα όλη η φροντίδα των γονέων να στρέφεται σε αυτό, γεγονός που ενέχει τον κίνδυνο του εγκλωβισμού του παιδιού στις προβολές, τις απαιτήσεις

και τις προσδοκίες των γονέων του. Είναι πολλές οι πιθανότητες το μοναχοπαίδι να αναπτυχθεί σε ένα υπερπροστατευτικό κλίμα που δυσχαιρένει την ανεξαρτητοποίηση, την αυτονομία και την ανάπτυξη της πρωτοβουλίας. Όπως επισημαίνουν οι Rosenberg (1965) & Coopersmith (1967) όταν αυτή η αποκλειστικότητα διαχειριστεί σωστά από τους γονείς και μετουσιωθεί σε ενθάρρυνση μπορεί να γίνει ένας θετικός παράγοντας που συμβάλλει στη διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης του παιδιού. Σε έρευνα των Margaret Hennig & Anne Jardim (1976) με γυναίκες μέσης ηλικίας οι οποίες ήταν υψηλόβαθμα στελέχη βρέθηκε ότι υπήρχε συσχέτιση της υψηλής αυτοεκτίμησης που διέθεταν και της ιδιαίτερης, υποστηρικτικής και στενής σχέσης που είχαν αναπτύξει με τους πατέρες τους καθώς δεν υπήρχαν άλλα αδέρφια στο οικογενειακό περιβάλλον. Οι Caryl Rivers, Rosalind Barnett & Grace Barugh (1979) συνοψίζουν τα ευρήματα λέγοντας πως: «προκειμένου μια γυναίκα να εξελιχθεί σε ένα υγιές άτομο με αυτοπεποίθηση πρέπει να ταυτιστεί με αρετές που έχουν παραδοσιακά συνδεθεί με αντρικούς ρόλους από την κοινωνία μας». Δε θα έπρεπε να υποτεθεί πως όταν δεν υπάρχουν αδέρφια στην οικογένεια η αποκλειστική σχέση του παιδιού με τους γονείς του εξασφαλίζει υψηλή αυτοεκτίμηση. Το γεγονός αυτό καταδεικνύεται και από την έρευνα των Mauco & Rambaud (1951) με 200 παιδιά που συμβουλευτήκαν ιατροπαιδαγωγικούς σταθμούς στο Παρίσι τα οποία ήταν στην πλειοψηφία τους μοναχοπαίδια.

Κατά τον Winnicott, το παιδί που βιώνει τη σπουδαία εμπειρία του ερχομού ενός αδερφού ή αδερφής στην οικογένεια είναι τυχερό καθώς έχει περισσότερο πλούτο στα βιώματα του από την παρακολούθηση της μητέρας του να δίνει τροφή στο βρέφος από το στήθος της και γενικά να το περιποιείται. Σταδιακά βλέπει τις αλλαγές που συμβαίνουν στο σώμα της μητέρας, οι οποίες έχουν αντίκτυπο και στο ίδιο καθώς δεν μπορεί πλέον να βουλευτεί στην αγκαλιά της ώσπου καταλήγει να δει ένα νέο βρέφος που αποτελεί την αιτία των αλλαγών αυτών. Στο σημείο αυτό μπορούν να προκύψουν συγκρούσεις και το παιδί έρχεται αντιμέτωπο με το προσωπικό του μίσος απέναντι στην απειλή της ήδη εδραιωμένης και ασφαλούς σχέσης του με τους γονείς του. Το μίσος αυτό είναι φυσιολογικό και με τον καιρό δίνει τη θέση του στην αγάπη. Τα αδέρφια μεγαλώνοντας μαζί, μέσω του παιδικού παιχνιδιού έχουν τη δυνατότητα να εκφράσουν την επιθετικότητα τους και να αισθανθούν πως είναι να πληγώνουν αυτούς που αγαπούν. Το να μαθει κανείς να ζει με τους άλλους μέσα στην οικογένεια είναι σίγουρα μια από τις σημαντικές γνωστικές εμπειρίες που έχει στη ζωή του.

Η αντιζηλία μεταξύ των αδερφών είναι φυσιολογική και αναπόφευκτη και έχει ως βασική της αιτία τη διεκδίκηση της μητρικής αγάπης. Ως προς τη διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης εξετάζοντας την σε σχέση με την ύπαρξη αδερφών θα πρέπει να τονιστεί πως το κάθε παιδί έχει τη δική του προσωπικότητα και γι' αυτό χρειάζεται διαφορετική προσέγγιση. Κάθε γονέας οφείλει να προσπαθήσει να φερθεί σε κάθε παιδί του με ισότιμο τρόπο. Η στάση του καθορίζεται από τη δυναμική της οικογένειας αλλά και από την προσωπική ιστορία του κάθε γονιού. Τα παιδιά ευνοούνται όταν βιώνουν τη στήριξη από τους γονείς τους ακόμα και όταν εκφράζεται διαφορετικά στο κάθε παιδί. Το καθένα από τα παιδιά καθίσταται ενήμερο για την αποδοχή από τους γονείς του όταν εκτιμάται η ατομικότητα του μέσα από την αναγνώριση των ατομικών του πλεονεκτημάτων. Όταν οι γονείς μεταφέρουν στο παιδί την αντίληψη τους για τα θετικά του σημεία το βοηθούν να τα κατανοήσει και να τα εκτιμήσει και το ίδιο.

Η ηλικία και η σειρά γέννησης του παιδιού θα επηρεάσει τον τρόπο συμπεριφοράς των γονέων απέναντι του, γεγονός που θα έχει αντίκτυπο και στη διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης του. Το μεγαλύτερο παιδί είναι πάντα κάτι το ιδιαίτερο για τους γονείς του. Σε γενικές γραμμές έχει παρατηρηθεί πως οι γονείς είναι αγχωμένοι και υποπέτουν σε σφάλματα καθώς είναι «πρωτάρηδες». Ωστόσο το πρώτο παιδί και για όσο διάστημα είναι μόνο του απολαμβάνει την ειδική μεταχείριση που συνεπάγεται η αποκλειστική σχέση με τους γονείς του, κάτι που φαίνεται να επηρεάζει θετικά την αυτοεκτίμηση του. Το δευτερότοκο παιδί εμφανίζεται ως παραπονούμενο για το γεγονός ότι έρχεται πάντα δεύτερο. Οι γονείς απέναντι του εμφανίζονται ως λιγότερο αγχώδεις ενώ εμφανίζουν περισσότερες εκδηλώσεις στοργής και τρυφερότητας. Τα περισσότερα δευτερότοκα παιδιά γίνονται ανταγωνιστικά και εξισσοροπούν το γεγονός ότι έρχονται χρονικά δεύτερα με το να προσπαθούν και να πετυχαίνουν να συναγωνίζονται τα πρωτότοκα. Τα αδέρφια που ακολουθούν και είναι τρίτα ή τέταρτα έχουν την ευκαιρία να έχουν περισσότερους «γονείς» καθώς φροντίζονται και μαθαίνουν πολλά πράγματα από τα μεγαλύτερα αδέρφια. Όποια και αν είναι η θέση του παιδιού ανάμεσα στα αδέλφια έχει τόσο μειονεκτήματα όσο και πλεονεκτήματα. Η αυτοεκτίμηση του παιδιού διαμορφώνεται τελικά σε συνάρτηση με τις σχέσεις αποδοχής που αναπτύσσει τόσο με καθέναν από τους γονείς όσο και με καθένα από τα αδέρφια του.

Όσον αφορά στο χρόνο που μεσολαβεί μεταξύ των γεννήσεων των παιδιών δεν υπάρχει ιδανικό διάστημα το οποίο εαν μεσολαβεί δημιουργεί τις κατάλληλες

προϋποθέσεις για τις σχέσεις μεταξύ των παιδιών. Το βρέφος των τεσσάρων ή πέντε μηνών δείχνει τα πρώτα σημάδια ανεξαρτητοποίησης, γεγονός που επιτρέπει στη μητέρα να κάνει σκέψεις για δεύτερο παιδί. Αυτό συνεπάγεται τόσο την απαγκίστρωση από την έντονη και αμοιβαία θετική σχέση με το πρωτότοκο παιδί όσο και την ώθηση για πρόωρη ανάπτυξη του, η οποία προκαλεί τόσο ξεσπάσματα ανεξαρτησίας όσο και αρνητισμού. Η έντονη κρίση μπορεί να ξεπεραστεί με τη βοήθεια των γονέων προκειμένου το παιδί να ξεκαθαρίσει τα αίτια της αναστάτωσης του και τα όρια του εαυτού του. Όταν το δεύτερο παιδί έρχεται στην ηλικία των δύομιση έως τριών ετών του νηπίου, οι συνθήκες είναι ευνοϊκές καθώς το νήπιο έχει ανεξαρτητοποιηθεί αρκετά, στηρίζεται στις κινητικές του δυνατότητες και είναι έτοιμο να παίζει με τα παιδιά της ηλικίας του. Έτσι οι γονείς έχουν περισσότερο χρόνο ελεύθερο για το καινούριο μωρό. Η διαφορά των δύο ή τριών ετών μεταξύ των αδελφών μπορεί να αποδειχτεί ευεργετική για όλα τα μέλη της οικογένειας. Όταν το παιδί είναι στην ηλικία των τεσσάρων ή πέντε ετών είναι φυσιολογικά έτοιμο να φροντίσει και να διδάξει ένα μικρότερο παιδάκι. Όσο για το μικρότερο παιδί, η δυνατότητα να μάθει κάποια πράγματα από το μεγαλύτερο αδερφό είναι ένα πραγματικό προνόμιο καθώς αποφεύγει την πίεση που ασκούν οι γονείς. Όταν η διαφορά της ηλικίας είναι μεγαλύτερη των τεσσάρων ετών εκλείπει η ανταγωνιστικότητα η οποία είναι αρκετά εμφανής όταν η διαφορά είναι από δύο έως τέσσερα χρόνια.

Όσον αφορά στο φύλο ως παράγοντα διαμόρφωσης της αυτοεκτίμησης οφείλουμε να τονίσουμε πως όσο και να επιθυμούν οι γονείς να μην προσκολλώνται στις στερεότυπες αντιλήψεις για τα αγόρια και τα κορίτσια, η συμπεριφορά τους είναι διαφορετική απέναντι σε κάθε παιδί ανάλογα με το φύλο του. Στο τέλος της λανθάνουσας περιόδου διαφαίνεται η σημασία της σχέσης του κοριτσιού με τον πατέρα και του αγοριού με τη μητέρα. Εάν υπάρξουν αρνητικές σχέσεις με το «ερωτικό αντικείμενο» το παιδί είτε αγόρι είτε κορίτσι βιώνει τη ματαιώση, γεγονός που πλήττει τον ναρκισσισμό του και κατά συνέπεια την αυτοεκτίμηση του. Κάθε μικρό κορίτσι θέλει να προκαλεί το θαυμασμό του πατέρα και κάθε αγοράκι έχει ανάγκη από μια μητέρα που πιστεύει ότι το αγοράκι της είναι το πιο σπουδαίο στο κόσμο.

2.7. ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟΥΣ ΣΥΝΟΜΗΛΙΚΟΥΣ

Τα παιδιά καλούνται να δημιουργήσουν μια θέση για τον εαυτό τους στην κοινωνική ομάδα των συνομηλίκων καθώς ένα σημαντικό μέρος του καθημερινού χρόνου τους κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας τον περνούν με τους συμμαθητές τους και τους φίλους τους. Σημαντική αναπτυξιακή λειτουργία που επιτελεί η φιλία κατά τον Willard Hartup είναι η παροχή πληροφοριών για τον εαυτό του κάθε παιδιού καθώς και η δημιουργία προτύπων για τις μετέπειτα σχέσεις. Το ανήκειν και η κοινωνική αποδοχή είναι τα σημαντικότερα θέματα της φιλίας στη μέση παιδική ηλικία. Σύμφωνα με τους Parker & Gottman, τα παιδιά είναι ιδιαιτέρως ευαισθητοποιημένα όσον αφορά στις πιθανότητες που ενέχονται από τη συμμετοχή τους σε αυτή τη διαδικασία να απορριφθούν ή να πληγωθούν τα συναισθήματά τους.

Τα παιδιά της μέσης παιδικής ηλικίας αρχίζουν να ορίζουν τον εαυτό τους σε σύγκριση με άλλα παιδιά. Η διαδικασία αυτή αποκαλείται κοινωνική σύγκριση και περιλαμβάνει τον αυτοπροσδιορισμό σε σχέση με τους συνομηλίκους. Η διεργασία αυτή τους είναι γνωστή από μικρότερες ηλικίες καθώς ένα παιδί του νηπιαγωγείου ξέρει αν είναι ο καλύτερος στο τρέξιμο ή όχι. Γύρω στα οκτώ και εννιά, η ευαισθησία των παιδιών για τον εαυτό τους σε σχέση με άλλα παιδιά της ηλικίας τους αυξάνεται σημαντικά και τα παιδιά είναι σε θέση να το διατυπώσουν με λόγια (Ruble & Frey, 1991)

Θα πρέπει να συμφωνήσουμε με τη διαπίστωση πως στην παιδική ηλικία ο σημαντικότερος παράγοντας κοινωνικοποίησης του παιδιού σταματά πλέον να είναι η οικογένεια και τη θέση της παίρνει το σχολείο όπως και άλλα πλαίσια μέσα στα οποία το παιδί συνυπάρχει με τους συνομηλίκους του . Ως συνέπεια του γεγονότος αυτού παρατηρείται το φαινόμενο ότι προκειμένου το παιδί να διαμορφώσει τη συνολική αίσθηση του εαυτού του λαμβάνει υπόψη του την οπτική γωνία των άλλων σε σχέση με το ίδιο. Πλέον όσον αφορά στο επίπεδο της σκέψης του το παιδί βρίσκεται στη θέση να αντιληφθεί τα συναισθήματα και τις αντιλήψεις των άλλων και σε συνδυασμό με τα μεγάλα χρονικά διαστήματα που βρίσκεται μαζί τους δίνει τις απαντήσεις στα ερωτήματα που θέτει το ίδιο σχετικά με τον εαυτό του.

Το πλαίσιο στο οποίο το παιδί ζει και κινείται μετατοπίζεται από το στενό περιβάλλον της οικογένειας το οποίο εξασφαλίζει θεωρητικά ως ένα βαθμό την επιτυχία , στο σχολικό περιβάλλον στο οποίο η επιτυχία ορίζεται από τη σχέση του με την κοινωνική ομάδα.

Η κοινωνική σύγκριση με τους συμμαθητές είναι αναπόφευκτη τουλάχιστον σε ακαδημαϊκό επίπεδο όπως παρατηρείται από την παράθεση των συμπερασμάτων της Ruble και των συνεργατών της μετά τη διεξαγωγή πειραμάτων με παιδιά ηλικίας πέντε, επτά και εννέα ετών. Οι ερευνητές είπαν στα παιδιά πως θα τους έδιναν τέσσερις ευκαιρίες να ρίξουν τη μπάλα σε ένα καλάθι που ήταν κρυμμένο πίσω από μια κουρτίνα. Οι ερευνητές θα ήταν εκείνοι που θα τους ενημέρωναν για την επιτυχία των βόλων τους και αυτό θα αποκάλυπτε την ικανότητα τους να θυμούνται τη θέση του καλάθιού όταν δε θα το έβλεπαν πια. Ύστερα είπαν στα παιδιά ότι πέτυχαν τη δεύτερη και την τέταρτη βολή, δεδομένο που έθεσε τις βάσεις για το χειρισμό της κοινωνικής σύγκρισης που ακολούθησε. Οι ομάδες που δημιουργήθηκαν ήταν τρεις: ομάδα σχετικής επιτυχίας, ομάδα σχετικής αποτυχίας και ομάδα ελέγχου, στις οποίες δόθηκαν διαφορετικές πληροφορίες σε σχέση με μια υποθετική πληροφορία της ίδιας ηλικίας. Το παιδί έβλεπε δυο μπάλες και δύο χ περασμένα στον πίνακα , για να σημειωθούν οι δύο επιτυχίες του και οι δύο αποτυχίες του. Η «ομάδα της σχετικής επιτυχίας» είδε πως από την υποθετική ομάδα ένα παιδί είχε πετύχει έστω και μια βολή. Τα παιδιά της «ομάδας σχετικής αποτυχίας» έμαθαν πως τα παιδιά της υποθετικής ομάδας είχαν πετύχει όλα από τρεις ή τέσσερις βολές. Τα παιδιά στην ομάδα ελέγχου είδαν μόνο το δικό τους σκορ. Η ερώτηση που τους απευθύνθηκε ήταν πόσο καλά ήταν στο παιχνίδι και πόσο ευχαριστημένα ήταν με την απόδοση τους.

Τα συμπεράσματα της Ruble επαλήθευσαν τις υποθέσεις καθώς τα παιδιά ηλικίας εννέα ετών της «ομάδας σχετικής επιτυχίας» εμφανίστηκαν με τη μεγαλύτερη αυτοεκτίμηση ακολουθούμενα από εκείνα της ομάδας ελέγχου. Αυτό υποδεικνύει πως στην εκτίμηση της απόδοσης τους τα παιδιά λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τους την απόδοση των άλλων, εφόσον εκείνα που είχαν τις σχετικές αποτυχίες έκριναν τον εαυτό τους ως αποτυχημένο ενώ εκείνα που είχαν τις σχετικές επιτυχίες θεώρησαν τον εαυτό τους επιτυχημένο. Τα ευρήματα αυτά δεν ίσχυαν για τα παιδιά ηλικίας πέντε ή επτά ετών τα οποία δεν φάνηκαν να εκτιμούν την απόδοση τους σε συνάρτηση με την απόδοση των άλλων.

Τα παιδιά γενικότερα στη ζωή τους σε κάθε είδους εγχείρημα που προβαίνουν νιώθουν την ανάγκη αξιολόγησης των ικανοτήτων τους η οποία πραγματοποιείται αναπόφευκτα μέσω της σύγκρισης του εαυτού τους με τις ικανότητες των άλλων . Στην ηλικία των οκτώ ένα παιδί δε θα διστάσει να κάνει φανερά τη σύγκριση του εαυτού του με τους άλλους ενώ αντίθετα σε μεγαλύτερες ηλικίες προτιμούν να μην

αφήνουν τις συγκρίσεις να γίνονται αντιληπτές καθώς εκλαμβάνονται από τους άλλους σαν καυχησιολογίες.

Ένα πλήθος διαχρονικών μελετών έχει καταδείξει τη θετική σχέση ανάμεσα στην κοινωνική στήριξη από τους συνομηλίκους και στο ψυχολογικό ευ ζην των παιδιών. Σύμφωνα με πολλούς θεωρητικούς αυτό που κάνει σημαντικές τις σχέσεις με τους συνομηλίκους είναι το βασικό χαρακτηριστικό τους που είναι η ισοτιμία. Τα παιδιά στις φιλίες τους συνηθίζουν να επιλέγουν πρόσωπα που τους μοιάζουν και φαίνονται να έχουν τα ίδια ενδιαφέροντα με εκείνα. Όπως υποστηρίζει ο Festinger (1954) μέσα από τις σχέσεις με τους συνομηλίκους τα παιδιά αποκτούν την ικανότητα να εκτιμούν τις προοπτικές των ατόμων που τους περιβάλλουν και να μαθαίνουν το ένα από το άλλο σαν ίσος προς ίσο.

Κάποιες έρευνες έχουν συμπεράνει πως παιδιά τα οποία αναγκάζονται να μεγαλώσουν σε δυσμενείς συνθήκες όπως ανέχεια ή σε διαταραγμένα οικογενειακά περιβάλλοντα υπεύθυνα για σεξουαλική και σωματική κακοποίηση κατορθώνουν τελικά να προχωρήσουν ομαλά προς την ενήλικη ζωή (Garmezy & Masten, 1990). Σύμφωνα με τους Luthar & Zigler(1991) και Wolin & Wolin(1995) η κοινωνική και συναισθηματική προσαρμογή των ατόμων αυτών πηγάζει από την κοινωνική τους ικανότητα και την επάρκεια των σχέσεων τους με τους συνομηλίκους.

Κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας ο «γενικευμένος άλλος» είναι ο συμμαθητής του στο σχολείο. Συνεπώς καθόλου αδικαιολόγητη δεν είναι η διαμόρφωση αρνητικής στάσης απέναντι στον εαυτό και χαμηλής αυτοεκτίμησης σε παιδιά τα οποία στο σχολικό περιβάλλον απορρίπτονται, αποδοκιμάζονται ή αγνοούνται από τους συνομηλίκους.

Έρευνες έχουν επίσης δείξει ότι τα παιδιά που απορρίπτονται νιώθουν έλλειψη στήριξης όχι μόνο από τους συμμαθητές , αλλά και από τους καθηγητές τους (Coie & Dodge, 1988). Το στοιχείο αυτό μας κάνει να προβληματιστούμε πάνω στις συνέπειες που έχει η χαμηλή αυτοεκτίμηση όχι μόνο για την ψυχική ισορροπία που προσφέρουν οι υγιείς σχέσεις με τους συνομηλίκους , αλλά και για την καλή σχολική επίδοση των μαθητών.

Η ομάδα των συνομηλίκων διαδραματίζει και έναν ακόμα ρόλο εκτός από την κοινωνικοποίηση του ατόμου. Αυτόν της ομαλοποίησης των ιδιορρυθμιών της οικογένειας. Τα παιδιά βρισκόμενα σε μια ομάδα καλούνται να ανταποκριθούν στις ίδιες απαιτήσεις ανεξάρτητα από τις επιδράσεις που έχει δεχτεί κάθε παιδί από το περιβάλλον της οικογένειας του. Ένα χαϊδεμένο παιδί που έχει μεγαλώσει μέσα σε

ένα υπερπροστατευτικό κλίμα, στην ομάδα των συνομηλίκων θα κατανοήσει πως οι διαπροσωπικές σχέσεις διέπονται από αμοιβαιότητα και ισοτιμία καθώς επίσης θα έρθει αντιμέτωπο με τις υποχρεώσεις στις οποίες θα πρέπει να μόνον του να αντεπεξέλθει. Με τον ίδιο τρόπο ένα παιδί το οποίο έχει ζήσει σε ένα εχθρικό-απορριπτικό περιβάλλον θα μπορέσει να βιώσει την αποδοχή και την κατανόηση στο περιβάλλον που συναναστρέφεται με τους συνομηλίκους του.

Η σημασία της σχέσης του παιδιού με τους συνομηλίκους του διαφαίνεται από το γεγονός ότι αρχίζει να διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στη ζωή του παιδιού από το δεύτερο κιόλας έτος της ζωής του. Παρόλο που το νήπιο συνεχίζει να παραμένει προσκολλημένο στη μητέρα και στα άλλα συγγενικά πρόσωπα του οικογενειακού περιβάλλοντος, αρχίζει να προσαρμόζει τη συμπεριφορά του προκειμένου να προσεγγίσει και να αλληλεπιδράσει με τους συντρόφους του στο παιδικό παιχνίδι. Μετά το δεύτερο έτος εμφανίζονται αλλαγές στις διαπροσωπικές σχέσεις των παιδιών ως προς το ποσό και το είδος της μεταξύ τους αλληλεπίδρασης. Δείχνουν αμοιβαιότητα στις αλληλεπιδράσεις ανταλλάσσοντας επαίνους, δανείζοντας τα παιχνίδια τους και βοηθώντας τους συμπαίκτες τους σε περίπτωση που χτυπήσουν. Το παιδί με την είσοδο του στο σχολείο έχει πλέον κατανοήσει τόσο την έννοια της «ομάδας» όσο και την έννοια του «ανήκειν» σε μια ομάδα. Τα γενικά χαρακτηριστικά των σχέσεων που αναπτύσσουν τα παιδιά σε αυτές τις ηλικίες ομοιάζουν με τα χαρακτηριστικά των σχέσεων των ενηλίκων γεγονός που υποδηλώνει τη σημασία τους για την μετέπειτα εξέλιξη του παιδιού.

Αν και τα παιδιά μαθαίνουν πολλά πράγματα στο περιβάλλον του σπιτιού τους, συχνά οι επιδράσεις αυτές ατονούν καθώς το παιδί αναπτύσσεται και συναναστρέφεται με συνομηλίκους σε ένα ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Το παιδί μέσω της παρέας προσαρμόζεται και αποδέχεται νέους κανόνες συμπεριφοράς καθώς οι νέες εμπειρίες που αποκτά έχουν μόνιμη επίδραση στην ανάπτυξη της προσωπικότητας. Κανένας δε θα μπορούσε να αμφισβητήσει το ρόλο των πατρικών δεσμών στην ανάπτυξη ενός μικρού παιδιού όπως δε μπορεί να παραγνωρίσει το ρόλο των συνομηλίκων.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Εξετάζοντας κανείς την κοινωνική πραγματικότητα διαπιστώνει πως οι άνθρωποι είναι σε θέση να αναπτύξουν το προσωπικό δυναμικό τους όταν απολαμβάνουν σχέσεις εμπιστοσύνης με τους άλλους, οι οποίες τους παρέχουν την ασφαλή βάση που χρειάζονται όταν προκύψουν δυσκολίες. Η ανάγκη του προσώπου δεσμού (Bowlby, 1969), παρόλο που είναι πιεστική και επείγουσα στα πρώτα χρόνια αφορά και στους εφήβους και στους ώριμους ενήλικες. Στα πλαίσια μιας ψυχολογικής προσέγγισης θεωρείται πως ο τρόπος με τον οποίο το άτομο αξιολογεί τον εαυτό του είναι καθοριστικής σημασίας τόσο για την αντίληψη των άλλων όσο και για τη σχέση που θα δημιουργήσει μαζί τους.

Η λειτουργία της προσωπικότητας, κατά τον ίδιο υπόκειται σε δύο σύνολα επιδράσεων. Το πρώτο, αναφέρεται στις περιβαλλοντικές επιδράσεις δηλαδή στο εάν υπάρχει ή όχι κάποιο πρόσωπο να παρέχει την ασφαλή βάση. Το δεύτερο αναφέρεται στις εσωτερικές επιδράσεις που αφορούν στην ικανότητα του ατόμου να αναγνωρίσει και να συνεργαστεί με ένα τέτοιο πρόσωπο προκειμένου να αναπτυχθεί μια αμοιβαία-ανταποδοτική σχέση. Ο λόγος που τα πρότυπα που αναπτύσσει το παιδί στην παιδική ηλικία στην οικογένεια του είναι καθοριστικής σημασίας έγκειται στο ότι επηρεάζουν την ικανότητα του όχι μόνο για τη δημιουργία και τη διατήρηση μιας τέτοιας σχέσης αλλά και για την προσδοκία εξεύρεσης μιας ασφαλούς βάσης. Το είδος των πεποιθήσεων αυτών του ατόμου συμβάλλει στον τρόπο συμπεριφοράς των άλλων απέναντι του. Η προσεγγισιμότητα των γονέων και η προθυμία τους για ανταπόκριση προσφέρουν στο νήπιο, στο παιδί, στον έφηβο και στο νεαρό ενήλικα τις συνθήκες μέσα στις οποίες αισθάνεται ασφαλής και μια βάση από την οποία θα αντλήσουν την εμπιστοσύνη για εξερεύνηση. Η έντονη και συνεχής υποστήριξη των γονιών –σε συνδυασμό με την ενθάρρυνση και το σεβασμό στην αυτονομία του παιδιού- εκτός της αυτοπεποίθησης του παρέχει και τις συνθήκες για καλύτερη εξέλιξη. Η αυτοπεποίθηση είναι συνήθως προϊόν βαθμιαίας και μη-ελεγχόμενης ανάπτυξης από τη βρεφική ηλικία στην ωριμότητα, στη διάρκεια της οποίας, μέσα από την αλληλεπίδραση με έμπιστα και ενθαρρυντικά άτομα, το παιδί μαθαίνει να συνδυάζει την εμπιστοσύνη προς τους άλλους με την εμπιστοσύνη του εαυτού του.

Η εξέλιξη της αυτοαντίληψης εκκινεί από τη στιγμή που το βρέφος αναγνωρίζει πως είναι μια ξεχωριστή οντότητα από τους άλλους. Η διαδικασία αυτή πραγματοποιείται τους πρώτους έξι έως οκτώ μήνες καθώς αναπτύσσεται η έννοια του αντικειμένου ενώ το βρέφος βρίσκεται στη συμβιωτική σχέση με τη μητέρα. Το

επόμενο στάδιο που κατακτά το παιδί είναι η συνοχή του εαυτού η οποία διατηρείται στο χώρο και στο χρόνο. Στο σημείο αυτό έγκειται η συμβολή των γονέων κατά τη διάρκεια των πρώτων μηνών της ζωής εφόσον για να αναπτυχθεί η έννοια του εαυτού είναι απαραίτητη η γνώση των άλλων. Το παιδί της προσχολικής ηλικίας αρχίζει πλέον να αναγνωρίζει τις διαστάσεις εκείνες που ταυτοποιούν τον εαυτό σε σχέση με τους άλλους ως μια ξεχωριστή και μοναδική οντότητα. Το παιδί αποκτά την αίσθηση του εαυτού και αυτό γίνεται έκδηλο στο ενδιαφέρον που επιδεικνύει για την εξερεύνηση του περιβάλλοντος. Η διαρκής αναζήτηση για ανεξαρτησία και αυτονομία, κατά τον Erickson πηγάζει από την προσπάθεια του παιδιού να οριοθετήσει τις ικανότητες του. Η ηλικία των τεσσάρων ή πέντε βρίσκει το παιδί να έχει μια ολοκληρωμένη αίσθηση του εαυτού του αν και όχι τόσο αφηρημένη όσο όταν το παιδί βρίσκεται στα έντεκα χρόνια ζωής και έχει πλέον τη δυνατότητα της αφαιρετικής σκέψης.

Η ενασχόληση μας με την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας που αναφέρεται στις σχέσεις του παιδιού με τα μέλη της οικογένειας του, ως βασικό παράγοντα για τη διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης του, ερμηνεύεται από την πεποίθησή μας στην πρωταρχική σημασία της οικογένειας έναντι άλλων παραγόντων. Τα μέλη της οικογένειας είναι οι πρώτες μορφές με τις οποίες αλληλεπιδρά το άτομο. Επιπλέον ο θεσμός και η λειτουργία της οικογένειας ως σύνολο αντανάκλα και τις ευρύτερες δομές και την οργάνωση μιας κοινωνίας. Η οικογένεια παίζει καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη του κάθε ατόμου και οι θετικές ενδοοικογενειακές σχέσεις κρίνονται απαραίτητες για τη διαμόρφωση της θετικής αυτοεκτίμησης. Οι εμπειρίες που προσφέρει το οικογενειακό περιβάλλον, βοηθούν το παιδί να χτίσει τη γνώση του εαυτού του, την αυτοεκτίμηση του. Η σχέση του παιδιού με τη μητέρα είναι καθοριστικής σημασίας καθώς πρόκειται για την πρώτη σημαντική σχέση του παιδιού η οποία θα αποτελέσει το πρότυπο των μελλοντικών σχέσεων, δε φαίνεται όμως να αποτελεί παράγοντα που συμβάλλει στη διαμόρφωση της αυτοεκτίμησης σε μεγαλύτερο βαθμό από όσο επηρεάζεται το παιδί από τη σχέση του με τον πατέρα.

Το γεγονός ότι χρησιμοποιώντας το ερωτηματολόγιο του Coopersmith αποκαλύπτει πως τα παιδιά όταν αναφέρονται στην αυτοεκτίμηση τους τη συσχετίζουν με τις σχέσεις τους με τους συνομηλίκους, καθιστά σαφές πως η σχέση με την οικογένεια δεν αποτελεί το μοναδικό παράγοντα διαμόρφωσης της αυτοεκτίμησης. Η αυτοεκτίμηση του παιδιού δεν είναι προκαθορισμένη. Εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την επιτυχία του παιδιού στις εκάστοτε σχέσεις που δημιουργεί

ή στις δραστηριότητες που αναλαμβάνει. Στα παιδιά η συσχέτιση της αυτοεκτίμησης με τη σχολική επίδοση είναι μια κοινή διαπίστωση. Σημαντικό εύρημα είναι πως η υψηλή αυτοεκτίμηση συνεπάγεται καλή σχολική απόδοση, ενώ η χαμηλή αυτοεκτίμηση συνεπάγεται χαμηλή απόδοση στο σχολείο. Το ερώτημα που ανακύπτει είναι εάν η υψηλή αυτοεκτίμηση είναι ο αιτιολογικός παράγοντας της επιτυχίας στο σχολείο ή εάν η σχολική επιτυχία συμβάλλει στη διαμόρφωση θετικής εικόνας για τον εαυτό. Γεγονός είναι πως το παιδί διαθέτοντας υψηλή αυτοεκτίμηση προσεγγίζει με διαφορετική συμπεριφορά τις σχολικές δραστηριότητες, γεγονός που επιφέρει θετικά αποτελέσματα και άρα ενίσχυση της ήδη υπάρχουσας θετικής αυτοεκτίμησης. Αντίθετα, το παιδί με αρνητική αυτοεικόνα, δε θα καταβάλλει αξιόλογες προσπάθειες για την επίτευξη θετικών αποτελεσμάτων καθώς στο μυαλό του κυριαρχεί η ιδέα πως δεν έχει τις δυνατότητες.

Η εικόνα του εαυτού ενός παιδιού προκύπτει εν μέρει από την ίδια του την εμπειρία. Συγκρίνοντας τον εαυτό του με άλλους αποκτά την αντίληψη των ικανοτήτων του. Αυτά που λένε οι σημαντικοί άλλοι για το παιδί-ποιές ιδιότητες θεωρούν ότι χαρακτηρίζουν το παιδί-είναι μια σημαντική πηγή πληροφόρησης για την αυτοεπίγνωση. Άρα διεξάγεται το συμπέρασμα πως το παιδί του οποίου οι γονείς, οι φίλοι, οι δάσκαλοι και γενικά οι σημαντικοί άλλοι τονίζουν κατά την παιδική του ηλικία τα προτερήματα του αναμένεται να διαμορφώσει θετική αυτοεκτίμηση. Αντίθετα η σημασία που δίνεται από τους άλλους στις αδυναμίες ενός παιδιού θα ενσωματώσει αρνητικές εντυπώσεις στην εικόνα του.

Η αυτοεκτίμηση είναι αναμφισβήτητα ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία της προσωπικότητας ενός ατόμου καθώς του εξασφαλίζει τις ψυχολογικές προϋποθέσεις που κρίνονται απαραίτητες προκειμένου το άτομο να αναπτύξει στο έπακρο τις δυνατότητες του και να οδηγηθεί στην προσωπική ολοκλήρωση των στόχων του. Ένα άτομο που διαθέτει υψηλή αυτοεκτίμηση βρίσκεται σε προνομακή θέση όσον αφορά στις προκλήσεις της ζωής καθώς εμφανίζεται περισσότερο προσαρμοστικό εφόσον δεν φοβάται να επεξεργαστεί νέες λύσεις στα εκάστοτε προβλήματα που αντιμετωπίζει. Η υψηλή αυτοεκτίμηση θωρακίζει το άτομο από τις επιπτώσεις των δυσάρεστων γεγονότων της ζωής στην ψυχική υγεία του ατόμου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αντλερ, Α. *Η αγωγή του παιδιού*. Επίκουρος. Αθήνα (1978).
- Baldwin, M.Fehr, B., Seidel, M & Thompson, D. W. *An exploration of the relational schemata underlying attachment styles: Self-report and lexical decision approaches*. *Personality and Social Bulletin* (1993).
- Ball, C. M. *Αυτοεκτίμηση* (μετάφραση Α. Ντουργα). Δίοδος. Αθήνα (1992).
- Bartholomew, K. *Avoidance of intimacy: An attachment perspective*. *Journal of Social and Personal Relationships* (1990)
- Bee Helen. *The Developing Child*. Harper international edition, (1981).
- Βιννικοτ Ντ. *Το παιδί, η οικογένεια και ο εξωτερικός κόσμος*. Καστανιώτης. Αθήνα (1988).
- Bowlby, J. *Attachment and Loss: Attachment* (Vol 1) N. Y. Basic Books (1969)
- Bowlby, J. *A secure Base : Parent-child attachment and healthy human development*, N. Y. :Basic Books (1988).
- Brazelton T. Berry. *Τα αναπτυξιακά προβλήματα του βρέφους και του νηπίου. Η ιατρο-ψυχολογική αντιμετώπιση τους*. Ελληνικά Γράμματα. Αθήνα (1996).
- Burns, R. B. *Self –Concept Development and Education*, London: Holt, Rinehart & Winston.
- Erikson N. Erik. *Η παιδική ηλικία και η κοινωνία*. Καστανιώτης. Αθήνα, (1975)
- Cole Michael & Cole R. Sheila . *Η ανάπτυξη των παιδιών. Η αρχή της ζωής: εγκυμοσύνη, τοκετός, βρεφική ηλικία*. Τυπωθήτω :Γιώργος Δαρδάνος (2000).
- Ζαφειροπούλου Μαρία. *Η επίδραση της γονικής αυθεντικότητας στην αυτοαντίληψη των εφήβων*.
- Harter, S. *The construction and Conservation of the self: James & Cooley revisited*. In D. K. Lapsley & F. C. Power (Eds). *Self, Ego, and Identity: Integrative approaches*. New York: Springer-Verlag (1987)
- Κακούρος Ευθύμιος & Κατερίνα Μανιαδάκη. *Ψυχολογία παιδιών και Εφήβων. Αναπτυξιακή Προσέγγιση*. Τυπωθήτω:Γιώργος Δαρδάνος. Αθήνα(2000).

- Καφέτσιος Κωσταντίνος. *Ενεργά μοντέλα δεσμού και ενηλίκων και ψυχική υγεία: Επισκόπηση της περιοχής και προτάσεις για κλινική εφαρμογή και έρευνα.*
- Κουρκούτας Ε. Ηλείας. *Η Ψυχολογία του εφήβου. Θεωρητικά ζητήματα και κλινικές περιπτώσεις.* Ελληνικά Γράμματα, γ' έκδοση (2001).
- Κωσταρίδου-Ευκλείδη Αναστασία. *Ψυχολογία Κινήτρων.* Ελληνικά Γράμματα, (1999).
- Κωσταρίδου-Ευκλείδη Αναστασία. *Τα κίνητρα στην εκπαίδευση.* Ελληνικά Γράμματα. Αθήνα, (1998).
- Λεονταρή Α. *Αυτοαντίληψη.* Ελληνικά Γράμματα. Αθήνα (1996)
- Μέρυ Τόνυ. *Προσωποκεντρική Συμβουλευτική και Ψυχοθεραπεία. Πρόσκληση στην προσωποκεντρική προσέγγιση.*Καστανιώτης. Αθήνα (2002).
- Μπέιτμαν Αντονυ & Τζέρεμυ Χολμς. *Εισαγωγή στην ψυχανάλυση. Σύγχρονη θεωρία και πρακτική.* Καστανιώτης. Αθήνα, (2001)
- Μπόλμπυ Τζον. *Δημιουργία και διακοπή των συναισθηματικών δεσμών.* Καστανιώτης. Αθήνα, (1995).
- Μπότσαρη-Μακρή Εύη. *Αυτοαντίληψη και Αυτοεκτίμηση. Μοντέλα, ανάπτυξη, λειτουργικός ρόλος και αξιολόγηση.*Ελληνικά γράμματα. Αθήνα,(2001).
- Παρασκευόπουλος Ν. Ιωάννης. *Εξελικτική Ψυχολογία.Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση.*Τόμος:1 Προγεννητική περίοδος-Βρεφική ηλικία. Τόμος:2 Προσχολική ηλικία. Τόμος:3 Σχολική ηλικία.
- Pervin A. Lawrence-Oliver P. John. *Θεωρίες Προσωπικότητας : Έρευνα και Εφαρμογές.* Τυπωθήτω: Γιώργος Δαρδάνος. Αθήνα, (2002).
- Rogers , C. *The significance of the self regarding attitudes and perception.* In ordon C. and Gergen K (Eds). *The self in the social interaction* Vol. 1 J.Wiley (1968)
- Rosenberg, M. S & Schooler, C & Schoenbach, C (1989). *Self-esteem and adolescent problems: Modeling Reciprocal Effects* .American Sociological Review(1989)
- Stern, D. N. *The motherhood Constellation.* N.Y. (1995)
- Sullivan, H. *The interpersonal theory of psychiatry.* New York: Norton (1953)
- Τσιαντής Γιάννης &Μανωλόπουλος Σωτήρης. *Συγχρονα θέματα Παιδοψυχιατρικής.* Πρώτος τόμος, πρώτο μέρος. Καστανιώτης. Αθήνα, (1987).
- Φλουρής, Γ.*Αυτοαντίληψη , σχολική επίδοση και επίδραση γονέων.* Γρηγόρη. Αθήνα, (1989).